

Przemoc w rodzinie

Pomoc, interwencja, wsparcie społeczne

pod redakcją
Anny Witkowskiej-Paleń

Maternus Media

Tychy 2016

© by Anna Witkowska-Paleń
Wydanie pierwsze, Tychy 2016

ISBN 978-83-89701-28-2

Recenzja naukowa:
dr hab. Wiesława Sajdek, prof. AJD
dr hab. Piotr T. Nowakowski, prof. KUL

Okładka, skład i łamanie:
mgr Rafał Podleśny

Maternus Media
tel. +48 604 177 396
e-mail: biuro@maternus.pl
www.maternus.pl

Spis treści

Wstęp 5

Część I.

***Przemoc w rodzinie w ujęciu filozoficznym, prawnym
i socjologicznym.*** 13

ks. Bartłomiej Krzos – *Obrona przed przemocą: liberalna
wolność czy godność osoby?* 15

Sławomir Franc, Paweł Pochodyła – *Przestępstwa przeciwko
rodzinie i opiece: analiza statystyczna zjawiska* 37

Damian Gil – *Odpowiedzialność za znęcanie nad członkiem
rodziny: wybrane problemy związane z ochroną prawną* 64

Andrzej Barnaś – *Procedura interwencyjna „Niebieskie Karty”
u podstaw systemu przeciwdziałania przemocy w rodzinie* 84

Marta Komorska, Anna Mazur, Paweł Wiśniewski – *Przemoc
w rodzinie w percepcji młodzieży szkolnej w gminie Janów
Lubelski* 106

Część II.

Rodzina z problemem przemocy w obszarze pracy socjalnej . . . 133

Marta Kozak – *Przemoc wobec dziecka w rodzinie
a możliwości pracy socjalnej (na przykładzie Ukrainy) 135*

Anna Witkowska-Paleń – *Dziecko jako świadek przemocy
w rodzinie (o „zapomnianych” ofiarach przemocy) 157*

Beata Janeczko – *Dziecko krzywdzone w rodzinie:
możliwości wsparcia 178*

Magda Urbańska – *Pomoc i wsparcie w środowisku lokalnym
osobom doświadczającym przemocy w rodzinie 199*

Anna Mazur – *Rodzina z przemocą jako odbiorca wsparcia
asystenta rodziny 221*

Wstęp

Przemoc w rodzinie uznawana jest za najbardziej „demokratyczne zjawisko”, które może dotknąć każdego, bez względu na wiek, płeć, pochodzenie czy status społeczno-zawodowy. Różne badania i analizy statystyczne dowodzą, że jej ofiarami często stają się osoby „słabe”, bierne, bezradne, a więc takie, które nie mogą skutecznie obronić się przed agresorem, stąd też częściej jej ofiarami stają się kobiety, dzieci, a także osoby starsze i niepełnosprawne. W potocznym przekonaniu przemoc w rodzinie kojarzy się głównie z fizycznymi przejawami znęcania się, a więc takimi, które pozostawiają wyraźne ślady w postaci siniaków, złamań i innych uszkodzeń ciała. Tymczasem przemoc obejmuje całe spektrum zachowań w postaci krzywdzenia emocjonalnego, seksualnego, wykorzystywania finansowego, zaniedbania, ograniczania wolności, gróźb, zastraszania, utrudniania kontaktów z rodziną czy instytucjami pomocy itp., a których celem jest zdominowanie i całkowite podporządkowanie sobie ofiary przez sprawcę. Przemoc w rodzinie rzadko jest tylko incydentem, zazwyczaj mechani-

zmy przemocy oparte są na procesach budowanych w dłuższym okresie czasu, w trakcie trwania życia rodzinnego i małżeńskiego, stąd też historia przemocy w poszczególnych rodzinach ma nierzadko kilkuletnią, a nawet wieloletnią „tradycję”, opartą na powtarzających się cyklach. Doznawanie przemocy w rodzinie niesie za sobą szereg niekorzystnych skutków dla osoby krzywdzonej, całej rodziny czy społeczeństwa. Jest więc poważnym problemem społecznym, który domaga się wypracowania skutecznych metod zapobiegania i zwalczania tego zjawiska.

Problematyce przemocy w rodzinie poświęcono już wiele publikacji naukowych. Zjawisko to znajduje się w centrum uwagi zarówno badaczy, jak i praktyków, w tym licznych podmiotów, instytucji i organizacji funkcjonujących w skali międzynarodowej, regionalnej czy krajowej. Wyrazem szczególnej uwagi, jaką przykłada się do regulacji tego problemu są różne akty prawne Organizacji Narodów Zjednoczonych, Rady Europy i Unii Europejskiej. Także w naszym kraju przemoc wobec najbliższych jest traktowana jako szczególny problem społeczny, który domaga się określonej polityki społecznej i kryminalnej, a zwłaszcza uruchomienia działań angażujących różne podmioty i instytucje, realizujące strategie i programy z zakresu przeciwdziałania temu zjawisku, zarówno na poziomie ogólnokrajowym, jak i lokalnym (samorządowym).

Niniejsza publikacja wpisuje się w nurt dyskursu nad złożoną istotą zjawiska przemocy w rodzinie i obejmuje rozważania z zakresu filozofii, socjologii, prawa, polityki społecznej i pracy socjalnej. Do jej współtworzenia zaproszono przedstawicieli różnych środowisk naukowych w naszym kraju. Autorzy zgromadzonych w niej artykułów podeszli do tytułowego zagadnienia w sposób wieloaspektowy i interdyscyplinarny, uwzględniając szerokie spektrum problemów leżących w obszarze pogłębionej analizy tytułowego zjawiska.

Publikacja składa się z dwóch zasadniczych części. Pierwsza, o charakterze ogólnym, podejmuje problem przemocy w rodzinie w ujęciu filozoficznym, socjologicznym i prawnokarnym. Ks. Bartłomiej Krzos, w artykule zatytułowanym *Obrona przed przemocą: liberalna wolność czy godność osoby?*, podejmuje rozważania nad istotą przemocy z perspektywy dwóch współcześnie dominujących na gruncie filozofii stanowisk, tj. liberalistycznego i personalizmu chrześcijańskiego. Dokonując analizy porównawczej obydwu koncepcji w kontekście pojmowania przez nie problemu przemocy, autor zauważa, iż przemoc w ujęciu liberalizmu, którego centralną osią rozważań jest wolność jednostki ludzkiej, „uderza” w godność człowieka i jest pogwałceniem jego niezbywalnego prawa do wolności. Jednakże autor przestrzega przed niebezpieczeństwem usprawiedliwiania przemocy w duchu filozofii liberalnej, zwłaszcza w sytuacji, gdy przemoc ma stanowić dla jednostki środek do zapewnienia sobie niczym nieskrępowanej wolności. Dlatego jako przeciwwagę dla tego typu poglądów proponuje spojrzenie na problem przemocy w duchu personalizmu chrześcijańskiego, którego sprzeciw wobec przemocy zasadza się na stwierdzeniu, że człowiek jest osobą, a w związku z tym przemoc uderza w godność wolnej i autonomicznej osoby ludzkiej. W związku z tym personalizm nie usprawiedliwia żadnej przemocy poza konieczną obroną godności osoby. Niniejszy artykuł należy potraktować jako niezwykle istotny głos w sporze o granice dopuszczalności przemocy w relacjach międzyludzkich.

Artykuł drugi, autorstwa Sławomira Franca i Pawła Pochodyły, nosi tytuł: *Przestępstwa przeciwko rodzinie i opiece: analiza statystyczna zjawiska*. Zwrócono w nim uwagę na różnorodność przejawów zjawiska przemocy w rodzinie, a w związku z tym – na wielość czynów karalnych stypizowanych w kodeksie karnym. W większości publikacji rozważania

nad przemocą w rodzinie koncentrują się wokół przestępstwa określanego jako „znęcanie się” nad osobą najbliższą, określonego w art. 207 k.k., tymczasem autorzy artykułu podeszli do problemu szeroko, dokonując, w oparciu o dane statystyczne (kryminalne), analizy szeregu przestępstw popełnianych w rodzinie i przeciwko rodzinie, takich jak m.in. przestępstwo niealimentacji, rozpijania czy uprowadzenia małoletniego.

Odpowiedzialność za znęcanie się nad członkiem rodziny to z kolei tytuł opracowania, autorstwa Damiana Gila, który dokonuje prawno-karnej analizy zjawiska przemocy domowej i przedstawia problem znęcania się nad członkiem rodziny w świetle obowiązujących przepisów prawa. Biorąc pod uwagę, że przemoc stosowana w rodzinie narusza godność osoby pokrzywdzonej, autor poszukuje również odpowiedzi na pytanie, czy aktualnie obowiązujące przepisy prawa dają dostateczne podstawy „do działań profilaktycznych, interwencyjnych oraz wsparcia ofiar przemocy domowej”. Natomiast Andrzej Barnas w tekście *Procedura interwencyjna „Niebieskich Kart” u podstaw systemu przeciwdziałania przemocy w rodzinie* ukazuje zmiany proceduralne, jakie dokonywały się na mocy kolejnych nowelizacji przepisów prawa w obrębie działań interwencyjnych realizowanych na podstawie „Niebieskich Kart”. Autor szczegółowo analizuje przepisy wyznaczające tryb postępowania interwencyjnego, w kształcie obowiązującym po nowelizacji ustawy o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie z 2010 roku, uwypuklając nie tylko te rozwiązania, które ułatwiają uprawnionym instytucjom niesienie perspektywicznej pomocy osobom poszkodowanym przemocą w rodzinie, ale i akcentując „niedostatki” samej procedury „Niebieskich Kart”.

Część pierwszą publikacji wieńczy raport z badań, autorstwa Marty Komorskiej, Anny Mazur i Pawła Wiśniewskiego, nad percepcją zjawiska przemocy w rodzinie wśród młodzieży szkolnej z obszaru gminy Ja-

nów Lubelski. Badania te zrealizowano w 2015 roku w ramach projektu pt. *Nikt w rodzinie nie zasługuje na przemoc*, finansowanego ze środków Ministerstwa Pracy i Polityki Społecznej. W badaniach ankietowych udział wzięła młodzież szkół podstawowych i gimnazjalnych, a ich problematyka koncentrowała się wokół wiedzy, postaw i doświadczeń związanych z przemocą w najbliższym otoczeniu młodzieży szkolnej.

Część drugą publikacji poświęcono rozważaniom o pomocy i wsparciu świadczonym osobom dotkniętym przemocą w rodzinie. Otwiera je artykuł autorstwa Marty Kozak, traktujący o możliwościach pracy socjalnej na rzecz dziecka w rodzinie uwikłanej w przemoc domową na Ukrainie. Autorka podkreśla, że ratyfikowanie przez państwo ukraińskie w 1991 roku Konwencji o prawach dziecka „rozpoczęło proces formowania społeczno-prawnych zasad obrony dzieci” i jednocześnie sprawiło, że idea ochrony dzieci przed przemocą włączona została do ustaw i dokumentów prawa krajowego. Autorka szczegółowo analizuje i przybliża rozwiązania procedury interwencyjnej oraz działań pomocowych w rodzinach dotkniętych przemocą ze szczególnym uwzględnieniem metodyki pracy socjalnej w rodzinach krzywdzących dzieci.

Drugi artykuł, napisany przez redaktorkę niniejszej publikacji, podejmuje traktowany marginalnie w piśmiennictwie naukowym problem „zapomnianych” ofiar przemocy, a więc dzieci, które wprawdzie nie są bezpośrednio krzywdzone w rodzinie, lecz jako świadkowie przemocy (tzw. wiktyimizacja pośrednia) doznają podobnych w swych przejawach (jak w przypadku maltretowanych osób) skutków przemocy (m.in. zaburzony rozwój poznawczy, skutki emocjonalne i behawioralne). Stąd autorka postuluje, aby zwrócić szczególną uwagę na małoletnich świadków przemocy domowej już na poziomie procedury interwencyjnej „Niebieskich Kart”, jak również objęcie tych dzieci różnymi formami

pomocy adresowanej do osób krzywdzonych w rodzinie. Artykuł Beaty Janeczko, zatytułowany *Dziecko krzywdzone w rodzinie: możliwości wsparcia, pomocy*, ukazuje instrumenty pomocy oraz perspektywy ochrony dziecka przed przemocą. Autorka zwraca uwagę, że choć działania zmierzające do ograniczenia skali zjawiska krzywdzenia dziecka w rodzinie są niezwykle trudne, gdyż wymagają współpracy szeregu instytucji i uruchomienia wielu działań tak w samej rodzinie dotkniętej przemocą, jak i na szerszym poziomie (m.in. oddziaływania zmierzające do kształtowania opinii społecznej na temat przemocy), to jednak – jak słusznie podkreśla – jednostkowe koszty braku jakichkolwiek działań w tym zakresie, mogą w przyszłości okazać się zbyt wysokie, tak dla osób krzywdzonych, jak i społeczeństwa.

Magda Urbańska, w artykule pt. *Pomoc i wsparcie w środowisku lokalnym osobom doświadczającym przemocy w rodzinie*, ukazuje na przykładzie Rzeszowa sposób funkcjonowania lokalnego systemu pomocy osobom uwikłanym w przemoc domową. W oparciu o dane statystyczne i dokumenty wewnętrzne instytucji pomocowych (za okres 2012-2014) dokonuje przeglądu działań m.in. w zakresie interwencji kryzysowej, terapii czy poradnictwa specjalistycznego świadczonego na rzecz osób krzywdzonych w rodzinie. Zwraca ponadto uwagę na różne czynniki utrudniające niesienie skutecznej pomocy ofiarom przemocy, podkreślając potrzebę działań o charakterze wspierającym osoby krzywdzone w przełamywaniu ich „bariery milczenia” dotyczącej problemów, jakich doznają we własnych rodzinach. Ostatni artykuł poświęcono roli, jaką pełni asystent rodziny w rodzinach uwikłanych w przemoc domową. Asystentura rodzinna jest stosunkowo nową instytucją w systemie pomocy społecznej, powołaną w 2011 roku na mocy ustawy o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej. Anna Mazur ukazując funkcje, ja-

kie pełni asystent rodziny w środowiskach dysfunkcyjnych, w tym dotkniętych przemocą, szczególną uwagę poświęca doświadczanym przez takie rodziny trudnościom wychowawczym. Na tym tle kreśli możliwości pracy asystenta rodziny na rzecz wspierania dziecka oraz pozostałych osób w rodzinie. Przede wszystkim jednak zwraca uwagę na konieczność wspierania rodziny jako całości, tak aby mogła ona tworzyć właściwe warunki do rozwoju i wzrastania dziecka.

Niniejsza publikacja adresowana jest tak do środowiska naukowego, jak i osób zawodowo zajmujących się problematyką przeciwdziałania przemocy w rodzinie, a więc m.in. funkcjonariuszy policji, pracowników socjalnych, kuratorów sądowych, nauczycieli i wychowawców. Redaktorka żywi również nadzieję, że książka ta będzie cennym źródłem wiedzy dla wszystkich Czytelników, którzy zainteresowani są tytułową problematyką.

Anna Witkowska-Paleń

Część I

Przemoc w rodzinie

w ujęciu filozoficznym,

prawnym i socjologicznym

Obrona przed przemocą: liberalna wolność czy godność osoby?

Wprowadzenie

Przemoc ma różne oblicza i jest niestety zjawiskiem dość powszechnym. Jest również niezmiernie niebezpieczna, bo znane są w historii przypadki przemocy na miarę hekatomb. Doświadczenie przemocy nie jest dla nikogo przyjemne i dlatego wiele uwagi poświęca się zagadnieniu jej zwalczania i profilaktyki. Nie będziemy w tym miejscu wdawać się w szczegółowe analizy zjawiska przemocy. Opisywanie jej rodzajów, sytuacji, w których ludzie padają jej ofiarą, metod zwalczania przemocy i profilaktyki nie należą do zagadnień *stricte* filozoficznych. Samo pojęcie przemocy nie zalicza się też do gamy pojęć filozoficznych.

Niemniej jednak łączy się ściśle z problematyką wolności i godności człowieka, a w ten sposób może stać się przedmiotem dociekań filozofii. Nauka ta ze swej natury zajmuje się rzeczywistością z punktu widzenia istnienia i ostatecznych przyczyn. Niech więc będzie nam wolno zająć się tutaj zjawiskiem przemocy jako bytem: zbadać jego naturę i przyczynę, a dokonać tego w celu podjęcia próby teoretycznego wyjaśnienia problemu przemocy.

Celem niniejszego artykułu jest wprowadzenie w tematykę przemocy od strony filozofii. Będzie ono polegać na próbie ujęcia przemocy z punktu widzenia jej – rzecz by można – negatywnej bytowości. Aby osiągnąć zamierzony cel, należałoby się przyjrzeć kolejno dwóm popularnym współcześnie filozoficznym punktom odniesienia. Będzie to liberalistyczne i humanistyczne (ściślej mówiąc: personalistyczne) spojrzenie na przemoc. To pierwsze jest najbardziej popularne w cywilizacji zachodniej, drugie zaś możemy – jako chrześcijanie – uznać niejako za własne. Wypada dodać, że personalistyczny punkt widzenia stanowi w tym wypadku nie tylko uzupełnienie, ale i przeciwagę popularnej liberalistycznej koncepcji.

Postaramy się zatem udzielić odpowiedzi na pytanie o to, jaka jest koncepcja wolności liberalnej oraz osobowej godności personalistycznej, dla których zagrożenie stanowi przemoc. Odpowiedź ta pozwoli na uchwycenie czasem subtelnymi, a niekiedy dość istotnymi różnic w celach i sposobach zapobiegania i walki z przemocą, jaką propagują współczesny liberalizm i personalizm chrześcijański. Wysiłki humanistów skierowane są bądź co bądź na zażegnanie problemu przemocy bez względu na to, pod jakim sztandarem walka z tym zjawiskiem się dokonuje.

Na początek wypadałoby postawić pytanie o to, czym od strony filozoficznej jest przemoc. Przemoc w powszechnym mniemaniu jest

bez wątplenia zjawiskiem niepożądanym i złym. Od strony metafizyki może być uznana również za zło bytowe, a więc nie tyle za byt, ile za brak w bycie. Z tego powodu w niniejszych dociekaniach będziemy za Mieczysławem A. Krąpcem rozpatrywać jej naturę jako *privatio boni* (łac. brak dobra)¹. Skoro filozoficzny punkt wyjścia narzuca niejako tę drogę rozumowania, należałby przyjrzeć się najpierw bytowości, która jest skorelowana z przemocą, a więc takiej, której brak lub zniszczenie przemoc niesie. W duchu filozofii liberalnej taką wartością jest wolność człowieka jako jednostki, a w duchu filozofii personalistycznej – godność człowieka jako osoby. Z tego powodu w pierwszej części niniejszego artykułu zwrócimy uwagę na zagadnienie przemocy rozważane ze strony popularnej dzisiaj filozofii liberalizmu, po to, by w drugiej części przywołać stanowisko personalistycznej filozofii chrześcijańskiej.

Przemoc a wolność jednostki

Zbigniew Drozdowicz charakteryzuje filozofię liberalizmu jako uznającą wolność za fundament i niezbywalne prawo jednostki świadczące o godności człowieka². Zjawiska takie, jak podleganie deterministycznym prawom przyrody, podleganie społecznej lub historycznej konieczności czy też bycie ofiarą przymusu lub przemocy, zakłócają wolność. Można więc powiedzieć, że przemoc w duchu liberalizmu sprzeciwia się godności człowieka jako jednostki. Jako reprezentatywny przykład poglądów liberalistycznych, można uznać filozoficzne rozwa-

¹ M.A. Krąpiec, *Dlaczego zło? Rozważania filozoficzne*, wyd. 2, Lublin 1995, s. 53-55; por. A. Maryniarczyk, *Zeszyty z metafizyki*, t. 4: *Racjonalność i celowość świata osób i rzeczy*, Lublin 2000, s. 100-101.

² Z. Drozdowicz, *Liberalizm europejski*, w: L. Gawor, Z. Stachowski (red.), *Filozofia współczesna*, Bydgoszcz – Warszawa – Lublin 2006, s. 424.

zania Isaiaha Berlina³, uznawanego za jednego z czołowych filozofów współczesnego europejskiego liberalizmu.

Obrona godności człowieka jako jednostki jest dla liberała tożsama ze zwalczaniem poglądów akceptujących rozmaite formy determinizmu, konieczności czy też legitymizujących stosowanie przemocy. Filozof i humanista spod znaku liberalizmu będzie je wszystkie zwalczał z jednakową zawziętością. Sprzeciwi się i podda krytyce każde stanowisko, w myśl którego wszystkie jednostki na świecie miałyby obowiązywać system raz na zawsze uzgodnionych celów. W takim świecie do uzgodnienia pozostawałby jedynie problem środków. Berlin zauważył, że tego typu problemy mogłyby – podobnie jak problemy inżynierów czy lekarzy – zostać rozstrzygnięte przez maszyny⁴. W takim świecie, według Claude'a Saint-Simona, rządzenie ludźmi niczym nie różniłoby się od rządzenia maszynami⁵.

Dla liberałów wolność jest pojęciem niemalże absolutnym. Ze zrozumiałych jednak względów nie realizuje się ona w sposób absolutny w każdej konkretnej jednostce, gdyż ta podlega zwykle różnym koniecznym ograniczeniom. Najbardziej charakterystyczna jest konieczność nomologiczna, której podlega wszystko, co jest częścią przyrody. Konieczność ta polega na całkowitym zdeterminowaniu zajścia określonych zdarzeń w określonych warunkach⁶. Każdy filozof spod znaku

³ Sir Isaiah Berlin (1909-1997) – filozof i erudyta pochodzenia żydowskiego, profesor uniwersytetu w Oxfordzie, autor wielu cennych esejów dedykowanych problematyce wolności człowieka z punktu widzenia liberalizmu. Wśród nich najpopularniejszy wydaje się tekst wykładu inauguracyjnego wygłoszonego 31 października 1958 r. na uniwersytecie w Oxfordzie, zatytułowanego *Dwie koncepcje wolności*; zob. tegoż, *Cztery eseje o wolności*, przekł. H. Bartoszewicz i in., Warszawa 1994, s. 178-233.

⁴ I. Berlin, dz. cyt., s. 178.

⁵ Tamże.

⁶ Por. A. Podsiad, *Słownik terminów i pojęć filozoficznych*, Warszawa 2000, s. 451.

liberalizmu jest świadom bezwzględne obowiązywanie praw przyrody. Absolutyzuje jednak wolność do tego stopnia, że przyzna, iż prawa przyrody mimo swej nieodwołalności, ograniczają jednak ludzką jednostkę. Czynią to oczywiście w sposób konieczny i nieodwołalny, „domagając się” ich akceptacji jako takich⁷. W tym przypadku jedyna różnica zachodząca pomiędzy poglądami skrajnych deterministów i współczesnych liberałów polega na odmiennym spojrzeniu na zakres obowiązywania nieodwołalnych praw przyrody. Determiniści uważają, że wszystko na świecie jest zawsze i ściśle określone przez niezmiennie relacje przyczynowo-skutkowe i każde zdarzenie jest skutkiem postulującym ściśle określoną przyczynę. Dodatkowo, powstałe w ten sposób „łańcuchy przyczynowo-skutkowe” są nieprzerwalne i spójne⁸. Liberałowie z kolei stoją na stanowisku głoszącym, że obok nieodwołalnych praw przyrody, którym w sposób konieczny podlega cały świat, w życiu jednostek ludzkich istnieje sfera bezwzględnej wolności, w której działanie jednostki nie jest niczym zdeterminowane. Żaden liberał nie odrzuca konieczności praw przyrody, ale każdy próbuje ściśle rozgraniczać sferę działania zdeterminowanych ściśle czynników od sfery bezwzględnej i niczym nieskrępowanej wolności⁹. Okazuje się zatem, że liberaliści walczą nie tyle z założeniami poglądów deterministycznych, ile z powszechnym aplikowaniem tych ostatnich i wyjaśnianiem za ich pomocą wszystkiego, co dzieje się na świecie.

Ponieważ liberałowie prowadzą z deterministami spór o nienaruszalny obszar bezwzględnej wolności, są również wrogami stosowania

⁷ I. Berlin, dz. cyt., s. 182-183.

⁸ Por. R.C. Weatherford, *Determinizm*, w: T. Honderich (red.), *Encyklopedia filozofii*, przekł. J. Łoziński, t. 1, Poznań 1998, s. 151.

⁹ I. Berlin, dz. cyt., s. 7.

przemocy. Tam, gdzie mowa o nieodwołalnym działaniu praw przyrody, nie może być mowy o przemocy, dlatego też jedynym miejscem, gdzie człowiek może paść ofiarą przemocy jest sferą jego osobistej wolności. Dla liberała obrona tej sfery przed działaniem przemocy jest tożsama z obroną godności jednostki ludzkiej. Przemoc polegałaby na takim naruszeniu ludzkiej wolności, za pomocą różnego rodzaju presji, aby jednostka ludzka była doprowadzona w końcu do działania niezgodnego z jej własną wolą¹⁰. Jednostka postawiona w sytuacji, w której zawsze doświadczała nieskrępowanej wolności, a teraz działa w określony sposób i nie może postąpić inaczej, jest określana jako podległa przemocy lub przymusowi. Różnica pomiędzy przemocą a przymusem polega na tym, że przymus jest określany jako taki wpływ na jednostkę, który wywołuje wykonanie niechcianej przez nią czynności lub zaniechanie chcianej. Przemoc jest zjawiskiem szerszym, ponieważ oddziałuje destruktywnie na całego człowieka włącznie z jego sferą psychiczną i duchową. Jest ona niejako połączeniem przymusu zewnętrznego i wewnętrznego. O ile ten pierwszy łączy się z tworzeniem fizycznej przeszkody krępującej działalność człowieka, o tyle ten drugi jest bardziej destrukcyjny. Destrukcji podobnej w swej skali doświadczają ofiary alkoholizmu lub narkomanii¹¹. Liberałowie nazywają przemoc wprost rozmyślnym pozbawieniem człowieka wolności¹². Przyczyna takiego zniewolenia zawsze musi być zewnętrzna, inaczej nie byłoby mowy o naruszeniu wolności. Takie stanowisko bierze się stąd, że metody badawcze, które preferują liberałowie, pozwalają na introspekcyjną analizę przymusu wewnętrznego. Zazwyczaj jest on wynikiem pewnego procesu, w którym na początku

¹⁰ F.A. Hayek, *The constitution of liberty*, Chicago 1969, s. 20-21.

¹¹ S. Kowalczyk, *Zarys filozofii człowieka*, Sandomierz 1990, s. 108.

¹² I. Berlin, dz. cyt., s. 179-182.

istnieje wolna decyzja człowieka, a pod koniec mówimy już o swoistej konieczności. Wydawać by się mogło, że Berlin – jako liberał – celowo unikał moralnej oceny tego typu sytuacji. Z oczywistych względów, jako humanista, powinien był potępiać wszelkie nałogi. Jednak dobrowolne wykorzystanie (nawet przez dobrowolne uleganie nałogowi) przez człowieka sfery jego nieskrępowanej wolności pozostawia ją według liberalistów wciąż nienaruszoną. Dochodzimy więc do sytuacji, w której liberał nazwałby nałogowca człowiekiem wolnym, a jednocześnie – moralnie nagannym. Wolno więc mniemać, że w pewnym miejscu drogi klasycznie rozumianej moralności i liberalizmu rozchodzą się. Zatem liberalna walka o godność człowieka staje się czymś odmiennym od walki o jego moralność. Co stałoby się wówczas, kiedy kierunki obu tych walk okazałyby się wzajemnie przeciwne? Zgodnie z duchem liberalizmu, mielibyśmy wówczas do czynienia z sytuacją domagającą się pewnego społecznego dyskursu zmierzającego ku kompromisowi lub konsensusowi. Dzieje się tak dlatego, że według liberalistów prawdą jest stwierdzenie Johna S. Milla: „Pogańska obrona własnej godności [czyli indywidualnej wolności – B.K.] ma wartość nie mniejszą niż chrześcijańskie samozaparcie”¹³.

Ponieważ tematem naszych rozważań jest przemoc, należy się w tym miejscu skupić na przemocy zewnętrznej, przejawiającej się przez pogwałcenie niezbywalnego prawa człowieka do wolności. Klasyczny liberalizm stawia pytanie, które powinno leć u podstaw każdej współczesnej teorii politycznej: „Dlaczego ja, albo ktokolwiek inny, mam być komuś posłuszny? (...) Jeśli nie posłucham, czy mogę być przymuszony?”¹⁴. Aby odpowiedzieć na przytoczone tu pytanie o możliwość „usprawie-

¹³ J.S. Mill, *Utylitaryzm. O wolności*, przekł. A. Kurlandzka, Warszawa 1959, s. 133-134.

¹⁴ I. Berlin, dz. cyt., s. 181.

dliwienia” przemocy, należałoby według liberałów podjąć kolejną dyskusję. Całej tej dyskusji winien przyświecać paradygmat utylitarystyczny¹⁵. Pogląd utylitarystyczny znajduje swe źródło w filozofii Niccolò Machiavellego, Thomasa Hobbesa i Johna S. Milla. Ten ostatni uważał utylitarystyczny za najważniejsze kryterium działania społeczności¹⁶. Okazuje się więc, że stosowanie przemocy może być usprawiedliwione w filozofii liberalnej. Jest ono usprawiedliwione tylko wówczas, kiedy koniec końców służy wolności. Przemoc może być środkiem doraźnym, który – owszem – chwilowo ogranicza lub zgoła niszczy wolność jednostki, ale w konsekwencji przyczynia się do zwiększenia zakresu nieskrępowanej wolności dla większej liczby jednostek. Na pierwszy rzut oka zdanie to wydaje się słuszne. Dla przykładu należy dopuścić przymusową eksmisję sąsiada zatruwającego życie reszcie społeczności lub stanowiącego dla niej zagrożenie. Dopuszcza się przy tej okazji zastosowanie bezpośredniej przemocy, takiej jak wyciągnięcie go siłą z domu przez odpowiednich funkcjonariuszy. Stosowanie przemocy jest w tym przypadku usprawiedliwione, a nawet zagwarantowane w celu obrony osobistej wolności obywateli danej społeczności. Ponieważ jest możliwe, by jednostka działając w sposób nieprawny, a więc za pomocą przemocy atakowała, a tym samym pomniejszała zakres osobistej wolności innych jednostek, społeczność może być wyposażona w aparat przymusu, za pomocą którego ograniczy odpowiednio osobistą wolność takiego potencjalnego agresora. Oczywiście nie ograniczy jej w sposób bezwzględny, ale jedynie na tyle, na ile jest to konieczne do zachowania sfery wolności indywidualnej innych jednostek¹⁷. Takie stanowisko nasuwa nieuchronnie

¹⁵ J.S. Mill, dz. cyt., s. 54.

¹⁶ Tamże, s. 131.

¹⁷ I. Berlin, dz. cyt., s. 186-188.

dwie wątpliwości. Po pierwsze, łatwo jest zrozumieć usprawiedliwienie przemocy w sytuacji, gdy jedna jednostka przez określone działanie zagraża wolności innej jednostki w wykonywaniu podobnego jakościowo działania, dla przykładu hałasowanie jednej uniemożliwia zachowanie spokoju innej lub posiadanie psa przez jedną jednostkę zakłóca utrzymanie czystości i porządku wokół innej jednostki. Jednak co zrobić, gdy potrzeby lub działania jednostek są zupełnie odmiennej natury albo kiedy jednostki pozostają względem siebie w relacji społecznej nie równorzędnej, a nadrzędno-podrzędnej? W pierwszym przypadku weźmy pod uwagę możliwy konflikt między potrzebą określonej rozrywki jednej jednostki, np. z użyciem alkoholu, a potrzebą spokoju i normalnych relacji międzyludzkich drugiej jednostki. W drugim natomiast w grę wchodzi relacje przełożony–podwładny, dziecko–rodzic itp. Dziecko powinno spokojnie spać w nocy i powinno się ograniczać huczne alkoholowe rozrywki jego rodziców, ale czy z drugiej strony rodzic nie ma prawa odpocząć po dniu pracy, kiedy dziecko akurat chce się bawić? W takich sytuacjach proponowany przez liberałów konsensus jest praktycznie niemożliwy do osiągnięcia, ponieważ zawłość okoliczności i nagromadzenie różnorodnych czynników sprawia, że wielu teoretyków liberalizmu miałyby odmienne zdanie na temat, czy wynik społecznej dyskusji stanowi już oczekiwany kompromis, czy jest mu jeszcze doń daleko. Z kolei druga wątpliwość polegałaby na tym, że według liberałów, w świetle powszechnej potrzeby indywidualnej wolności, najlepszym do zaakceptowania byłby taki ustrój społeczny, który zapewniałby największy zakres indywidualnej swobody, z pominięciem wszelkich wartości i moralności.

Te dwie wątpliwości rodzą się stąd, że liberałowie uznają istnienie dwóch rodzajów tudzież koncepcji wolności. Jedną można nazwać „ne-

gatywną” albo wolnością „od”, a drugą – „pozytywną” albo wolnością „do”. Liberalowie nie tylko rozróżniają te dwie koncepcje, ale zdecydowanie opowiadają się za pierwszą z nich. Rozstrzygnięcie przywołanych wątpliwości byłoby zaś domeną tej drugiej, i z tego względu filozofowie liberalizmu nie odnoszą się zbyt często do tych zagadnień. Negatywna wolność „od” znajduje swe źródło w pismach Johna S. Milla, który zajmował się wolnością jako opozycją wobec przemocy¹⁸. Jego koncepcja analizowana przez Isaiaha Berlina i Beatę Polanowską-Sygulską w świetle chrześcijańskiej filozofii klasycznej może być uznana za egocentryczną, gdyż docenia przede wszystkim taki obszar możliwej aktywności ludzkiej, w której jednostka może działać swobodnie bez żadnych ograniczeń. Wolność negatywna, która jest przeciwieństwem podlegania przemocy, sięga według Berlina tak daleko, jak daleko sięga obszar, „w którego granicach podmiot – osoba bądź grupa osób – ma lub powinien mieć całkowitą swobodę bycia i działania wedle własnej woli, bez wtrącania się innych osób”¹⁹. Jeśli wolność *de facto* mierzy się zakresem możliwych nieskrępowanych działań, to przemoc – jako zaprzeczenie wolności – będzie polegała na bardziej lub mniej gwałtownej ingerencji w ten „święty” dla jednostki obszar. Według liberałów, absurdem jest mowa o wyzwoleniu przez pozbawienie się nieskrępowanej swobody. Ingerencja w wolność jednostki jest zawsze przemocą i zawsze urąga jej godności. Oczywiście, możliwe rodzaje przemocy są różne. Może nią być pospolity gwałt, narzucone zasady religii czy choćby prawa państwowe, które z konieczności muszą w jakiś sposób obowiązywać. Jakakolwiek forma ograniczenia zakresu wolności, w którym jednostka ma możliwość zrobienia czegoś z jednej przyczyny – z wła-

¹⁸ S. Kowalczyk, *Liberalizm i jego filozofia*, Katowice 1995, s. 131.

¹⁹ I. Berlin, dz. cyt., s. 114.

snej chęci – jest przemocą, która, gdy się nasila, może spowodować zupełne zniewolenie²⁰. Wyobrażeniem, które towarzyszy zwolennikom liberalnej koncepcji wolności „negatywnej”, jest pusta sfera. Polanowska-Sygulska stwierdza, że zakres wolności jednostki, a więc sfera jej nieskrępowanych działań, może być różnej wielkości. Jest ona zależna „od liczby otwartych możliwości (...), łatwości lub trudności wykorzystania każdej z nich, znaczenia każdej z tych możliwości dla mojego planu życiowego, jeśli się uwzględni mój charakter i inne okoliczności, stopnia ich otwarcia i zamknięcie wskutek celowych działań ludzkich, oszacowania wartości różnych możliwości nie tylko przeze mnie, lecz także społeczeństwo, w którym żyję”²¹. Sfera wolności indywidualnej oparta na wielu czynnikach jest z jednej strony niezbywalna i nieusuwalna, a z drugiej strony – na skutek różnych form przemocy – może ulec zmniejszeniu. Jeśli przemoc sprawia, że jednostka nie może działać swobodnie, według własnych chęci, bo zakłócony jest którykolwiek z czynników konstytuujących jej wolność negatywną, sfera wolności nie ulega żadnej fragmentacji, tylko „kurczy się” na zasadzie „odrotu do wewnętrznej cytadeli”²², aż do momentu, w którym wszystkie wymienione przez Polanowską-Sygulską czynniki są z powrotem aktywne w życiu danej jednostki. Z tego właśnie powodu filozofowie spod znaku liberalizmu bardzo stanowczo sprzeciwiają się wszelkiej przemocy. Bez przyjęcia możliwości rzeczywistej realizacji zamierzonych wolną decyzją celów, nawet największy zakres wolności negatywnej staje się fikcyjny. Możliwości rozwoju jednostki niepodlegającej wpływowi przymusu powinny wyrażać się w odpowiedziach na pytania przytoczone

²⁰ Tamże, s. 129.

²¹ B. Polanowska-Sygulska, *Filozofia wolności Isaiaha Berlina*, Kraków 1998, s. 29.

²² I. Berlin, dz. cyt., s. 191.

przez Polanowską-Sygulską: „Ile mam przed sobą otwartych drzwi?», «Ile przeszkód?», «Ile drzwi jest zamkniętych?» itp.”²³ Nie zawsze jest tak, że gdy nie ma fizycznych przeszkód uniemożliwiających jakiegokolwiek działanie, jednostka może automatycznie cieszyć się wolnością. Jednostka jest wolna wtedy, kiedy działa tak, jak sama chce i realizuje własne cele. W pozostałych przypadkach (pominąwszy to, co zdeterminowane) mamy do czynienia z przemocą skierowaną przeciw jednostce. Jak konkluduje Berlin: „O braku wolności (...) można mówić tylko wtedy, gdy realizację celu uniemożliwiają mi inni ludzie”²⁴.

Walka z wszelkimi przejawami przemocy służy niewątpliwie dobru jednostki. Wolność, w myśl liberalnej antropologii, jako pojęcie absolutne jest utożsamiana z dobrem i szczęściem. W związku z powyższym, przemoc jest tu traktowana jako największe zło. Dowiadujemy się o tym czytając teksty Berlina poświęcone Millowi jako klasykowi liberalizmu. Mill przez całe życie był według liberałów autentycznie zaangażowany „wyłącznie w pogoń za szczęściem”²⁵. Głęboko wierzył w sprawiedliwość społeczną, a jego głos odzywał się najmocniej wtedy, kiedy „opisuje blaski wolności indywidualnej lub gdy krytykuje wszystko, co zmierza do jej ukrócenia lub zniweczenia”²⁶. Jako przemoc można wówczas określić nie tylko działania indywidualnych jednostek mające na celu ograniczenie wolności negatywnej innych jednostek, ale także niewłaściwe stosunki społeczne, przez które „ilość” wolności w danym społeczeństwie jest mniejsza niż mogłaby być przy takich samych nakładach i zaangażowaniu członków społeczności. Z przemocą mamy do czynienia

²³ B. Polanowska-Sygulska, dz. cyt., s. 26.

²⁴ I. Berlin, dz. cyt., s. 182.

²⁵ Tamże, s. 239.

²⁶ Tamże.

także wtedy, kiedy źle zorganizowany układ sił społecznych sprawia, że pewna grupa ludzi ma zamknięte możliwości realizowania swych celów z powodów ekonomicznych lub edukacyjnych. Zjawisko to, które papież Franciszek nazwał „wykluczeniem”²⁷, jest potępiane przez katolicką naukę społeczną, a ofiary wykluczenia mogą być uznane za podzielające los ofiar przemocy²⁸.

Przemoc a godność osoby

Przechodząc do omawiania chrześcijańskich poglądów na temat przemocy i jej relacji do godności człowieka i wolności ludzkiej, należy pokusić się o pewne krytyczne podsumowanie liberalnej doktryny antropologicznej. Antropologia chrześcijańska, mówiąc o relacji z innymi ludźmi, pragnie odzegnać się od pesymistycznego, egzystencjalnego poglądu głoszącego, że inni ludzie mogą być jedynie przyczyną problemów²⁹. Tak właśnie jest w liberalnej koncepcji wolności „od”, w której jest mowa wyłącznie o działaniach jednej, konkretnej jednostki. Inne jednostki pojawiają się tylko wówczas, gdy mowa jest o koniecznym lub możliwym ograniczeniu zakresu wolności indywidualnej za pomocą przemocy³⁰. Zapewnienie minimum wolności osobistej, a więc podstawowego wymiaru godności ludzkiej, może uchronić jednostkę przed przemocą. Liberalna filozofia przyjmuje zatem całkowite odizolowanie jednostki od innych jednostek jako jedyną w pewnych sytuacjach moż-

²⁷ Franciszek, *Encyklika Laudato si'*. *W trosce o wspólny dom*, przekł. K. Stopa, Kraków 2015, s. 108.

²⁸ S. Kowalczyk, *Podstawy światopoglądu chrześcijańskiego*, Wrocław 1995, s. 86-89.

²⁹ Streszcza go słynne zdanie J.P. Sartre'a: „L'enfer, c'est les autres” (fr. „piekło to inni”) zapisane w jego dramacie z 1944 r. *Huis clos* (fr. „przy drzwiach zamkniętych”).

³⁰ I. Berlin, dz. cyt., s. 180.

liwość ratunku przed przemocą³¹. Takie stanowisko jest nie do przyjęcia z punktu widzenia filozofii chrześcijańskiej.

Andrzej Maryniarczyk przypomina, że antropologia chrześcijańska stoi na stanowisku biorącym w obronę istnienie czegoś, co można by nazwać niezmienną naturą człowieka³². W myśl klasycznej filozofii chrześcijańskiej natura ta jest cielesno-duchowa oraz rozumna i wolna³³. Liberalowie przyznają, że choć wszelka konieczność powoduje zmniejszenie zakresu indywidualnej wolności jednostki, ale do momentu, w którym zaczyna działać inna jednostka, nie może być mowy o przemocy. Nie ma też mowy o przemocy w odniesieniu do niemożności wykonania czynności niemożliwych z powodu ograniczeń natury ludzkiej (np. latania). Te ograniczenia są rozpoznawane przez zdrowy rozsądek. Gdyby człowiek zaczął poruszać się powiedzmy z prędkością dźwięku, oznaczałoby to – w świetle liberalnego zdrowego rozsądku – przekroczenie granicy człowieczeństwa. Nikt nie czuje się zniewolony przez to, że takiej granicy przekroczyć nie może. Nie zapominajmy jednak o tym, że nikt przy zdrowych zmysłach nie czuje się zniewolony również przez to, że nie wolno mu dokonać brutalnego morderstwa. Wprowadzenie do obowiązującego prawa zakazu popełniania np. brutalnych morderstw czy innych przestępstw zdroworozsądkowo wcale nie umniejsza minimalnej sfery wolności człowieka, choć z idei liberalistów można by wyciągnąć wniosek, że tak właśnie jest. Dla przykładu Berlin postuluje nazywanie rzeczy po imieniu: „Wszystko jest tym, czym jest: wolność

³¹ B. Polanowska-Sygułska, dz. cyt., s. 35.

³² A. Maryniarczyk, *Koncepcja substancji w ujęciu Arystotelesa i św. Tomasza z Akwinu*, w: A. Maryniarczyk, K. Stępień, P. Gonddek (red.), *Substancja, natura, prawo naturalne*, Lublin 2006, s. 89-119; por. S. Kowalczyk, *Personalizm – podstawy, idee, konsekwencje*, Lublin 2012, s. 47-49.

³³ Tomasz z Akwinu, *Traktat o człowieku. Summa teologii 1*, przekł. S. Świeżawski, Kęty 2000, 79-80; por. tamże, s. 280-360.

jest wolnością, a nie równością, uczciwością, sprawiedliwością...”³⁴. Zatem zakaz zabójstwa, w myśl liberalów, owszem, ograniczałby ludzką wolność, ale oczywiście w sposób słuszny i sprawiedliwy. W takim razie mamy w ich doktrynie do czynienia z dopuszczaniem istnienia sprawiedliwej i słusznej przemocy. Takiego typu myślenie zostawia otwartą furtkę dla wniosków, które mogą być dalekie od zdroworoządkowych. Jeśli antropologia chrześcijańska (podobnie jak ta liberalna) chce bazować na zdrowym rozsądku, to należy pamiętać, że odczytanie nakazów prawa naturalnego zalicza się do zadań zdrowego rozsądku tak samo, jak uznawane przez liberalów określanie natury ludzkiej³⁵. W paradygmacie chrześcijańskim wykonanie czynu, na który nie pozwalają możliwości fizyczne, byłoby przekroczeniem granic człowieczeństwa, tak samo jak byłoby nim dokonanie zbrodni zabronionej przez prawo naturalne. Skoro, jak twierdzą liberałowie, „należy nazywać rzeczy po imieniu”³⁶, to czy przekraczanie granic ludzkiej natury nie może być raz chwalebne, a raz podłe? Używanie tego typu pojęć nie stoi w sprzeczności ze zdrowym rozsądkiem. Co prawda liberałowie nie mówią o czymś takim, jak „prawo naturalne”, niemniej jednak nie odżegnują się od używania nomenklatury aksjologicznej. Berlin pisze dla przykładu, że „zdobywanie się na szlachetne porwy serca, dobre uczynki, poświęcenie czy miłość bliźniego jest działaniem chwalebny”³⁷. Filozofia chrześcijańska nigdy nie zgodzi się na to, że wartości nacechowane pozytywnie w sensie aksjologicznym mogłyby występować bez jednoczesnej prawdziwej, we-

³⁴ I. Berlin, dz. cyt., s. 56.

³⁵ K. Wojtyła, *Osoba i czyn*, Kraków 1969, s. 13-16; por. S. Kowalczyk, *Personalizm...*, s. 120-121.

³⁶ I. Berlin, dz. cyt., s. 56.

³⁷ Tamże, s. 183.

wewnętrznej wolności³⁸. Tymczasem liberał powie, że człowiek może zatracić swą wolność, a tym samym godność, w imię solidarności z przyjacielami; może poświęcić wolność dla prawdy, sprawiedliwości czy dobra innych³⁹. Głosząc tego typu stwierdzenia, liberał zapewne gotów jest wskazać przykład na miarę Chrystusa Pana, który dał się uwięzić, a potem ukrzyżować za prawdę, miłość i zbawienie. Przeciętny człowiek zaś może się tu jednak dopatrzeć nawet przysłowiowego Cygana, który „dla towarzystwa dał się powiesić”, albo przypadku współudziału w przestępstwie, za który członkowie jednego gangu na zasadzie „jeden za wszystkich, wszyscy za jednego” idą wspólnie do więzienia. W myśl filozofii chrześcijańskiej omawianej przez Jacquesa Maritaina, tylko człowiek prawdziwie wolny może zdobyć się na akty moralnie szlachetne, bo te wymagają przecież niemalże nieskazitelnej motywacji. Z drugiej strony, podejmując wytrwale tego typu akty, można odzyskać wewnętrzną wolność⁴⁰. Jak już zostało wspomniane, liberaliści uważają, że należy za pomocą przemocy lub przymusu do tego stopnia ograniczać indywidualną wolność jednostek, aż sfery ich wolności „od” przestaną się ze sobą krzyżować i każda będzie mogła działać swobodnie. Mogłoby się jednak okazać, że wówczas jednostce pozostanie jedynie wolność sumienia, słowa, opinii i własności⁴¹. Berlin uważał, że przemoc jest owszem z natury zła, ale nie oznacza to, że wszystko, co szlachetne (np. krytycyzm, nonkonformizm, ekscentryczność) rodzi się w warunkach wolności. Można zgodzić się z wyznającymi pluralizm celów liberałami

³⁸ S. Kowalczyk, *Z problematyki antropologii personalistycznej*, Lublin 2014, s. 132.

³⁹ I. Berlin, dz. cyt., s. 51.

⁴⁰ S. Kowalczyk, *Człowiek w myśli współczesnej. Filozofia współczesna o człowieku*, Warszawa 1990, s. 389.

⁴¹ I. Berlin, dz. cyt., s. 188.

i przyznać, że ludzkie cele nie są generalnie zharmonizowane⁴², jednak jeśli mowa o rozwoju człowieczeństwa, to należy podkreślić, że kierunek jest zawsze ten sam – ku wartościom doskonalszym. Jeśli za wartość absolutną uznać wolność, której drogi w pewnym miejscu rozchodzą się ze szlachetnością, to dlaczego pochwalane i nazywane szlachetnym poświęcenie miałyby być oznaką regresu jednostki względem wartości absolutnej? Czy można by uznać człowieka, który dobrowolnie poddał się przemocy dla ratowania innych, za szlachetnego, lecz mniej ludzkiego, a tego, który przed przemocą uciekł dla ratowania siebie – za bardziej ludzkiego, ale mniej szlachetnego? Odpowiedź klasycznej filozofii chrześcijańskiej na to pytanie będzie oczywiście negatywna.

Chrześcijański humanizm, którego odmianą jest personalizm, opiera swój sprzeciw wobec stosowania przemocy na nieco innych niż liberalistyczne fundamentach teoretycznych. Personalistyczna koncepcja wolności, która sprzeciwia się stosowaniu przemocy, zasadza się na stwierdzeniu, że człowiek jest osobą⁴³. Wszystkie rodzaje humanizmu przyznają, że człowiek jest bytem w jakiś sposób uprzywilejowanym. W myśl personalizmu, to osoba jest specyficznym rodzajem bytu. Jej wyróżnikami są jej niezbywalne atrybuty, wśród których należy wymienić rozumność i wolność⁴⁴. Osoba ludzka posiada swą sferę duchową, autonomię, podmiotowość, własną dynamikę, postawę prospołeczną i zmysł religijny⁴⁵. Osoba jest cielesna i duchowa, a więc jej życie przebiega zarówno na poziomie biologicznym, jak i nadprzyrodzonym.

⁴² Tamże, s. 191-192.

⁴³ K. Wojtyła, *Osoba i czyn na tle dynamizmu człowieka*, w: B. Bejze (red.), *O Bogu i o człowieku. Problemy filozoficzne*, Warszawa 1968, s. 217.

⁴⁴ S. Kowalczyk, *Wolność naturą i prawem człowieka*, Sandomierz 2000, s. 19.

⁴⁵ Sobór Watykański II, *Gaudium et spes*, w: *Sobór Watykański II. Konstytucje, dekryty, deklaracje. Tekst Polski*, Poznań 1967, s. 14.

Osoba jest także pozytywnie nastawiona na inne osoby, a zwłaszcza na osobę kochającego Boga i Stwórcy⁴⁶.

Sprzeciw wobec przemocy, jaki lansują zwolennicy liberalizmu, polega na popieraniu indywidualnej i społecznej kampanii na rzecz maksymalnie największego skrawka wolności niczym nieskrępowanego działania. Skrawek ten bywa „wydarty” deterministycznym wpływom i wszelkiego rodzaju koniecznym ograniczeniom nań nałożonym⁴⁷. Sprzeciw wobec przemocy specyficzny dla nurtu personalistycznego filozofii chrześcijańskiej jest nieco odmienny. Z jednej strony podkreśla się konieczność obrony słabych i ubogich przed tragedią przemocy⁴⁸, a z drugiej – przypomina się o autodeterminizmie osoby ludzkiej.

Istnieją sytuacje, w których należałoby ograniczyć człowiekowi możliwości niczym nieskrępowanego działania. Bez względu na to, jak wielki lub jak mały obszar nieskrępowanego działania po takich ograniczeniach pozostaje, wolność osoby jest uratowana w całości, ale tylko wtedy, jeśli ta sama osoba jest źródłem nadawanych samej sobie ograniczeń⁴⁹. Niezbywalna wolność nie polega na braku jakiegokolwiek zewnętrznej przemocy, tylko na samodzielnym decydowaniu o tym, co osoba robi, a czego nie. W myśl personalizmu, osoba, która samodzielnie podejmie decyzję, żeby dla przykładu pójść w lewo lub w prawo, jest tak samo wolna jak osoba, która z własnej woli pójdzie do więzienia powodowana powiedzmy miłością bliźniego, lub jak męczennik, który z własnej woli zdecydował się na poniesienie tortur i śmierci za Chrystusa. Podczas gdy w liberalizmie nadrzędną i absolutną wartością jest wolność, i to jej podlega sama jed-

⁴⁶ C. Bartnik, *Personalizm*, Lublin 2013, s. 80-82.

⁴⁷ B. Polanowska-Sygułska, dz. cyt., s. 22-26; por. S. Kowalczyk, *Zarys filozofii...*, s. 109.

⁴⁸ Franciszek, dz. cyt., s. 107.

⁴⁹ S. Kowalczyk, *Wolność...*, s. 28.

nostka, w personalizmie naczelną wartością jest osoba, która jako wolna ma prawo siebie ograniczać jak tylko chce. Pomijając fakt, że przemoc jest złem, należy skonkludować, że w myśl liberalizmu zło przemocy polega na pozbawianiu jednostki nieskrępowanej wolności, a w duchu personalizmu polega ono na nieposzanowaniu godności osoby jako wolnej i autonomicznej⁵⁰. Rozwiązaniem problemu przemocy według liberalistów byłby dyskurs społeczny, oparta na kompromisie i konsensusie walka o zagwarantowanie obywatelowi niezbywalnego skrawka wolności, nawet za cenę zastosowania przemocy wobec innych – tę wolność ograniczających. W duchu personalizmu trzeba brać w obronę każdą osobę, której godność może być narażona na nieposzanowanie, ale nawet osoba, która podlega przemocy jest *de facto* wewnętrznie wolna, bo nikt nie może pozbawić jej możliwości autodeterminacji⁵¹.

Zakończenie

W niniejszym tekście, który ma charakter poglądowy, starałem się zestawić liberalistyczną koncepcję wolności jednostki i chrześcijańską, personalistyczną koncepcję godności człowieka jako osoby w kontekście profilaktyki i walki ze zjawiskiem przemocy. Starałem się ukazać najpierw bytowy *status quo* przemocy jako *privatio boni*. Następnie poświęciłem uwagę wspomnianym koncepcjom: zarówno liberalistycznej, jak i personalistycznej, z proporcjonalną przewagą dla tej pierwszej. Stało się tak dlatego, że współcześnie jest ona o wiele bardziej od wizji chrześcijańskiej popularna i o wiele częściej lansowana tak w dyskursie

⁵⁰ Sobór Watykański II, dz. cyt., s. 22; por. Jan Paweł II, *Redemptor hominis*, w: P. Ptasznik i in. (red.), *Encykliki*, Kraków 2006, s. 18; por. S. Olejnik, *Teologia moralna życia społecznego*, Włocławek 2000, s. 33.

⁵¹ S. Kowalczyk, *Wolność...*, s. 21-23.

publicznym, jak i w kręgach nowoczesnych humanistów. Współcześni liberałowie uznają za przemoc takie działanie, które w jakikolwiek sposób uniemożliwia niczym nieskrępowane działanie jednostki zmierzające do realizacji obranego przez tę jednostkę, na mocy jej wolnej decyzji, celu. Podejmując walkę ze stosowaniem przemocy uzasadniają ją walką o maksymalny skrawek niczym nieskrępowanej wolności dla każdej jednostki. Poruszają też problem koniecznego stosowania przemocy. Może być ona użyta jedynie w formie nacisku stosowanego pod kuratelą właściwych organów politycznych lub społecznych, i to jedynie w celu obrony zagrożonej wolności jednostek. Z kolei personaliści chrześcijańscy uznają szkodliwość przemocy nie tylko poprzez naruszanie wolności osoby, ale przez jakikolwiek zamach na jej godność, która wynika z posiadania rozumnej i wolnej natury. Personalizm nie usprawiedliwia żadnej przemocy poza konieczną obroną godności osoby. Dodatkowo wskazuje pewną nadzieję dla tych, którzy nie mogą z jakiejś przyczyny bronić się przed przemocą. Podkreśla, że pomimo prób umniejszania godności osoby przez stawianie jej w sytuacjach skłaniających do zaprzeczenia własnej rozumności lub wolności, ostatecznie natura osoby jest niezbywalna, jeśli tylko podmiot sam gotów jest ją uszanować.

Oczywiście, filozoficzna analiza zagadnienia przemocy odgrywa rolę towarzyszącą socjologicznym, pedagogicznym czy psychologicznym refleksjom odnoszącym się do tego zagadnienia. Ufam, że pozwoli ona na zrozumienie pewnych różnic zachodzących w celach i sposobach profilaktyki i walki z przemocą proponowanych przez popularny współczesnie liberalizm oraz personalizm chrześcijański. Warto poświęcić wiele uwagi zagadnieniu przemocy i szukać nie tyle doraźnych, co całościowych rozwiązań problemów, jakie to zjawisko nastrocza we współczesnym społeczeństwie.

Bibliografia

- Bartnik C., *Personalizm*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2013.
- Berlin I., *Cztery eseje o wolności*, przekł. H. Bartoszewicz i in., Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1994.
- Drozdowicz Z., *Liberalizm europejski*, w: L. Gawor, Z. Stachowski (red.), *Filozofia współczesna*, Oficyna Wydawnicza Branta, Bydgoszcz – Warszawa – Lublin 2006, s. 421-438.
- Franciszek, *Encyklika Laudato si'*. *W trosce o Wspólny Dom*, przekł. K. Stopa, Edycja Świętego Pawła, Kraków 2015.
- Hayek F.A., *The constitution of liberty*, University of Chicago Press, Chicago 1969.
- Jan Paweł II, *Redemptor hominis*, w: P. Ptasznik i in. (red.), *Encykliki*, Wydawnictwo M, Kraków 2006, s. 27-62.
- Kowalczyk S., *Człowiek w myśli współczesnej. Filozofia współczesna o człowieku*, Wydawnictwo Michalineum, Warszawa 1990.
- Kowalczyk S., *Liberalizm i jego filozofia*, Unia, Katowice 1995.
- Kowalczyk S., *Personalizm – podstawy, idee, konsekwencje*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2012.
- Kowalczyk S., *Podstawy światopoglądu chrześcijańskiego*, Tum, Wrocław 1995.
- Kowalczyk S., *Wolność naturą i prawem człowieka*, Wydawnictwo Diecezjalne, Sandomierz 2000.
- Kowalczyk S., *Z problematyki antropologii personalistycznej*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2014.
- Kowalczyk S., *Zarys filozofii człowieka*, Wydawnictwo Diecezjalne, Sandomierz 1990.
- Krąpiec M.A., *Dlaczego zło? Rozważania filozoficzne*, wyd. 2, Redakcja Wydawnictw KUL, Lublin 1995.
- Maryniarczyk A., *Koncepcja substancji w ujęciu Arystotelesa i św. Tomasza z Akwinu*, w: A. Maryniarczyk, K. Stępień, P. Gondek (red.), *Substancja, natura, prawo naturalne*, Polskie Towarzystwo Tomasza z Akwinu, Lublin 2006, s. 89-119.

- Maryniarczyk A., *Zeszyty z metafizyki*, t. 4: *Racjonalność i celowość świata osób i rzeczy*, SITA. Polskie Towarzystwo Tomasza z Akwinu, Lublin 2000.
- Mill J.S., *Utylitaryzm. O wolności*, przekł. A. Kurlandzka, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1959.
- Olejniki S., *Teologia moralna życia społecznego*, Włocławskie Wydawnictwo Diecezjalne, Włocławek 2000.
- Podsiad A., *Słownik terminów i pojęć filozoficznych*, Pax, Warszawa 2000.
- Polanowska-Sygułska B., *Filozofia wolności Isaiaha Berlina*, Znak, Kraków 1998.
- Sobór Watykański II, *Gaudium et spes*, w: *Sobór Watykański II. Konstytucje, dekryty, deklaracje. Tekst Polski*, Pallottinum, Poznań 1967, s. 537-620.
- Tomasz z Akwinu, *Traktat o człowieku. Summa teologii I*, przekł. S. Swieżawski, Antyk, Kęty 2000.
- Weatherford R.C., *Determinizm*, w: T. Honderich (red.), *Encyklopedia filozofii*, przekł. J. Łoziński, t. 1, Zysk i S-ka, Poznań 1998, s. 151-152.
- Wojtyła K., *Osoba i czyn*, Polskie Towarzystwo Teologiczne, Kraków 1969.
- Wojtyła K., *Osoba i czyn na tle dynamizmu człowieka*, w: B. Bejze (red.), *O Bogu i o człowieku. Problemy filozoficzne*, Wydawnictwo SS. Loretanek-Benedyktynki, Warszawa 1968, s. 201-226.

Sławomir Franc
Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie
Paweł Pochodyła
Wyższa Szkoła Ekonomii i Innowacji w Lublinie

Przestępstwa przeciwko rodzinie i opiece: analiza statystyczna zjawiska

Wprowadzenie

Rodzina jest podstawową komórką społeczeństwa oraz naturalnym środowiskiem rozwoju i dobra wszystkich jej członków¹. Wydawać by się mogło, iż to krótkie zdanie jest tak oczywiste i proste w realizacji, że coś takiego, jak przemoc w rodzinie nie powinno mieć miejsca, tym

¹ Zob. *Preambuła* Konwencji o prawach dziecka przyjętej przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych dnia 20 listopada 1989 r. (Dz.U. 1991, nr 120, poz. 526).

bardziej że zjawisko to nie wkomponowuje się w żaden sposób w ramy cywilizowanego społeczeństwa. Niestety, przemoc w dalszym ciągu jest obecna – niezależnie od tego, jak rozwinęła się nasza cywilizacja i jak wyedukowane są społeczeństwa. Przemoc, o której tu mowa, obecna jest we wszystkich częściach naszego globu bez względu na religię czy kulturę. Okazuje się, że poziom wyedukowania czy też „zasobność portfela” również nie gwarantują, iż zjawisko to przestaje istnieć, a co najwyżej przybierze bardziej wyrafinowane formy, które niejednokrotnie z przemocy fizycznej przechodzą w przemoc psychiczną. Trudno jednak pogodzić się z taką sytuacją, dlatego też należy dołożyć możliwie jak największych starań, by problem ten ograniczyć do minimum.

W naszej kulturze to właśnie rodzina jest z jednej strony najmniejszym, z drugiej zaś najważniejszym środowiskiem w życiu człowieka, które przynajmniej z założenia powinno kształtować osobowość, system wartości oraz styl życia jej członków. Dlatego też to właśnie ona powinna być azyłem dla każdego człowieka, a wszystkie instytucje stojące na straży szeroko pojętego ładu i porządku publicznego powinny dołożyć wszelkich starań, by tego typu patologiczne zjawiska, zwalczane były w sposób jak najbardziej skuteczny, a ich sprawcy surowo karani i publicznie piętnowani².

Przemoc w ujęciu definicyjnym

Omawiając zagadnienie przemocy w rodzinie, zasadnym jest zdefiniowanie samej rodziny. W ujęciu słownikowym określa się ją jako „małą grupę społeczną, składającą się z rodziców, ich dzieci i krewnych; rodziców łączy więź małżeńska, rodziców z dziećmi – więź rodzicielska, stanowiąca podstawę wychowania rodzinnego, jak również więź for-

² S. Franc, *Przemoc w rodzinie a „Niebieska Karta”*, w: B. Więckiewicz (red.), *Rodzina polska – nowe wyzwania. Wybrane aspekty*, Stalowa Wola 2013, s. 143-144.

malna określająca obowiązki rodziców i dzieci względem siebie”³. Rodzina w naszej kulturze postrzegana jest jako podstawowe środowisko funkcjonowania jednostki, a do głównych jej funkcji należy zaliczyć⁴:

- funkcję prokreacyjną,
- przygotowywanie dzieci do życia w społeczeństwie,
- wychowywanie i zapewnienie im startu w życiu,
- prowadzenie gospodarstwa rodzinnego, które zaspokajałoby potrzeby członków rodziny,
- troskę nad życiem członków rodziny, ich zachowaniem, kulturą, zdrowiem oraz trudnościami życiowymi.

Jak wspomniano we wstępie, rodzina powinna być azylem dla każdego z jej członków i powinna być (przynajmniej z założenia) wolna od patologicznych zachowań. Niestety, rzeczywistość jest o wiele bardziej okrutna od teorii i wiele rodzin, pomimo zaangażowania szeregu instytucji, nie jest wolna od zjawiska przemocy.

Co do definicji przemocy, należy zauważyć, iż sama przemoc jest pojęciem tak wieloznacznym, że najbezpieczniej będzie posłużyć się definicją słownikową⁵, przy czym w zależności od rodzaju słownika, definicje tego zjawiska nieco różnią się od siebie. *Słownik języka polskiego* określa przemoc jako siłę przeważającą czyjąś siłę, przewagę wykorzystywaną do czynów bezprawnych dokonywanych na kimś; narzuconą bezprawnie władzę, panowanie; czyny bezprawne, dokonywane z użyciem fizycznego przymusu, gwałtu⁶. Natomiast w *Słowniku socjologicznym*

³ W. Okoń, *Nowy słownik pedagogiczny*, Warszawa 2007, s. 355.

⁴ S. Franc, dz. cyt., s. 145.

⁵ M. KołECKA, *Przemoc w rodzinie i programy jednostek samorządu terytorialnego w zakresie przeciwdziałania przemocy domowej*, w: B. WięCKIEWICZ (red.), dz. cyt., s. 121-122.

⁶ M. SZYMCZYK (red.), *Słownik języka polskiego*, t. 3, Warszawa 1979, s. 986.

nym przemoc określona jest jako jeden z głównych, obok groźby, środek przymusu, polegający na użyciu siły fizycznej, przez daną jednostkę czy grupę, często wbrew obowiązującemu prawu, w celu zmuszania jakiejś osoby czy członków grupy do określonego działania czy też uniemożliwienia podjęcia działań lub do zaprzestania wykonywania czynności już rozpoczętej; to także bezprawne narzucenie władzy⁷. Wartą przytoczenia jest również definicja używana w kryminologii, która określa przemoc jako rzeczywiste użycie siły fizycznej wobec człowieka lub groźbę jej użycia, jeśli zamiar sprawcy obejmuje spowodowanie szkód fizycznych w postaci śmierci lub uszkodzenia ciała, bez względu na to, czy działanie sprawcy stanowiło cel sam w sobie, czy też miało charakter instrumentalny⁸. Inną z kolei definicją, która również niezwykle trafnie określa zjawisko przemocy jest ujęcie jej jako zespołu atakujących, nadzorujących i kontrolujących zachowań, obejmujących przemoc fizyczną, przemoc seksualną i przemoc emocjonalną. Jest to spójna całość, ciąg zachowań o charakterze zamierzonym i instrumentalnym, których celem jest zniewolenie ofiary wyeliminowanie jej suwerennych myśli i działań, podporządkowanie jej żądaniom i potrzebom sprawcy⁹.

Jak można zauważyć, samych definicji przemocy jest niezwykle dużo, przy czym warto zaznaczyć, że przytoczonych zostało kilka najważniejszych i najbardziej popularnych. Warto też zaznaczyć, że samo pojęcie przemocy jest tak szerokie, że w zależności od tego, w jakim aspekcie i przez pryzmat jakiej dyscypliny naukowej będziemy ją postrzegać, definicje te będą nieznacznie różnić się od siebie.

⁷ K. Olechnicki, P. Załęcki, *Słownik socjologiczny*, Toruń 2004, s. 167.

⁸ J. Błachut, A. Gaberle, K. Krajewski, *Kryminologia*, Gdańsk 2006, s. 262.

⁹ R. Kowal, *Przemoc i agresja w świecie nowoczesnych mediów*, w: S. Bębas, J. Plis, J. Bednarek (red.), *Patologie w cyberświecie*, Radom 2012, s. 291.

Literatura przedmiotu podaje także wiele definicji dotyczących samej przemocy w rodzinie, które co prawda również różnią się między sobą pewnymi detalami, niemniej jednak wszystkie z nich mają pewne części wspólne w postaci niżej wymienionych elementów, do których przede wszystkim należy zaliczyć¹⁰:

- działanie zamierzone, intencjonalne, świadome;
- przewagę siły ze strony agresora;
- intencję działania, jaką jest wyrządzenie komuś krzywdy, narzucenie mu władzy, dokonanie bezprawnych czynów, godzenie w czyjąś osobistą wolność, naruszenie praw i dóbr osobistych;
- wywołanie cierpień i szkody;
- działanie skierowane przeciwko jakiemuś członkowi rodziny;
- wykraczanie poza społeczne normy, zasady relacji międzyludzkich.

Warto w tym miejscu przytoczyć kilka definicji tego zjawiska zarówno tych kodeksowych, jak i tych o znaczeniu bardziej potocznym. Ustawa o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie w art. 2 pkt. 2 definiuje pojęcie przemocy w rodzinie jako jednorazowe albo powtarzające się umyślne działanie lub zaniechanie naruszające prawa lub dobra osobiste członków rodziny, w szczególności narażające te osoby na niebezpieczeństwo utraty życia, zdrowia, naruszające ich godność, nietykalność cielesną, wolność, w tym seksualną, powodujące szkody na ich zdrowiu fizycznym lub psychicznym, a także wywołujące cierpienia i krzywdy moralne u osób dotkniętych przemocą¹¹. Inna z definicji określa ją jako zachowanie dysfunkcyjne, które praktycznie może zaistnieć w każdej rodzinie lub związku, i w każdej swej formie jest przestępstwem, z którego często ofiary nie zdają sobie

¹⁰ J. Mazur, *Przemoc w rodzinie. Teoria i rzeczywistość*, Warszawa 2002, s. 148-149.

¹¹ Ustawa z dnia 29 lipca 2005 r. o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie (Dz.U. 2005, nr 180 poz. 1493 z późn. zm.).

sprawy¹². Natomiast kolejna definiuje ją jako wszelkie nieprzypadkowe akty godzące w osobistą wolność jednostki lub przyczyniające się do fizycznej lub psychicznej szkody osoby, wykraczające poza społeczne normy wzajemnych relacji¹³.

Próbując wyjaśnić omawiane zjawisko, należy również nawiązać do agresji, która jest nieodłącznym elementem przemocy. Terminu tego używa się na określenie zachowań skierowanych na uczynienie komuś lub czemuś krzywdy bądź szkody, prowadzących do wyrządzenia zła, bólu. Istotą zachowań agresywnych jest szkodliwość oraz anormatywność¹⁴. Przemoc i agresja z jednej strony dotyczą tych samych stanów i zachowań psychicznych, z drugiej zaś są różne, jeśli chodzi o przyczynę, skutki i skalę¹⁵.

Jak widać, wspomniane powyżej pojęcia są na tyle złożone, że trudno znaleźć definicję, która wyczerpałaby wszystkie ich znamiona. Jest to też następstwem faktu, że szeroko pojęta przemoc to problematyka rozpatrywana tak na płaszczyźnie naukowej, jak i praktycznej.

Istota przemocy w rodzinie

Ważną rolę w prawidłowo funkcjonującej rodzinie odgrywają wzajemne relacje pomiędzy poszczególnymi jej członkami, oparte na miłości i zrozumieniu. W przypadku dezorganizacji podstawowych zasad jej funkcjonowania, rodzina przestaje realizować podstawowe zadania, a więź wewnątrzrodzinna ulega zaburzeniu, łamane są reguły, a zachowa-

¹² J. Mazur, dz. cyt., s. 88.

¹³ I. Pospiszyl, *Razem przeciwko przemocy*, Warszawa 1999, s. 16.

¹⁴ G. Miłkowska-Olejniczak, *Agresja*, w: T. Pilch (red.), *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku*, t. 1, Warszawa 2003, s. 39.

¹⁵ K. Kuryś, *Ekran i Widz. Wokół problemów zachowań negatywnych*, w: M. Hendrykowska, M. Hendrykowski (red.), *Przemoc na ekranie*, Poznań 2001, s. 242.

nia poszczególnych jej członków stają się coraz bardziej niezgodne z normami prawnymi i moralnymi oraz oczekiwaniami społecznymi¹⁶. Zachowania takie prowadzą do zachowań patologicznych oraz wzajemnego nieposzanowania i złego traktowania poszczególnych członków rodziny.

Literatura przedmiotu podaje najczęściej cztery formy złego traktowania, i są to: przemoc fizyczna, znęcanie psychiczne (inaczej emocjonalne), wykorzystywanie seksualne oraz zaniechywanie. Formy te nie rzadko występują łącznie: przemoc fizyczna łączy się często z psychiczną, a seksualna obejmuje niejednokrotnie również przemoc fizyczną, jak i znęcanie się psychiczne/emocjonalne¹⁷.

Do przemocy fizycznej zalicza się wiele różnych form zachowania czynnego bądź biernego. Do czynnych form należy używanie siły fizycznej, natomiast o przemocy biernej mówi się wtedy, kiedy dochodzi do różnego rodzaju nakazów i zakazów. Przemoc fizyczna wiąże się z działaniami bezpośrednimi, mającymi na celu użycie siły, których efektem jest celowe zranienie lub zadanie bólu innej osobie¹⁸. Warto w tym miejscu zaznaczyć, że większość społeczeństwa przemoc domową kojarzy się z patologiczną rodziną, co nie zawsze jest prawdą, ponieważ do przemocy fizycznej dochodzi również w rodzinach, które obserwowane z zewnątrz, sprawiają wrażenie zgodnych i „poukładanych”¹⁹.

Kolejną formą przemocy jest przemoc psychiczna, która w rodzinie przyjmować może różne, często bardzo wyrafinowane formy. Obejmuje ona wywieranie wpływu na sposób myślenia czy zachowanie jednostki, bez jej przyzwolenia i zazwyczaj przebiega przy użyciu środków ko-

¹⁶ S. Franc, dz. cyt., s. 143-145.

¹⁷ J. Mazur, dz. cyt., s. 38.

¹⁸ H.D. Sasal, *Niebieskie karty. Przewodnik do procedury interwencji wobec przemocy w rodzinie*, Warszawa 2005, s. 28.

¹⁹ I. Pospiszył, dz. cyt., s. 94-102.

munikacji werbalnej. Typowymi przejawami przemocy psychicznej są: groźby, podnoszenie głosu i krzyki, obelgi, zastraszanie (np. użyciem przemocy fizycznej) czy psychiczne dręczenie (molestowanie). Sprawca takiej przemocy często manipuluje emocjami swej ofiary, niszcząc jej poczucie własnej wartości. Znęcanie psychiczne jest nieuchwytną formą złego traktowania. Nie pozostawia widocznych śladów, trudno jest cokolwiek udowodnić w trakcie postępowania przygotowawczego. Nie można też precyzyjnie określić rozmiarów psychicznego krzywdzenia, nie da się jednoznacznie sklasyfikować intensywności i stopnia dolegliwości. Przemoc psychiczna pozostawia urazy w psychice na długie lata, a jednocześnie z zewnątrz może być niezauważona nawet przez wnikliwego obserwatora. Co więcej, to co jest krzywdą dla jednej osoby w określonych okolicznościach, dla innej staje się nic nieznaczącym zdarzeniem²⁰. Psychiczne znęcanie się jest najbardziej zdradliwą i nieuchwytną formą maltretowania. Zewnętrzny obserwator może nawet nie zauważyć, że cokolwiek złego dzieje się ofierze tego procederu.

Inną formą przemocy jest przemoc seksualna. Obejmuje ona różne przejawy, wśród których wyróżnić można: gwałt i seksualne molestowanie (w tym m.in. małoletnich, osób niepełnosprawnych fizycznie czy intelektualnie), stręczycielstwo czy zmuszanie do prostytucji²¹. Zjawisko to może przebiegać przy użyciu różnych form „nacisku”, tj. przemocy, zastraszania, szantażu czy groźby. Ma miejsce także wtedy, gdy ofiara nie jest w stanie jasno ocenić sytuacji z powodu wpływu alkoholu, leków, narkotyków, snu, niepełnosprawności czy nieumiejętności oceny sytuacji. Przemoc seksualna obejmuje niechciany stosunek płciowy lub

²⁰ J. Mazur, dz. cyt., s. 43.

²¹ J. Piotrowska, A. Synakiewicz, *Dość milczenia. Przemoc seksualna wobec kobiet i problem gwałtu w Polsce*, Warszawa 2011, s. 2-8.

wszelkie inne formy niechcianych kontaktów seksualnych. Przypadki nadużyć seksualnych bywają często ukryte, a organy powołane do ścigania tych przestępstw nie są zawiadamiane. Przyczyną takiego stanu rzeczy jest nierzadko lęk przed ponownym urazem emocjonalnym podczas przesłuchań, wstyd i strach przed naznaczeniem przez otoczenie ofiary²².

Ostatnią z form przemocy w rodzinie jest zaniedbanie, które z kolei dzieli się na fizyczne i psychiczne²³. Zaniedbanie można określić jako niezapewnienie lub uniemożliwienie zaspokojenia potrzeb osobie zależnej i mogą to być zarówno działania świadome, jak i nieświadome. Wynikają one z nadmiernego liberalizmu lub też z braku zainteresowania. Wyróżnia się zaniedbanie pasywne, które jest zaniechaniem działania, oraz zaniedbanie aktywne, którym są szkodliwe formy działania²⁴.

Przemoc w rodzinie dzielimy na przemoc gorącą i chłodną. Przyczyną przemocy gorącej jest furia wywoływana frustracją i niemocą. Jej podłożem są negatywne i intensywne przeżycia związane z frustracją, zablokowaniem dążeń, niespełnieniem pragnień i oczekiwań. Furia jest erupcją skumulowanych i niemożliwych do powstrzymania uczuć gniewu i wściekłości. U wielu osób jest to doznanie fascynujące, a równocześnie wstydlive. Często doświadczenie takiej furii ma charakter histeryczny, w wyniku której dochodzi do utraty kontroli emocjonalnej oraz kontroli nad własnym zachowaniem. Furia wynikająca z frustracji i niemocy prowadzi w konsekwencji do stosowania przemocy. Taki typ przemocy ujawnia się atakach złości, w awanturach, w których występuje przemoc fizyczna, często pod działaniem alkoholu lub innych środków odurzających. Taka przemoc charakteryzuje się złością, gniewem i agre-

²² J. Mazur, dz. cyt., s. 48.

²³ Tamże, s. 51.

²⁴ I. Pospiszył, dz. cyt., s. 114-116.

sją oraz krzykami, głośnymi wyzwiskami, rękoczynami, impulsywnymi zachowaniami, gwałtownym zadawaniem bólu²⁵.

Drugi typ przemocy to przemoc chłodna, czyli rodzaj złego traktowania, który jest wpisany w kulturę, obyczaj i jest utrwalany w psychice jednostki. Agresor, który stosuje chłodną przemoc, realizuje wcześniej wyuczony (na ogół w swym domu) wzór postępowania. Sprawca usprawiedliwia własne zachowanie, tłumacząc to jako próbę dokonania zemsty za wcześniejsze krzywdy. Najistotniejszym elementem tej przemocy jest cel, jaki sprawca chce osiągnąć, a który objawia się aktami agresji dokonywanej z premedytacją. Przemoc chłodna ma podłoże autorytarnych modeli współżycia między ludźmi i kierowania nimi²⁶ i bywa odbiciem autorytarnych stosunków panujących w rodzinie, odbierających poczucie własnej wartości. Ofiary uważają, że taki rodzaj działań agresora jest bardziej dolegliwy niż przemoc gorąca i sprawia ogromny ból psychiczny. Ten typ przemocy wydaje się spokojniejszy, jednak kryją się pod nim silne emocje, które są tłumione i kontrolowane. Agresor narusza wewnętrzne terytorium psychiczne najbliższych i znajduje dla swego postępowania wytłumaczenie, nawet będąc świadomym wyrządzonych krzywd. Wobec dzieci taka przemoc może przybierać formę surowych metod wychowawczych, które są wyniesione z rodziny rodzica. Takie działania, usprawiedliwione wzniosłymi celami wychowawczymi, prowadzą do przełamywania oporu dzieci, a postępowanie sprawców jest wspierane przez czynniki kulturowe. Agresorzy znajdują racjonalne uzasadnienie stosowanej przemocy poprzez negowanie osobistej odpowiedzialności za wyrządzone szkody fizyczne i psychiczne²⁷.

²⁵ J. Mazur, dz. cyt., s. 55-56.

²⁶ K. Kmiecik-Baran, *Przemoc wobec dzieci – diagnoza i interwencja*, w: J. Papież, A. Płukis (red.), *Przemoc dzieci i młodzieży w perspektywie polskiej transformacji ustrojowej*, Toruń 1998, s. 367.

²⁷ J. Mazur, dz. cyt., s. 56-57.

Przestępstwa przeciwko rodzinie i opiece

Przestępstwa dotyczące przemocy w rodzinie w polskim prawie zostały zawarte w rozdziale XXVI kodeksu karnego z dnia 6 czerwca 1997 roku zatytułowanym *Przestępstwa przeciwko rodzinie i opiece*²⁸. Nie są to jedyne przestępstwa, jakie można popełnić wobec członków najbliższej rodziny, ponieważ w polskim prawie, a w szczególności w kodeksie karnym, istnieje wiele przepisów poza wyżej wspomnianym rozdziałem, które godzą w bezpieczeństwo i spokój członków rodziny. Nie jest to jednak temat na niniejsze opracowanie. Należy również pamiętać, iż przestępstwa z katalogu czynów godzących w rodzinę mogą zostać również popełnione wobec osoby niezwiązanej więzami rodzinnymi, a wspólnym życiem. Nie jest to wówczas członek rodziny dla potencjalnego sprawcy, ale – osoba najbliższa, mimo że niezwiązana więzami rodzinnymi²⁹.

Pierwszym czynem stypizowanym w rozdziale dotyczącym przestępstw przeciwko rodzinie w kodeksie karnym jest bigamia (art. 206 k.k.). Polega ona na zawarciu kolejnego związku małżeńskiego, pomimo pozostawania już w formalnym związku małżeńskim. Czyn ten zagrożony jest karą grzywny, ograniczenia wolności albo pozbawienia wolności do lat 2. Kolejnym czynem karalnym jest znęcanie się nad osobą najbliższą (art. 207 k.k.). Może ono przybierać zarówno formę fizyczną, jak i psychiczną. A więc nie tylko spenalizowano działanie sprawcy polegające na naruszaniu integralności cielesnej osoby najbliższej, ale ustawodawca zakazuje również psychicznego godzenia w osobę najbliższą. Formą psychicznego znęcania się jest np. poniżanie osoby najbliższej, ubliżanie czy żądanie wykonywania upokarzających czynności. Karą za

²⁸ Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 roku – Kodeks karny (Dz.U. 1997, nr 88, poz. 553 z późn. zm.) (dalej: k.k.).

²⁹ Zob. art. 115 k.k.

znęcanie się jest pozbawienie wolności od 3 miesięcy do 5 lat. Typ kwalifikowany znęcania się, określony jako znęcanie ze szczególnym okrucieństwem, podlega karze pozbawienia wolności od roku do 10 lat.

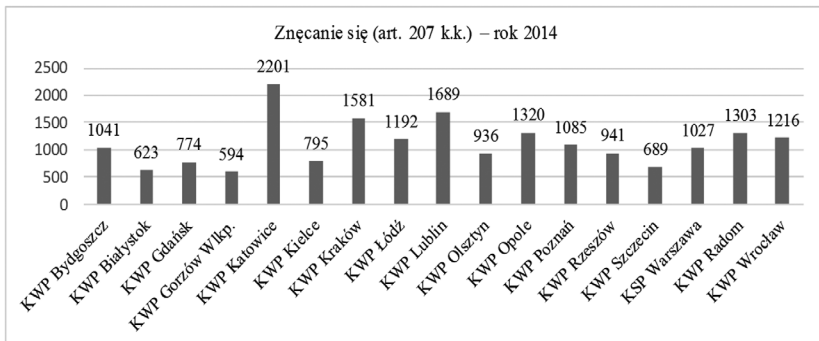
Ułatwianie i nakłanianie najbliższego małoletniego do spożywania alkoholu również stanowi przestępstwo przeciwko rodzinie (art. 208 k.k.) i podlega karze grzywny, ograniczenia wolności albo pozbawienia wolności do lat 2. Jedno z częstszych przestępstw przeciwko rodzinie i opiece, którym jest uchylanie się od łożenia na utrzymanie najbliższych, czyli potocznie zwane niealimentacją (art. 209 k.k.), podlega również karze grzywny, ograniczenia wolności albo pozbawienia wolności do 2 lat. Za porzucenie wbrew obowiązkowi troszczenia się o małoletniego poniżej 15. roku życia albo o osobę nieporadną ze względu na jej stan psychiczny lub fizyczny, kodeks karny (art. 210) przewiduje karę do 3 lat pozbawienia wolności. Kwalifikowany typ powyższego czynu powstaje wtedy, gdy w wyniku braku troski o osoby najbliższe następuje śmierć tej osoby. Wówczas kara pozbawienia wolności wzrasta do 8 lat. Dolna jej granica też została podwyższona i wynosi co najmniej 6 miesięcy. Ostatnie dwa czyny z katalogu przestępstw przeciwko rodzinie i opiece to uprowadzenie małoletniej osoby najbliższej wbrew woli osoby, która sprawuje nad nią opiekę (art. 211 k.k.), oraz organizowanie nielegalnych adopcji w celu osiągnięcia korzyści majątkowych (art. 211a k.k.). Za pierwszy z czynów grozi kara pozbawienia wolności do lat 3, a nielegalne adopcje zagrożone są karą pozbawienia wolności od 3 miesięcy do 5 lat.

Jaki rodzaj przestępstw przeciwko rodzinie i opiece jest najczęściej popełniany? Informacji na ten temat mogą nam dostarczyć statystyki prowadzone przez organa ścigania, a w szczególności przez policję. To właśnie policja jest główną służbą przeznaczoną do ochrony bezpieczeństwa obywateli i na niej spoczywa główny ciężar prowadzenia spraw

związanych z przestępstwami popełnianymi na osobach najbliższych. Funkcjonariusze policji na co dzień uczestniczą niejednokrotnie w sytuacjach będących dramatami pojedynczych rodzin. Statystyki policyjne nie oddają rzeczywistego zagrożenia przestępczością, gdyż na pewno znaczna ilość czynów nie jest zgłaszana, ale mogą stanowić istotny mierznik natężenia danego rodzaju przestępczości na konkretnym obszarze.

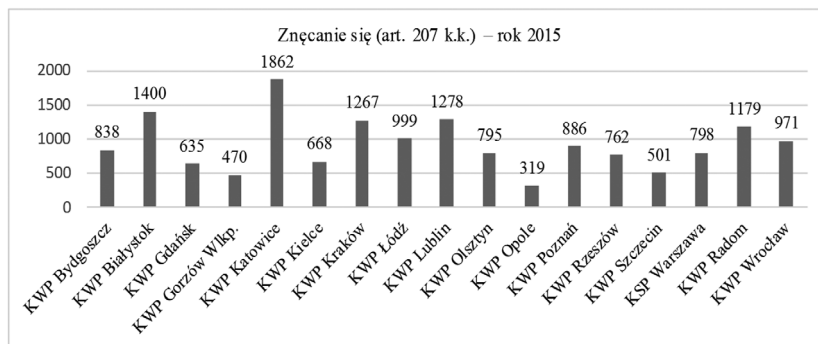
Najczęstszym przestępstwem popełnianym wobec najbliższych z katalogu przestępstw przeciwko rodzinie i opiece kodeksu karnego, jest przestępstwo znęcania się nad osobami najbliższymi. Poniższe wykresy przedstawiają wartości liczbowe porównujące stwierdzone przestępstwa znęcania się nad najbliższymi w 2014 i 2015 roku. Wartości te przedstawiają sumy wszystkich czynów zawierających się w artykule 207 k.k., a więc zarówno znęcanie się w typie podstawowym, jak i w dwóch typach kwalifikowanych (czyli jeżeli znęcanie się jest połączone ze stosowaniem szczególnego okrucieństwa oraz gdy w następstwie znęcania się pokrzywdzona osoba dokonuje targnięcia się na własne życie).

Wykres 1. Liczba przestępstw znęcania się w poszczególnych województwach w 2014 roku

Źródło: opracowanie własne na podstawie statystyki policyjnej.

Wykres 2. Liczba przestępstw znęcania w poszczególnych województwach w 2015 roku

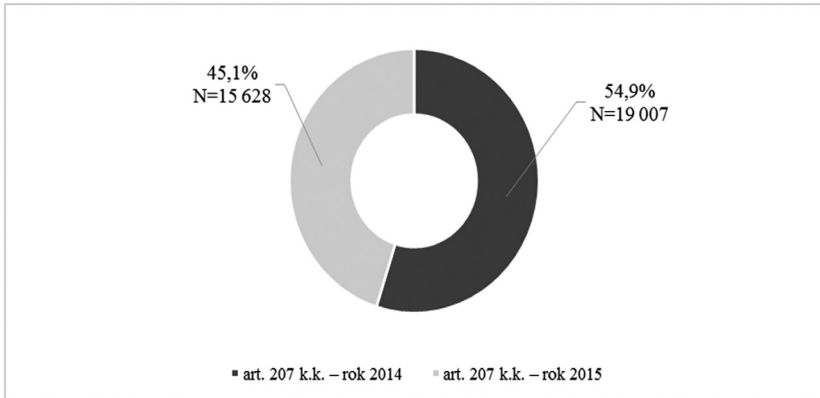
Źródło: opracowanie własne na podstawie statystyki policyjnej.

Jak wynika z danych przedstawionych na wykresach 1 i 2, najwięcej przestępstw związanych ze znęcaniem się odnotowano w 2014 i 2015 roku na terenie działania Komendy Wojewódzkiej Policji w Katowicach. Województwo lubelskie pod względem liczby odnotowanych czynów z art. 207 k.k. znalazło się na drugim miejscu w roku 2014, ale już rok później KWP Białystok odnotowała więcej tego typu czynów niż KWP Lublin.

Kolejnym, dosyć częstym przestępstwem popełnianym na szkodę osób najbliższych jest przestępstwo niealimentacji (art. 209 k.k.). Wykresy 4 i 5 przedstawiają ilościowe zestawienia przestępstw stwierdzonych w latach 2014-2015 na terenie całego kraju.

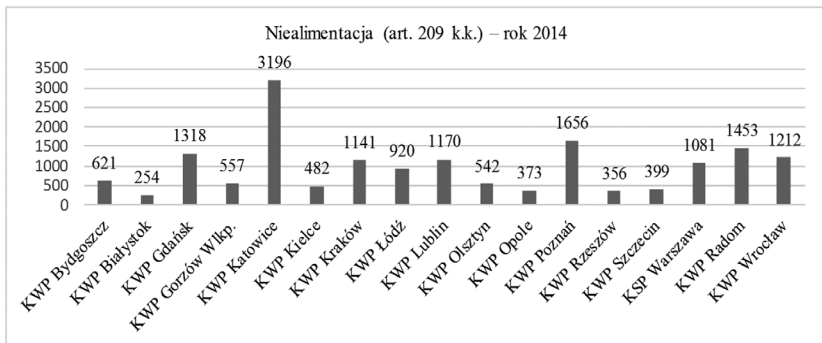
Analiza porównawcza danych za okres 2014-2015 (zob. wykres 3) prowadzi do wniosku, iż w roku 2015 nastąpił spadek liczby zanotowanych czynów dotyczących znęcania się nad osobami pozostającymi we wspólnym pożyciu o ponad 3,3 tys. w porównaniu do roku poprzedniego.

Wykres 3. Porównanie ilości przestępstw z art. 207 k.k. w latach 2014-2015 w całym kraju

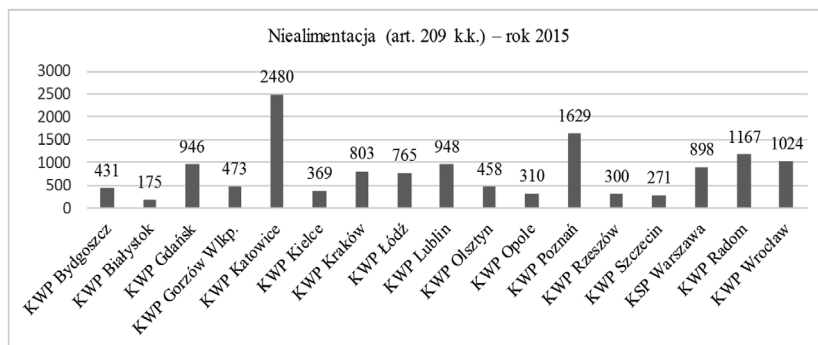
Źródło: opracowanie własne na podstawie statystyki policyjnej.

Wykres 4. Liczba przestępstw niealimentacji w poszczególnych województwach w 2014 roku

Źródło: opracowanie własne na podstawie statystyki policyjnej.

Wykres 5. Liczba przestępstw niealimentacji w poszczególnych województwach w 2015 roku

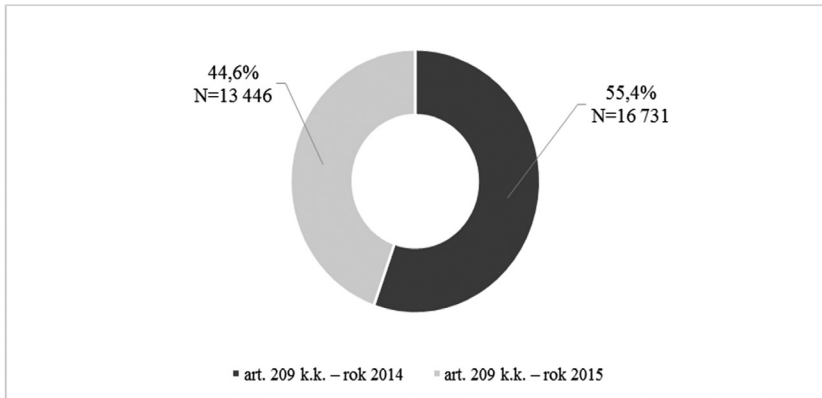
Źródło: opracowanie własne na podstawie statystyki policyjnej.

Przestępstwo niealimentacji jest najczęstszym, obok znęcania się, czynem popełnianym wobec osób najbliższych. Dodatkowo niesie ze sobą negatywne skutki ekonomiczne, ponieważ popełnianie tego czynu nierzadko powoduje brak zaspokajania podstawowych potrzeb egzystencjalnych członków najbliższej rodziny. Według danych policyjnych, w latach 2014-2015 najwięcej tych przestępstw odnotowano na terenie działania komend wojewódzkich w Katowicach, Radomiu i Wrocławiu. KWP Lublin w 2014 roku była na pozycji szóstej, ale już rok później (mimo spadku w ilości przestępstw niealimentacji) była na miejscu piątym (zob. wykres 6).

Należy zauważyć, iż w roku 2015, w porównaniu do roku poprzedniego, zostało odnotowanych o ponad 3,2 tys. przestępstw niealimentacji mniej.

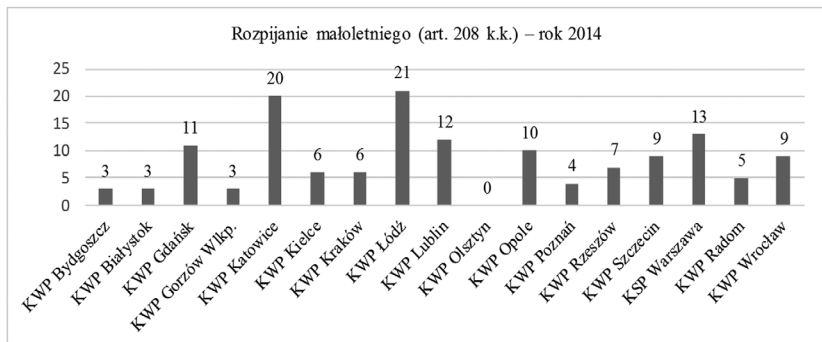
Przestępstwo rozpijania małoletniego (art. 208 k.k.) obrazują wykresy 7 i 8.

Wykres 6. Porównanie ilości przestępstw z art. 209 k.k. w latach 2014-2015 w całym kraju

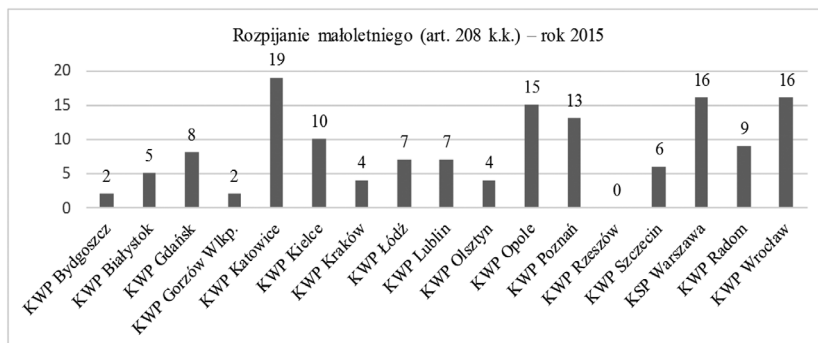
Źródło: opracowanie własne na podstawie statystyki policyjnej.

Wykres 7. Liczba przestępstw rozpijania małoletniego w poszczególnych województwach w 2014 roku

Źródło: opracowanie własne na podstawie statystyki policyjnej.

Wykres 8. Liczba przestępstw rozpijania małoletniego w poszczególnych województwach w 2015 roku

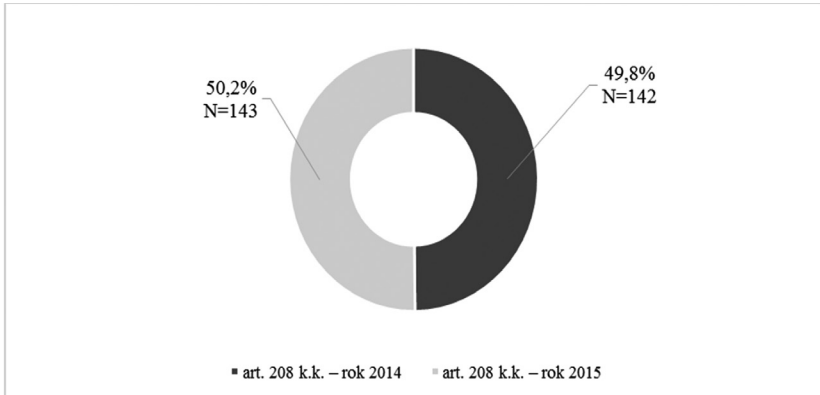
Źródło: opracowanie własne na podstawie statystyki policyjnej.

Przestępstwo rozpijania małoletniego, jak wynika z zaprezentowanych danych, nie jest stosunkowo często odnotowywanym czynem. Nie jest to również czyn, który łatwo daje się przypisać sprawcy, ponieważ w zasadzie nie polega tylko na jednorazowym podaniu alkoholu osobie nieletniej³⁰. Przestępstwo to polega na powtarzających się czynach związanych z podawaniem alkoholu osobom poniżej 18. roku życia³¹. Najwięcej tych przestępstw w 2014 roku odnotowano na terenie działania KWP w Łodzi i Katowicach, rok później oprócz Katowic, na terenie działania KSP w Warszawie oraz KWP we Wrocławiu, Opolu i Poznaniu. Statystyki lubelskie w roku 2015 odnotowały spadek tego rodzaju czynów o prawie 50 proc. w porównaniu do roku 2014.

³⁰ Wyrok Sądu Administracyjnego w Krakowie z dnia 23 stycznia 2003 r., II AKA 343/02, KZS 2003, z. 2, poz. 2.

³¹ Uchwała Sądu Najwyższego z dnia 5 listopada 1965 r., VI KZP 53/65, OSNKW 1966, nr 1, poz. 3.

Wykres 9. Porównanie ilości przestępstw z art. 208 k.k. w latach 2014-2015 w całym kraju

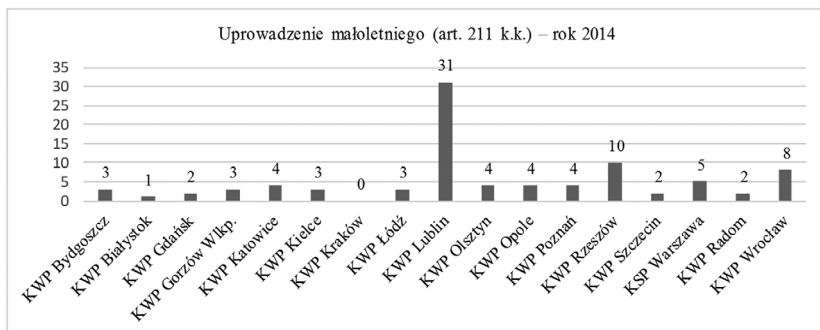
Źródło: opracowanie własne na podstawie statystyki policyjnej.

Analiza porównawcza danych dotyczących ilości przestępstw z art. 208 k.k. za lata 2014-2015 pozwala zauważyć, iż w obydwu okresach odnotowano prawie tyle samo przestępstw dotyczących rozpijania małoletniego (zob. wykres 9).

Uprowadzenie osoby pozostającej pod opieką innej uprawnionej do tej opieki osoby (art. 211 k.k.) przedstawiają wykresy 10 i 11³².

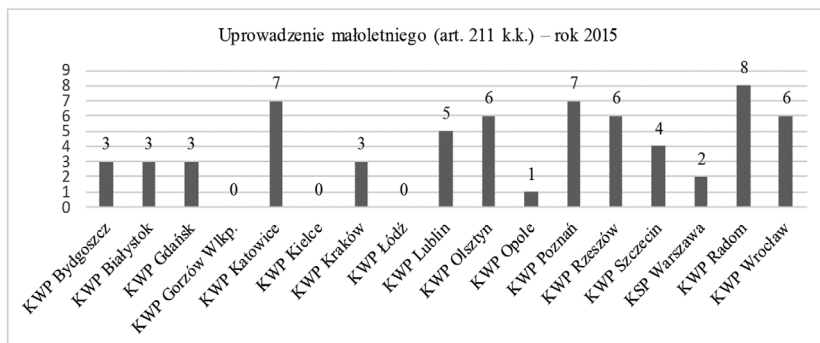
³² Najczęstszym przypadkiem są tzw. uprowadzenia rodzicielskie, które mają miejsce wtedy, gdy rodzice małoletniego nie są w stanie dojść do porozumienia na temat sprawowania opieki nad ich wspólnym dzieckiem. Niejednokrotnie sytuacje takie mają miejsce nawet, gdy sąd wyda prawomocne postanowienie ustanawiające szczegóły takiej opieki.

Wykres 10. Liczba przestępstw uprowadzenia małoletniego w poszczególnych województwach w 2014 roku

Źródło: opracowanie własne na podstawie statystyki policyjnej.

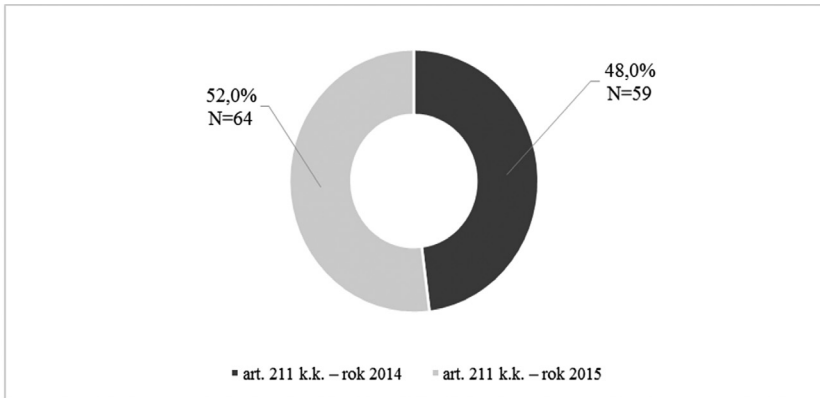
Wykres 11. Liczba przestępstw uprowadzenia małoletniego w poszczególnych województwach w 2015 roku

Źródło: opracowanie własne na podstawie statystyki policyjnej.

Uprowadzenie małoletniego zwane jest często „uprowadzeniem rodzicielskim”. W skali całego kraju, w 2014 roku, najwięcej tego typu czynów odnotowano na terenie działania KWP w Lublinie. Rok później prawie połowa komend wojewódzkich policji odnotowała wzrost uprowadzeń małoletnich (zob. wykres 12).

Wykres 12. Porównanie ilości przestępstw z art. 211 k.k. w latach 2014-2015 w całym kraju

Źródło: opracowanie własne na podstawie statystyki policyjnej.

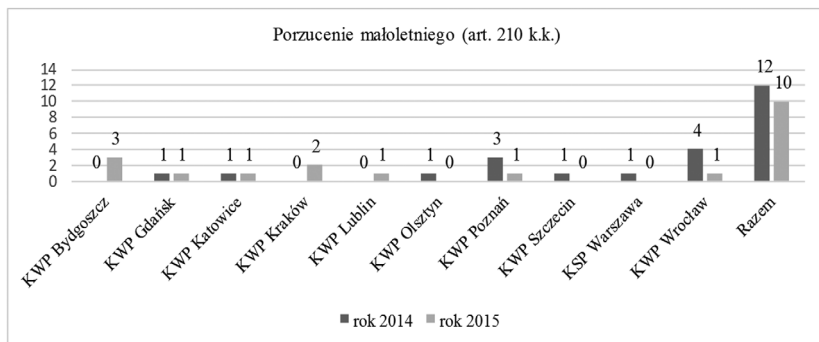
Wzrost ten w zasadzie był nieznaczny, gdyż dotyczył 5 przestępstw, jednakże należy mieć na uwadze, iż w związku z rosnącą migracją oraz zwiększaniem się liczby rozstań osób pozostających ze sobą w związkach małżeńskich czy partnerskich, ilość tego typu czynów może niestety wzrastać.

Porzucenie osoby małoletniej, która pozostaje pod pieczę osoby dorosłej (art. 210 k.k.), za okres 2014-2015, przedstawia zbiorczo wykres 13.

Porzucenie osoby małoletniej odnotowywane jest najrzadziej. Najwięcej tych przestępstw w 2014 roku odnotowano na terenie działania KWP we Wrocławiu, a rok później – na terenie KWP w Bydgoszczy.

Przestępstwo bigamii (art. 206 k.k.) w 2014 roku zostało stwierdzone dwukrotnie. Miało to miejsce na terenie działania komend wojewódzkich w Katowicach i Radomiu. Rok 2015 przyniósł wzrost tej kategorii przestępstw do 7 (2 przestępstwa na terenie działania Komendy Wojewódzkiej Policji w Opolu oraz po jednym na terenie działania komend wojewódzkich w Katowicach, Krakowie, Łodzi, Rzeszowie i Wrocławiu).

Wykres 13. Liczba przestępstw porzucenia w poszczególnych województwach w 2014 i 2015 roku

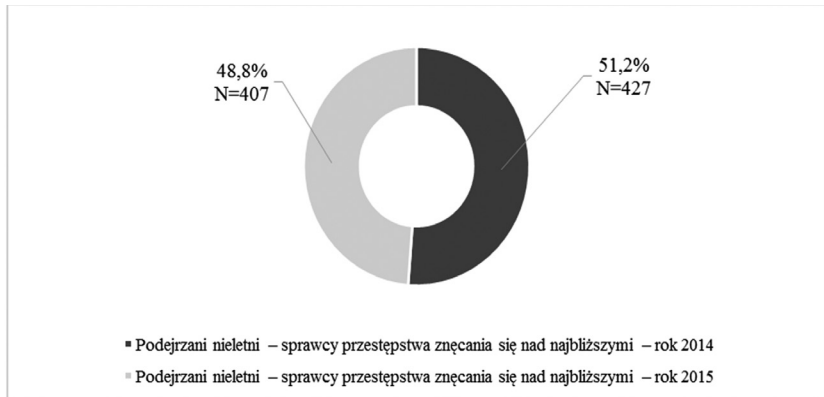
Źródło: opracowanie własne na podstawie statystyki policyjnej.

Ostatnim z przestępstw z omawianej kategorii jest organizowanie nielegalnych adopcji (art. 211a k.k.). W 2014 roku nie odnotowano żadnego czynu, natomiast rok później na terenie działania Komendy Stołecznej Policji stwierdzono 9 tego typu przestępstw.

Należy również dodać, iż przestępstwa przeciwko rodzinie i opiece nie są popełniane tylko przez osoby dorosłe wobec nieletnich (czy innych dorosłych). Przestępstw tych dopuszczają się również nieletni. Nierzadko rodzice czy dziadkowie są ofiarami przemocy ze strony swych podopiecznych. Dlatego powinna niepokoić niemała liczba osób nieletnich popełniających czyny, które godziły w bezpieczeństwo rodziny. Są to przede wszystkim przestępstwa dotyczące znęcania się nad najbliższymi (art. 207 k.k.).

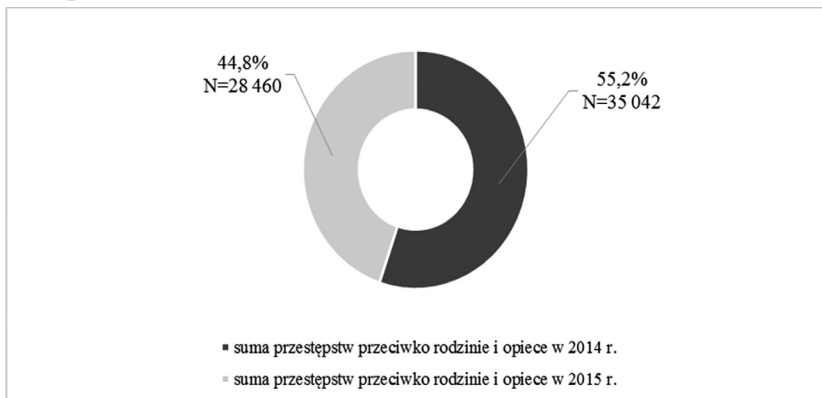
W latach 2014-2015 odnotowano ponad 800 nieletnich osób, które popełniały czyny godzące w bezpieczeństwo osobiste najbliższych członków rodziny (zob. wykres 14).

Wykres 14. Nieletni sprawcy przestępstwa znęcania się nad najbliższymi w latach 2014-2015 w skali całego kraju

Źródło: opracowanie własne na podstawie statystyki policyjnej.

Wykres 15. Porównanie ilościowe wszystkich przestępstw przeciwko rodzinie i opiece w latach 2014-2015

Źródło: opracowanie własne na podstawie statystyki policyjnej.

Podsumowując całościowo dane za lata 2014-2015, ogólna liczba wszystkich przestępstw przeciw rodzinie i opiece, przedstawia wykres

15. Wynika zeń, iż w 2015 roku odnotowano mniej przestępstw z katalogu czynów godzących w rodzinę i opiekę niż rok wcześniej.

Miejmy nadzieję, że tendencja taka będzie się utrzymywać, na co nie miały wpływ mają różnego rodzaju programy profilaktyki dotyczącej przeciwdziałania przemocy w rodzinie, na czele z Krajowym Programem Przeciwdziałania Przemocy w Rodzinie³³ ustanowionym na lata 2014-2020. Program ten nakłada na różne jednostki administracji państwa i samorządu terytorialnego obowiązek podejmowania działań, mających na celu zmniejszenie skali zjawiska przemocy w rodzinie oraz zwiększenie skuteczności ochrony osób dotkniętych przemocą. Nie mniejsze znaczenie ma również oddziaływanie na sprawców przemocy poprzez zwiększenie wobec nich skuteczności działań interwencyjnych i korekcyjnych.

Zakończenie

Przestępstwa popełniane wobec osób najbliższych, pozostających pod stałą opieką, nieporadnych ze względu na warunki fizyczne, wiek czy stan zdrowia, pozostają w szczególnym zainteresowaniu organów państwa. Począwszy od instytucji ustawodawczych, poprzez wykonawcze, a na sądowniczych kończąc. Państwo, ustanawiając szczególne przepisy dotyczące postępowania w przypadku stwierdzenia tego typu przestępstw³⁴, pragnie zabezpieczyć w szczególności przyrodzone prawa ludzkie, takie jak prawo do bezpieczeństwa, spokoju czy wolno-

³³ Na podstawie art. 10 ustawy o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie, program został przyjęty uchwałą Rady Ministrów nr 76 z dnia 29 kwietnia 2014 r. w sprawie Krajowego Programu Przeciwdziałania Przemocy w Rodzinie na lata 2014-2020 (MP, poz. 445).

³⁴ Np. przepisy ustawy o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie czy rozporządzenia Rady Ministrów z dnia 13 września 2011 r. w sprawie procedury „Niebieskie Karty” oraz wzorów formularzy „Niebieska Karta” (Dz.U. 2011, nr 209, poz. 1245).

ści od przemocy, która często jest powodowana przez osoby, od których nie powinno się jej spodziewać. Statystyki nie odzwierciedlają rzeczywistej skali przemocy, jaka spotyka osoby najbliższe ze strony jej sprawców, ale może dać pewien pogląd na rozmiar tego zjawiska. Należy pamiętać, iż są to czyny, do których ludzie nie zawsze chcą się przyznawać przed innymi, w tym organami ścigania, uważając to za rzecz wstydliwą i bardzo osobistą, przeżywając upokorzenia w samotności, nawet całymi latami.

Należy również zauważyć, iż policja w roku 2015, w porównaniu z rokiem poprzednim, odnotowała o 6582 (czyli o około 10 proc.) mniej przestępstw z katalogu przeciwko rodzinie i opiece (ogólnie, ale i w poszczególnych ich rodzajach). Możemy mieć tylko nadzieję, iż jest to trend stały, a nie tylko wynik niechęci osób pokrzywdzonych do informowania organów ścigania o doznawanych cierpieniach od osób najbliższych, który będzie ulegał sukcesywnej poprawie.

Bibliografia

Literatura

- Błachut J., Gaberle A., Krajewski K., *Kryminologia*, Arche, Gdańsk 2006.
- Franc S., *Przemoc w rodzinie a „Niebieska Karta”*, w: B. Więckiewicz (red.), *Rodzina polska – nowe wyzwania. Wybrane aspekty*, Wydział Zamiejscowy Nauk o Społeczeństwie KUL, Stalowa Wola 2013, s. 143-166.
- Kmiecik-Baran K., *Przemoc wobec dzieci – diagnoza i interwencja*, w: J. Papież, A. Płukis (red.), *Przemoc dzieci i młodzieży w perspektywie polskiej transformacji ustrojowej*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 1998, s. 363-385.
- Kołecka M., *Przemoc w rodzinie i programy jednostek samorządu terytorialnego w zakresie przeciwdziałania przemocy domowej*, w: B. Więckiewicz (red.), *Rodzina polska – nowe wyzwania. Wybrane aspekty*, Wydział Zamiejscowy Nauk o Społeczeństwie KUL, Stalowa Wola 2013, s. 119-142.

- Kowal R., *Przemoc i agresja w świecie nowoczesnych mediów*, w: S. Bębas, J. Plis, J. Bednarek (red.), *Patologie w cyberświecie*, Wyższa Szkoła Handlowa, Radom 2012, s. 290-305.
- Kuryś K., *Ekran i Widz. Wokół problemów zachowań negatywnych*, w: M. Hendrykowska, M. Hendrykowski (red.), *Przemoc na ekranie*, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań 2001, s. 239-248.
- Mazur J., *Przemoc w rodzinie. Teoria i rzeczywistość*, Wydawnictwo Akademickie „Żak”, Warszawa 2002.
- Miłkowska-Olejniczak G., *Agresja*, w: T. Pilch (red.), *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku*, t. 1, Wydawnictwo Akademickie „Żak”, Warszawa 2003, s. 39-47.
- Okoń W., *Nowy słownik pedagogiczny*, Wydawnictwo Akademickie „Żak”, Warszawa 2007.
- Olechnicki K., Załęcki P., *Słownik socjologiczny*, Wydawnictwo Graffiti BC, Toruń 2004.
- Piotrowska J., Synakiewicz A., *Dość milczenia. Przemoc seksualna wobec kobiet i problem gwałtu w Polsce*, Heinrich Böll Stiftung – Fundacja Feminoteka, Warszawa 2011.
- Pospiszyl I., *Razem przeciwko przemocy*, Wydawnictwo Akademickie „Żak”, Warszawa 1999.
- Sasał H.D., *Niebieskie karty. Przewodnik do procedury interwencji wobec przemocy w rodzinie*, Wydawnictwo Edukacyjne PARPA, Warszawa 2005.
- Szymczyk M. (red.), *Słownik języka polskiego*, t. 3, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1979.

Źródła

- Konwencja o prawach dziecka przyjęta przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych dnia 20 listopada 1989 r. (Dz.U. 1991, nr 120, poz. 526).
- Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 13 września 2011 r. w sprawie procedury „Niebieskie Karty” oraz wzorów formularzy „Niebieska Karta” (Dz.U. 2011, nr 209, poz. 1245).
- Uchwała Rady Ministrów nr 76 z dnia 29 kwietnia 2014 r. w sprawie Krajowego

Programu Przeciwdziałania Przemocy w Rodzinie na lata 2014-2020 (MP, poz. 445).

Uchwała Sądu Najwyższego z dnia 5 listopada 1965 r., VI KZP 53/65, OSNKW 1966, nr 1, poz. 3.

Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny (Dz.U. 1997, nr 88, poz. 553 z późn. zm.).

Ustawa z dnia 29 lipca 2005 r. o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie (Dz.U. 2005, nr 180, poz. 1493 z późn. zm.).

Wyrok Sądu Administracyjnego w Krakowie z dnia 23 stycznia 2003 r., II AKa 343/02, KZS 2003, z. 2, poz. 2.

Odpowiedzialność za znęcanie nad członkiem rodziny: wybrane problemy związane z ochroną prawną

Uwagi wprowadzające

Problematyka znęcania nad członkiem rodziny jest niewątpliwie zagadnieniem złożonym i wieloaspektowym. Badania socjologiczne, psychologiczne i pedagogiczne skupiają się na podłożu zjawiska przemocy, artykułując także elementy sprzyjające eskalacji przemocy w rodzinie, które często, być może nawet nieświadomie, wywołują ofiary przemocy domowej. Prawo karne wkracza w relacje międzyludzkie dopiero wówczas, gdy inne środki ochrony prawnej są nieefektywne lub też w danej sytuacji

nie można ich zastosować. W doktrynie podkreśla się, że „prawo karne powinno być *ultima ratio*, a nie *prima ratio* działań państwa, czyli powinno się je stosować w ostateczności, gdy nie można inaczej zapewnić ochrony wartości najcenniejszych dla dobra człowieka i państwa”¹. Subsydiarność norm prawa karnego powoduje, że środki reakcji karnej nie są stosowane tam, gdzie nie mamy na tyle przekonywujących informacji, że popełniono przestępstwo. Nawet środki przymusu lub środki zapobiegawcze stosowane wobec domniemanego sprawcy przestępstwa (na podstawie przepisów kodeksu postępowania karnego²), mogą zostać uruchomione dopiero po spełnieniu przesłanek zawartych we właściwych przepisach k.p.k. W związku z powyższym, należy już na wstępie zasygnalizować, że postępowanie w przedmiocie ustalenia odpowiedzialności karnej za znęcanie nie może (a nawet nie powinno) być pierwszą reakcją państwa na pogłoski o stosowaniu przemocy wobec członka rodziny. Mając na uwadze, że przedmiotem rozważań autorów innych opracowań w niniejszej publikacji są problemy związane z profilaktyką, interwencją czy udzielanym wsparciem społecznym, wypada się zastanowić, czy inne przepisy prawne nie dają podstaw do działań profilaktycznych, interwencyjnych oraz wsparcia ofiar przemocy domowej. Już w preambule do Konstytucji RP³ czytamy: „dbając o zachowanie przyrodzonej godności człowieka, jego prawa do wolności i obowiązku solidarności z innymi”. Przemoc zawsze stanowi cios zadany godności człowieka, każdy zaś kto usłyszał o stosowaniu takich praktyk, powinien pomóc drugiemu uwolnić się od osoby lub osób, które naruszają godność pokrzywdzonego przemocą. Dla chrześcijan ważne są

¹ A. Grześkowiak, *Cechy prawa karnego*, w: tejże (red.), *Prawo karne*, Warszawa 2012, s. 8.

² Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks postępowania karnego (Dz.U. 1997, nr 89, poz. 555 z późn. zm.) (dalej: k.p.k.).

³ Konstytucja RP z 2 kwietnia 1997 r. (Dz.U. 1997, nr 78, poz. 483 z późn. zm.).

słowa Jezusa Chrystusa: „Jedni drugich brzemiona noście”. Słowa te nie tylko zachęcają do solidaryzmu społecznego, ale przede wszystkim nakazują realizację wzorca, który wszakże jest zgodny z prawem boskim, ale również naturalnym. Prawo zawsze powinno urzeczywistniać istotne wartości i je permanentnie chronić. Każdy człowiek ceni godność, życie, zdrowie, cześć, dobre imię, wolność, oczekuje szacunku od innych ludzi. Przemoc w sensie aksjologicznym i prawnym burzy fundamentalną hierarchię wartości, pozostawiając u pokrzywdzonego lęk, strach i obawę o kolejne nieprzewidywalne ataki ze strony oprawcy.

Konstytucja RP w art. 18, 30, 31, 38, 41 ust. 1, 47, 48, 52, 54 zapewnia ochronę prawną rodziny oraz wolności i praw, które mogą być realizowane w rodzinie i poza tą podstawową komórką życia społecznego. Przyrodzona i niezbywalna godność człowieka stanowi źródło wolności i praw człowieka i obywatela. Jest ona nienaruszalna, a jej poszanowanie i ochrona jest obowiązkiem władz publicznych (art. 30 Konstytucji RP). Każdy jest obowiązany szanować wolności i prawa innych. Nikogo nie wolno zmuszać do czynienia tego, czego prawo mu nie nakazuje (art. 31 ust. 2 Konstytucji RP). W tej perspektywie przemoc polegająca na znęcaniu się nad członkiem rodziny, rozumiana jako przemoc fizyczna lub (i) psychiczna, pozostaje w sprzeczności z ustawą zasadniczą, a więc wzorcem, jaki przyjęła Polska, z którym nie mogą być sprzeczne inne normy – hierarchicznie niżej usytuowane w porządku prawnym.

Zanim przejdziemy do problematyki przestępstwa znęcania, należy zwrócić uwagę na przepisy ustawy z dnia 29 lipca 2005 roku o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie⁴ (dalej: u.p.p.r.). Ustawa nie należy do tzw. pozakodeksowego prawa karnego, w aspekcie procesowym: art.

⁴ Tekst jedn.: Dz.U. z 2015 r., poz. 1390.

11a ust. 2 i art. 12a ust. 3 ustawy odsyłają do stosowania właściwych przepisów kodeksu postępowania cywilnego⁵. Ustawa zawiera krótką i wymowną preambułę: „Uznając, że przemoc w rodzinie narusza podstawowe prawa człowieka, w tym prawo do życia i zdrowia oraz poszanowania godności osobistej, a władze publiczne mają obowiązek zapewnić wszystkim obywatelom równe traktowanie i poszanowanie ich praw i wolności, a także w celu zwiększenia skuteczności przeciwdziałania przemocy w rodzinie, stanowi się co następuje”. Rozwiązania zawarte w tej ustawie mają pierwszeństwo przed normami prawa karnego, a gdy konieczna jest reakcja karna, stanowią istotny materiał dowodowy dla ustalenia, czy i w jaki sposób doszło np. do znęcania się fizycznego nad członkiem rodziny. Ustawa w art. 2 definiuje przemoc w rodzinie: „należy przez to rozumieć jednorazowe albo powtarzające się umyślne działanie lub zaniechanie naruszające prawa lub dobra osobiste osób najbliższych⁶, w szczególności narażające te osoby na niebezpieczeństwo utraty życia, zdrowia, naruszające ich godność, nietykalność cielesną, wolność, w tym seksualną, powodujące szkody na ich zdrowiu fizycznym lub psychicznym, a także wywołujące cierpienia i krzywdy moralne u osób dotkniętych przemocą”. Pojęcie przemocy jest zatem szersze od „znęcania się”, z tym zastrzeżeniem, że obydwa zawierają wiele elementów zbieżnych. Wprawdzie w znamionach przestępstwa znęcania (art. 207 § 1-3 kodeksu karnego⁷) nie znajdziemy pojęcia „przemoc”, to jednak droga wykładni funkcjonalnej i celowościowej wskazuje na

⁵ Ustawa z dnia 17 listopada 1964 r. – Kodeks postępowania cywilnego (Dz.U. 2014, poz. 101 z późn. zm.).

⁶ W świetle art. 115 § 11 k.k., osobą najbliższą jest małżonek, wstępny, zstępny, rodzeństwo, powinowaty w tej samej linii lub stopniu, osoba pozostająca w stosunku przysposobienia oraz jej małżonek, a także osoba pozostająca we wspólnym pożyciu.

⁷ Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny (Dz.U. 1997, nr 88, poz. 553 z późn. zm.) (dalej: k.k.).

ewidentne konotacje tych pojęć. Ponadto znęcanie „powoduje szkody na zdrowiu psychicznym i fizycznym” ofiary i narusza jej dobra osobiste. Znęcanie nad członkiem rodziny mieści się w cytowanej definicji przemocy w rodzinie i stanowi poważne zagrożenie, z którym łączy się ochrona na gruncie ustawy i ostatecznie środkami prawa karnego.

Znęcanie nad członkiem rodziny w świetle wybranych norm ustawy o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie

Znęcanie niewątpliwie jest najczęstszym przejawem stosowania przemocy wobec członka rodziny. Ustawa o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie określa: zadania w zakresie przeciwdziałania przemocy w rodzinie, zasady postępowania wobec osób dotkniętych przemocą w rodzinie, a także zasady postępowania wobec osób stosujących przemoc w rodzinie. Ze wstępnej analizy przepisów ustawy wynika, że ofiara przemocy ma zagwarantowaną bezpłatną pomoc i wsparcie (art. 3 u.p.p.r.), a organy administracji rządowej i samorządowej mają przydane obowiązki związane z przeciwdziałaniem przemocy (art. 6-9d u.p.p.r.). Zdaniem Beaty Gruszczyńskiej, „jest ona ważnym etapem w ustawodawstwie polskim w zakresie zapobiegania krzywdzeniu i maltretowaniu osób najbliższych”⁸. Ustawodawca przewidział różne formy bezpłatnej pomocy i wsparcia osób dotkniętych przemocą w rodzinie. Należy przyjąć, że pokrzywdzony znęcaniem w rodzinie powinien w pierwszej kolejności skorzystać z pomocy, o której stanowią przepisy tejże ustawy, a w dalszej kolejności lub też niezależnie (uwarunkowania konkretnego przypadku) zgłosić zawiadomienie o popełnieniu przestępstwa. Od 1 stycznia 2016 roku, na mocy

⁸ B. Gruszczyńska, *Przemoc wobec kobiet w Polsce. Aspekty prawnokryminologiczne*, Warszawa 2007, s. 163.

ustawy o nieodpłatnej pomocy prawnej oraz edukacji prawnej⁹, wiele osób dotkniętych przemocą domową może uzyskać pomoc w punktach bezpłatnej pomocy prawnej. Nieodpłatna pomoc prawna obejmuje m.in. poinformowanie osoby uprawnionej o obowiązującym stanie prawnym, o przysługujących jej uprawnieniach lub o spoczywających na niej obowiązkach lub wskazanie osobie uprawnionej sposobu rozwiązania jej problemu prawnego (art. 3 ust. 1 u.p.p.r.)¹⁰. Na marginesie warto dodać, że

⁹ Ustawa z dnia 5 sierpnia 2015 r. o nieodpłatnej pomocy prawnej oraz edukacji prawnej (Dz.U. 2015, poz. 1255).

¹⁰ W świetle art. 4 ust. 1. ustawy o nieodpłatnej pomocy prawnej i edukacji prawnej, nieodpłatna pomoc prawna przysługuje osobie fizycznej, zwanej dalej „osobą uprawnioną”: 1) której w okresie 12 miesięcy poprzedzających zwrócenie się o udzielenie nieodpłatnej pomocy prawnej zostało przyznane świadczenie z pomocy społecznej na podstawie ustawy z dnia 12 marca 2004 r. o pomocy społecznej (Dz.U. 2015, poz. 163 z późn. zm.) i wobec której w tym okresie nie wydano decyzji o zwrocie nienależnie pobranego świadczenia, lub 2) która posiada ważną Kartę Dużej Rodziny, o której mowa w ustawie z dnia 5 grudnia 2014 r. o Karcie Dużej Rodziny (Dz.U. 2014, poz. 1863), lub 3) która uzyskała zaświadczenie, o którym mowa w ustawie z dnia 24 stycznia 1991 r. o kombatantach oraz niektórych osobach będących ofiarami represji wojennych i okresu powojennego (Dz.U. 2014, poz. 1206 oraz 2015, poz. 693), lub 4) która posiada ważną legitymację weterana albo legitymację weterana poszkodowanego, o których mowa w ustawie z dnia 19 sierpnia 2011 r. o weteranach działań poza granicami państwa (Dz.U. 2011, nr 205, poz. 1203), lub 5) która nie ukończyła 26 lat, lub 6) która ukończyła 65 lat, lub 7) która w wyniku wystąpienia klęski żywiołowej, katastrofy naturalnej lub awarii technicznej znalazła się w sytuacji zagrożenia lub poniosła straty. 2. Prawo do nieodpłatnej pomocy prawnej osoba uprawniona, o której mowa w: 1) ust. 1 pkt 1 – wykazuje przez przedłożenie oryginału albo odpisu decyzji o przyznaniu świadczenia z pomocy społecznej lub zaświadczenia o udzieleniu świadczenia, o którym mowa w art. 106 ust. 2 ustawy z dnia 12 marca 2004 r. o pomocy społecznej; 2) ust. 1 pkt 2 – wykazuje przez przedłożenie ważnej Karty Dużej Rodziny, o której mowa w ustawie z dnia 5 grudnia 2014 r. o Karcie Dużej Rodziny; 3) ust. 1 pkt 3 – wykazuje przez przedłożenie zaświadczenia, o którym mowa w ustawie z dnia 24 stycznia 1991 r. o kombatantach oraz niektórych osobach będących ofiarami represji wojennych i okresu powojennego; 4) ust. 1 pkt 4 – wykazuje przez przedłożenie ważnej legitymacji weterana albo legitymacji weterana poszkodowanego, o których mowa w ustawie z dnia 19 sierpnia 2011 r. o weteranach działań poza granicami państwa; 5) ust. 1 pkt 5 i 6 – wykazuje przez przedłożenie dokumentu stwierdzającego tożsamość; 6) ust. 1 pkt 7 – wykazuje przez złożenie oświadczenia, że zachodzi co najmniej jedna z okoliczności wymienionych w tym przepisie.

dzięki kampanii prowadzonej w mediach oraz akcji informacyjnej organizacji pozarządowych, już wiele osób skorzystało w pierwszym kwartale obowiązywania ustawy z nieodpłatnej pomocy prawnej. Adwokat lub aplikant dyżurujący w punkcie nieodpłatnej pomocy prawnej powinien ukierunkować ofiarę znęcania i wskazać jej różne prawne możliwości ochrony swych praw. W świetle art. 3 ustawy o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie, osobie dotkniętej przemocą w rodzinie udziela się bezpłatnej pomocy, w szczególności w formie poradnictwa medycznego, psychologicznego, prawnego, socjalnego, zawodowego i rodzinnego, interwencji kryzysowej i wsparcia, ochrony przed dalszym krzywdzeniem, przez uniemożliwienie osobom stosującym przemoc korzystania ze wspólnie zajmowanego z innymi członkami rodziny mieszkania oraz zakazanie kontaktowania się i zbliżania się do osoby pokrzywdzonej; zapewnienia osobie dotkniętej przemocą w rodzinie bezpiecznego schronienia w specjalistycznym ośrodku wsparcia dla ofiar przemocy w rodzinie, badania lekarskiego w celu ustalenia przyczyn i rodzaju uszkodzeń ciała związanych z użyciem przemocy w rodzinie (np. znęcania fizycznego) oraz wydania zaświadczenia lekarskiego w tym przedmiocie, zapewnienia osobie dotkniętej przemocą w rodzinie, która nie ma tytułu prawnego do zajmowanego wspólnie ze sprawcą przemocy lokalu, pomocy w uzyskaniu mieszkania. Środki do realizacji tych zadań określa rozporządzenie Ministra Pracy i Polityki Społecznej z dnia 22 lutego 2011 roku w sprawie standardu podstawowych usług świadczonych przez specjalistyczne ośrodki wsparcia dla ofiar przemocy w rodzinie, kwalifikacji osób zatrudnionych w tych ośrodkach, szczegółowych kierunków prowadzenia oddziaływań korekcyjno-edukacyjnych wobec osób stosujących przemoc w rodzinie oraz kwalifikacji osób prowadzących oddziaływania korekcyjno-edu-

kacyjne¹¹. W świetle § 1 ust. 1 rozporządzenia, standard podstawowych usług świadczonych przez specjalistyczny ośrodek wsparcia dla ofiar przemocy w rodzinie obejmuje:

1) w zakresie interwencyjnym:

- a) zapewnienie schronienia ofierze przemocy w rodzinie oraz dzieciom pozostającym pod jej opieką, bez skierowania i bez względu na dochód, przez okres do trzech miesięcy z możliwością przedłużenia w przypadkach uzasadnionych sytuacją ofiary przemocy w rodzinie,
- b) ochronę ofiary przemocy w rodzinie przed osobą stosującą przemoc w rodzinie,
- c) udzielanie natychmiastowej pomocy psychologicznej i prawnej oraz zorganizowanie niezwłocznie dostępu do pomocy medycznej w przypadku, gdy wymaga tego stan zdrowia ofiary przemocy w rodzinie,
- d) rozpoznanie sytuacji ofiary przemocy w rodzinie i ocena ryzyka w zakresie zagrożenia bezpieczeństwa ofiary lub jej dzieci pozostających pod jej opieką, a także udzielenie pomocy innej niż określona w lit. a-c;

2) w zakresie terapeutyczno-wspomagającym:

- a) diagnozowanie problemu przemocy w rodzinie,
- b) opracowanie indywidualnego planu pomocy ofierze przemocy w rodzinie uwzględniającego: potrzeby, cele, metody i czas pomocy,
- c) udzielanie poradnictwa:
 - medycznego,
 - psychologicznego,
 - prawnego,
 - socjalnego,

¹¹ Dz.U. 2011, nr 50, poz. 259.

- d) prowadzenie grup wsparcia lub grup terapeutycznych dla ofiar przemocy w rodzinie,
 - e) prowadzenie terapii indywidualnej ukierunkowanej na wsparcie ofiary przemocy w rodzinie oraz nabycie umiejętności ochrony przed osobą stosującą przemoc w rodzinie,
 - f) zapewnienie dostępu do pomocy medycznej,
 - g) ocenę sytuacji dzieci na podstawie przeprowadzonego w tej rodzinie rodzinnego wywiadu środowiskowego, o którym mowa w art. 107 ustawy o pomocy społecznej¹², i udzielanie im wsparcia lub pomocy psychologicznej oraz specjalistycznej pomocy socjoterapeutycznej i terapeutycznej,
 - h) udzielanie konsultacji wychowawczych;
- 3) w zakresie potrzeb bytowych zapewnienie:
- a) całodobowego okresowego pobytu dla nie więcej niż trzydziestu osób, z zastrzeżeniem, że liczba ta może ulec zwiększeniu, zależnie od możliwości lokalowych specjalistycznego ośrodka wsparcia dla ofiar przemocy w rodzinie oraz po uzyskaniu zgody organu prowadzącego,
 - b) pomieszczeń do spania przeznaczonych maksymalnie dla pięciu osób, z uwzględnieniem sytuacji rodzinnej ofiary przemocy w rodzinie,
 - c) wspólnego pomieszczenia do pobytu dziennego z miejscem zabaw dla dzieci i miejsca do nauki,
 - d) ogólnodostępnych łazienek, wyposażonych w sposób umożliwiający korzystanie zarówno przez osoby dorosłe, jak i dzieci, odpowiednio jedna łazienka na pięć osób,

¹² Ustawa z dnia 12 marca 2004 r. o pomocy społecznej (Dz.U. 2009, nr 175, poz. 1362 z późn. zm.).

- e) miejsca do prania i suszenia,
- f) ogólnodostępnej kuchni,
- g) wyżywienia, odzieży i obuwia,
- h) środków higieny osobistej i środków czystości.

Specjalistyczny ośrodek wsparcia dla ofiar przemocy w rodzinie zapewnia świadczenia, o których mowa w pkt. 3 lit. g i h, w sytuacji, jeżeli dochód ofiary przemocy w rodzinie nie przekracza aktualnie obowiązującego kryterium dochodowego osoby samotnie gospodarującej, o którym mowa w art. 8 ust. 1 pkt 1 ustawy z dnia 12 marca 2004 roku o pomocy społecznej.

Wszystkie te działania i wysiłki podmiotów udzielających pomocy i wsparcia mogą być niezbędne również w procesie diagnozowania podłoża przemocy w rodzinie. W konkretnych przypadkach, udzielający wsparcia powinien kategorycznie wskazać, że jedynym sposobem ochrony będzie zgłoszenie zawiadomienia o popełnieniu przestępstwa znęcania. Tytułem środka zapobiegawczego, można nakazać oskarżonemu o przestępstwo popełnione z użyciem przemocy na szkodę osoby wspólnie zamieszkującej okresowe opuszczenie lokalu zajmowanego wspólnie z pokrzywdzonym, jeżeli zachodzi uzasadniona obawa, że oskarżony ponownie popełni przestępstwo z użyciem przemocy wobec tej osoby, zwłaszcza gdy popełnieniem takiego przestępstwa groził (art. 275a § 1 k.p.k.). Ten nowy środek zapobiegawczy stosuje w postępowaniu przygotowawczym prokurator na wniosek policji albo z urzędu (art. 275a § 2 k.p.k.).

W świetle art. 8a ustawy o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie, do zadań Prokuratora Generalnego należy opracowanie i wydawanie co najmniej raz na dwa lata wytycznych dotyczących zasad postępowania powszechnych jednostek organizacyjnych prokuratury w zakresie prze-

ciwdziałania przemocy w rodzinie. W wytycznych z 1 kwietnia 2014 roku¹³, zawartych w 30 punktach, Prokurator Generalny skrupulatnie i precyzyjnie określił zadania prokuratorów związane z informowaniem ofiar przemocy dowodowej oraz procedurę weryfikacji faktów niezbędnych do podjęcia dalszych czynności procesowych w tym przedmiocie. Ponadto w świetle art. 9a ust. 1 cytowanej ustawy, gmina podejmuje działania na rzecz przeciwdziałania przemocy w rodzinie, w szczególności w ramach pracy zespołu interdyscyplinarnego, który powołuje wójt, burmistrz albo prezydent miasta. W skład takiego zespołu wchodzi przedstawiciele: jednostek organizacyjnych pomocy społecznej, gminnej komisji rozwiązywania problemów alkoholowych, policji, oświaty, ochrony zdrowia, organizacji pozarządowych i kuratorzy sądowi. Obsługę organizacyjno-techniczną zespołu interdyscyplinarnego zapewnia ośrodek pomocy społecznej. Efektywność działań kolegialnych, w perspektywie pomocy ofiarom znęcania w rodzinie, może pozostawiać spory niedosyt. Nie negując zasadności funkcjonowania takich zespołów, należy zwrócić uwagę, że realizacja programów wsparcia i pomocy to jedno, natomiast pokrzywdzony znęcaniem oczekuje pomocy natychmiastowej – konkretnie uwolnienia się „z siideł” sprawcy znęcania psychicznego i fizycznego. Ofiary przestępstw nie są świadome, że policja ma prawo zatrzymać osobę podejrzaną, jeżeli istnieje uzasadnione przypuszczenie, że popełniła ona przestępstwo z użyciem przemocy na szkodę osoby wspólnie zamieszkującej, a zachodzi obawa, że ponownie popełni przestępstwo z użyciem przemocy wobec tej osoby, zwłaszcza gdy popełnieniem takie-

¹³ Wytyczne Prokuratora Generalnego z dnia 1 kwietnia 2014 r. dotyczące zasad postępowania powszechnych jednostek organizacyjnych prokuratury w zakresie przeciwdziałania przemocy w rodzinie, PG VII G 021/14/14, https://pg.gov.pl/plik/2014_04/300975f507f46410306c77655c595599.pdf (1 kwietnia 2016).

go przestępstwa grozi (art. 244 § 1a k.p.k.). Obiecującą, choć ciągle jeszcze mało skuteczną jest procedura „Niebieskie Karty”. Pozwala ona na podejmowanie interwencji w rodzinie bez zgody osoby dotkniętej przemocą (art. 9d u.p.p.r.). Procedura obejmuje ogół czynności podejmowanych i realizowanych przez przedstawicieli jednostek organizacyjnych pomocy społecznej, gminnych komisji rozwiązywania problemów alkoholowych, policji, oświaty i ochrony zdrowia, w związku z uzasadnionym podejrzeniem zaistnienia przemocy w rodzinie (art. 9d ust. 2 u.p.p.r.). Wszczęcie tej procedury następuje w toku czynności służbowych lub zawodowych, związanych z podejrzeniem stosowania przemocy wobec członków rodziny, na podstawie zgłoszenia członka rodziny lub świadka przemocy (art. 9d ust. 5 u.p.p.r.). W literaturze podkreśla się, że „Niebieska Karta” jest ułatwieniem w gromadzeniu dowodów i dokumentowaniu przemocy na różnych etapach procesu karnego i pomimo mankamentów stanowi pomoc dla ofiar tych przestępstw¹⁴. Na kanwie pokrótce przedstawionych rozwiązań prawnych wydaje się, że ochrona innymi niż prawo karne instrumentami stwarza szerokie możliwości. Niestety – co podkreślam w różnych publikacjach – świadomość prawna Polaków, mimo różnych kampanii i programów edukacyjnych oraz szerokiego dostępu do informacji, pozostawia spory niedosyt. Uważam, że organy ochrony prawnej, szczególnie prokuratura, powinny nie tylko rzetelnie i wnikliwie prowadzić postępowania związane z przemocą domową, ale przede wszystkim informować pokrzywdzonych lub zaniepokojonych sytuacją w rodzinie, jakie są możliwości przeciwdziałania przemocy. Przypuszczam, że właściwe podejście do ofiary lub denuncjatora, może przyczynić się do skutecznego rozwiązania problemu na przyszłość.

¹⁴ Por. B. Gruszczyńska, dz. cyt., s. 162.

Odpowiedzialność karna za przestępstwo znęcania

Przestępstwo znęcania znane było poprzednim kodyfikacjom karnym¹⁵. W świetle art. 207 § 1 k.k., kto znęca się fizycznie lub psychicznie nad osobą najbliższą lub nad inną osobą pozostającą w stałym lub przemijającym stosunku zależności od sprawcy albo nad małoletnim lub osobą nieporadną ze względu na jej stan psychiczny lub fizyczny podlega karze pozbawienia wolności od 3 miesięcy do lat 5. Typem kwalifikowanym jest znęcanie ze szczególnym okrucieństwem, zagrożone karą pozbawienia wolności od roku do lat 10 (art. 207 § 2 k.k.), a także znęcanie, którego następstwem jest targnięcie się pokrzywdzonego na własne życie, zagrożone karą pozbawienia wolności od 2 lat do 12 (art. 207 § 3 k.k.). W świetle wykładni Sądu Najwyższego, przestępstwo znęcania godzi w „podstawowe zasady współżycia w rodzinie, decydujące o jej spoistości i trwałości, jest istotnym czynnikiem wpływającym na rozkład małżeństwa i rozbicia rodziny, a w konsekwencji na osłabienie jej funkcji wychowawczej, z dalszymi szkodliwymi tego następstwami dla rozwoju fizycznego, psychicznego i moralnego oraz procesu przystosowania społecznego dzieci i młodzieży”¹⁶. Przestępstwo znęcania określa się jako wieloczynowe lub zbiorowe, gdyż czyn sprawcy składa się wielu fragmentów wykonawczych, które mogą wypełniać znamiona innych występków – pozbawienia wolności (art. 189 k.k.), groźby karalnej (art. 190 k.k.), przestępstwa zmuszenia (art. 191 k.k.), znieważenia (art. 216 k.k.) lub naruszenia nietykalności cielesnej (art. 217 k.k.)¹⁷.

¹⁵ Odpowiedzialność za znęcanie typizowały kodeksy karne z lat 1932 i 1969.

¹⁶ Por. uchwała Sądu Najwyższego z 25 listopada 1971 r., VI KZP 40/71, OSNKW 1972, nr 2, poz. 27; uchwała Sądu Najwyższego z 9 czerwca 1976 r., VI KZP 13/75, OSNKW 1976, nr 7/8, poz. 86.

¹⁷ Por. D.J. Sosnowska, *Przestępstwo znęcania się*, „Państwo i Prawo” 2008, nr 3, s. 62.

Strona przedmiotowa przestępstwa polega na znęcaniu się fizycznym lub psychicznym. Katalog tych zachowań jest otwarty, stąd nie sposób stworzyć listy zachowań, które w założeniu realizują znamiona przestępstwa znęcania¹⁸. W doktrynie podkreśla się, że znamię „znęca się” jest pojęciem szerokim i niedookreślonym, tym samym może obejmować różne sposoby zachowania sprawcy¹⁹.

Kryterium przedmiotowo-podmiotowe zachowania się oskarżonego wyczerpujące znamiona czynu oskarżonego z art. 207 § 1 k.k. na pewno nie może ograniczać się do systematyczności lub zwartego czasowo i miejscowo zdarzenia, jeśli nie towarzyszy temu intensywność, dotkliwość i poniżanie w eskalacji ponad miarę oraz cel przewidziany w pojedynczych czynnościach naruszających różne dobra chronione prawem²⁰. W orzecznictwie wskazuje się, że „znęcanie się oznacza działanie albo zaniechanie polegające na umyślnym zadawaniu bólu fizycznego lub dolegliwych cierpień moralnych, powtarzających się albo jednorazowym, lecz intensywnym i rozciągniętym w czasie”²¹. W innym judykacie Sąd Najwyższy zaznaczył, że „przestępstwo określone w art. 207 § 1 k.k. może być popełnione umyślnie i to wyłącznie z zamiarem bezpośrednim. Przesądza o tym znamię intencjonalne «znęca się», charakteryzujące szczególne nastawienie sprawcy. Pojęcie «znęcanie się» na gruncie art. 207 k.k. zawiera w sobie istnienie przewagi sprawcy nad osobą pokrzywdzoną, której nie może się ona przeciwstawić lub może to uczynić w niewielkim stopniu. Nie jest zatem możliwe wzajemne znę-

¹⁸ Tamże, s. 63; zob. także M. Szwarczyk, *Znęcanie się nad osobą zależną*, w: T. Bojarski i in. (red.), *Kodeks karny. Komentarz*, Warszawa 2016, s. 599.

¹⁹ Por. S. Hyps, *Przestępstwa przeciwko rodzinie i opiece*, w: A. Grześkowiak, K. Wiak (red.), *Kodeks karny. Komentarz*, Warszawa 2012, s. 942.

²⁰ Wyrok Sądu Najwyższego z 9 stycznia 2001 r., WA 43/00, LEX nr 550460.

²¹ Wyrok Sądu Najwyższego z 8 lutego 1982 r., II KR 5/82, LEX nr 471007.

canie się nad sobą małżonków w tym samym czasie. Istota przestępstwa znęcania się polega na jakościowo innym zachowaniu się sprawcy, aniżeli na zwyczajnym znieważeniu lub naruszeniu nietykalności cielesnej osoby pokrzywdzonej. O uznaniu za «znęcanie się» zachowania sprawiającego cierpienie psychiczne ofiary powinna decydować ocena obiektywna, a nie subiektywne odczucie pokrzywdzonego. Za znęcanie się nie można uznać zachowania sprawcy, które nie powoduje u ofiary poważnego cierpienia moralnego ani w sytuacji, gdy między osobą oskarżoną a pokrzywdzoną dochodzi do wzajemnego «znęcania się»²². W przypadku znęcania się nad członkiem rodziny, rozmiar wyrządzonych krzywd i intensywność znęcania są większe, z uwagi fakt wspólnego zamieszkiwania, uzależnienia finansowego itp. Ofiarą znęcania może być małoletni, nie tylko dziecko sprawcy, ale także inny małoletni wspólnie zamieszkujący lub czasowo przebywający w domu sprawcy. Zgodzić się należy z Olgą Sitarz, która uważa, że osoby dorosłe mają względnie podobną odporność na zadawany ból fizyczny lub psychiczny, natomiast odporność dziecka jest uzależniona od wieku, stopnia rozwoju psychicznego, fizycznego i emocjonalnego²³. Małoletni często ukrywają fakt znęcania, nie mają odwagi zwierzenia się innemu członkowi rodziny lub osobie trzeciej. Zapewne również obawiają się, aby przemoc nie dotknęła innych osób, np. młodszego rodzeństwa lub wstępnych wspólnie zamieszkujących ze sprawcą. Ofiarami znęcania mogą być osoby najbliższe w rozumieniu art. 115 § 11 k.k., a także osoby spoza kręgu rodzinnego, o ile zaistnieje stosunek zależności od tej osoby lub gdy po-

²² Wyrok Sądu Najwyższego z 11 lutego 2003 r., IV KKN 312/99, LEX nr 77436.

²³ Por. O. Sitarz, *Ochrona dziecka przed przemocą w polskim prawie karnym*, „Państwo i Prawo” 2004, nr 4, s. 72.

krzywdzonym jest małoletni albo osoba nieporadna²⁴. Ów szeroki krąg potencjalnych ofiar przestępstwa znęcania wzmacnia ochronę tych osób w sytuacji, gdy inne środki ochrony (stosowane przed zgłoszeniem zawiadomienia o popełnieniu przestępstwa) okazały się nieskuteczne.

Sąd Najwyższy stwierdził, że „czyn kwalifikowany z art. 207 § 1 k.k. jest przestępstwem umyślnym i może być dokonany tylko z zamiarem bezpośrednim. Nie jest zatem możliwe wzajemne znęcanie się małżonków. Natomiast zachowanie się ich może wyczerpywać jednostkowo znamiona przestępstw znieważania bądź naruszania nietykalności fizycznej”²⁵. W literaturze pogląd ten spotkał się ze słuszną krytyką. Zwrócono uwagę, że wyłączenie małżonków wzajemnie krzywdzących się jest nieuprawnione, gdyż nie stoi temu na przeszkodzie ani kodeksowe ujęcie tego przestępstwa, ani jego charakter²⁶. Wzajemne znęcanie się małżonków powoduje dysfunkcję całej rodziny, stąd uważam, że penalizacja z art. 207 § 1 k.k. nie jest tu wykluczona.

W doktrynie przeważa pogląd, że przestępstwo znęcania ma charakter formalny, gdyż do jego znamion nie został wpisany skutek²⁷. Odmienne stanowisko przyjął Aleksander Tobis, który uważa, że dorozumianym skutkiem jest wyrządzona krzywda, stanowiąca podstawę penalizacji²⁸. Z kolei Leszek Kubicki uznał to przestępstwo za materialne, gdyż znamię czasownikowe „znęca się” stanowi syntezę obu posta-

²⁴ Por. S. Hypś, dz. cyt., s. 947.

²⁵ Wyrok Sądu Najwyższego z 13 września 2005 r., WA 24/05, OSNwSK 2005, nr 1, poz. 1655.

²⁶ Por. A. Wąsek, *Przestępstwa przeciwko rodzinie i opiece*, w: A. Wąsek, R. Zawłocki (red.), *Kodeks karny – komentarz. Cz. Szczególna*, t. I, Warszawa 2010, s. 981; S. Hypś, dz. cyt., s. 945.

²⁷ Por. m.in. D.J. Sosnowska, dz. cyt., s. 62-63; M. Szwarczyk, dz. cyt., s. 601.

²⁸ Por. A. Tobis, *Główne przestępstwa przeciwko rodzinie. Charakterystyka prawna i skuteczność kary pozbawienia wolności*, Poznań 1980, s. 42.

ci czynów – działania i zaniechania²⁹. Opowiadając się za formalnym charakterem tego przestępstwa, należy jednak zastrzec, że w przypadku typu kwalifikowanego z art. 207 § 3 k.k. będzie miało ono charakter skutkowy. W literaturze przyjmuje się, że w przypadku targnięcia się pokrzywdzonego na własne życie, sprawca poniesie surowszą odpowiedzialność, „jeśli skutek swego czynu w postaci co najmniej usiłowania samobójstwa ofiary przewidywał albo mógł przewidzieć”³⁰.

Odpowiedzialność karna za przestępstwo znęcania stanowi konieczny element walki z przemocą stosowaną wobec członków rodziny. Statystyki pokazują, że przestępstwo znęcania nie należy do epizodycznych na wokandach polskich sądów³¹. Zagrożenie karą nie odstrasza sprawców tych przestępstw. Domniemywam, że część z nich została popełniona w stanie niepoczytalności lub ograniczonej poczytalności, z koniecznością zastosowania środka zabezpieczającego. Przestępstwo to ze swej natury napotyka problemy natury dowodowej, gdyż w przeważającej liczbie przypadków jedynymi świadkami są pokrzywdzeni lub osoby zastraszone przez sprawcę.

Wnioski

Prezentacja wybranych zagadnień dotyczących odpowiedzialności za znęcanie nad członkiem rodziny napawa jednak pewnym optymizmem. Po pierwsze, ustawodawca nie pozostawia ofiar bez dostępu do informacji i wprowadza ochronę praw pokrzywdzonego, których źró-

²⁹ Por. L. Kubicki, *Przestępstwa popełnione przez zaniechanie. Zagadnienia podstawowe*, Warszawa 1975, s. 92 i n.

³⁰ S. Hypś, dz. cyt., s. 947.

³¹ D.J. Sosnowska podaje, że w 2000 r. popełniono 53 032 przestępstwa przeciwko rodzinie i opiece, z czego blisko połowa ujawnionych przestępstw dotyczyła znęcania (też, dz. cyt., s. 60).

dłem jest przyrodzona i niezbywalna godność dotkniętego przemocą. Po drugie, procedura „Niebieskie Karty” i prace zespołów interdyscyplinarnych są szansą dla pokrzywdzonych znęcaniem i innych ofiar przemocy domowej. Po trzecie, ustawodawca wprowadził dodatkowe środki zapobiegawcze (art. 275a k.p.k. – nakaz opuszczenia lokalu mieszkalnego przez oskarżonego o przestępstwo z użyciem przemocy) oraz środków przymusu w postaci zatrzymania sprawcy przestępstwa z użyciem przemocy (art. 244 § 1a i 1 b k.p.k.). Po czwarte, sprawca znęcania może zostać na trwałe odizolowany od rodziny (w przypadku skazania na karę pozbawienia wolności) lub oddany pod tzw. mobilny dozór elektroniczny. Tym samym, pokrzywdzony przestępstwem znęcania nie jest pozbawiony ochrony i może skutecznie przeciwdziałać przemocy. Milczenie ofiary nie tylko potęguje eskalację przemocy, ale również zdecydowanie utrudnia efektywną pomoc ofierze.

Bibliografia

Literatura

- Gruszczyńska B., *Przemoc wobec kobiet w Polsce. Aspekty prawno kryminologiczne*, Wolters Kluwer Polska, Warszawa 2007, s. 162.
- Grześkowiak A., *Cechy prawa karnego*, w: tejże (red.), *Prawo karne*, Wydawnictwo C.H. Beck, Warszawa 2012, s. 5-8.
- Hypś S., *Przestępstwa przeciwko rodzinie i opiece*, w: A. Grześkowiak, K. Wiak (red.), *Kodeks karny. Komentarz*, Wydawnictwo C.H. Beck, Warszawa 2012, s. 942-947.
- Kubicki L., *Przestępstwa popełnione przez zaniechanie. Zagadnienia podstawowe*, Wydawnictwo Prawnicze, Warszawa 1975.
- Sitarz O., *Ochrona dziecka przed przemocą w polskim prawie karnym*, „Państwo i Prawo” 2004, nr 4, s. 69-81.
- Sosnowska D.J., *Przestępstwo znęcania się*, „Państwo i Prawo” 2008, nr 3, s. 60-71.

- Szwarczyk M., *Znęcanie się nad osobą zależną*, w: T. Bojarski i in. (red.), *Kodeks karny. Komentarz*, Wolters Kluwer, Warszawa 2016, s. 598-599.
- Tobis A., *Główne przestępstwa przeciwko rodzinie. Charakterystyka prawna i skuteczność kary pozbawienia wolności*, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań 1980.
- Wąsek A., *Przestępstwa przeciwko rodzinie i opiece*, w: A. Wąsek, R. Zawłocki (red.), *Kodeks karny – komentarz. Część Szczegółna*, t. I, Wydawnictwo C.H. Beck, Warszawa 2010, s. 945.

Źródła

- Konstytucja RP z 2 kwietnia 1997 r. (Dz.U. 1997, nr 78, poz. 483 z późn. zm.).
- Rozporządzenie Ministra Pracy i Polityki Społecznej z dnia 22 lutego 2011 r. w sprawie standardu podstawowych usług świadczonych przez specjalistyczne ośrodki wsparcia dla ofiar przemocy w rodzinie, kwalifikacji osób zatrudnionych w tych ośrodkach, szczegółowych kierunków prowadzenia oddziaływań korekcyjno-edukacyjnych wobec osób stosujących przemoc w rodzinie oraz kwalifikacji osób prowadzących oddziaływanie korekcyjno-edukacyjne (Dz.U. 2011, nr 50, poz. 259).
- Uchwała Sądu Najwyższego z 25 listopada 1971 r., VI KZP 40/71, OSNKW 1972, nr 2, poz. 27.
- Uchwała Sądu Najwyższego z 9 czerwca 1976 r., VI KZP 13/75, OSNKW 1976, nr 7/8, poz. 86.
- Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny (Dz.U. 1997, nr 88, poz. 553 z późn. zm.).
- Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks postępowania karnego (Dz.U. 1997, nr 89, poz. 555 z późn. zm.).
- Ustawa z dnia 12 marca 2004 r. o pomocy społecznej (Dz.U. 2009, nr 175, poz. 1362 z późn. zm.).
- Ustawa z dnia 29 lipca 2005 r. o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie (tekst jedn.: Dz.U. 2015, poz. 1390).

Ustawa z dnia 17 listopada 1964 r. – Kodeks postępowania cywilnego (Dz.U. 2014, poz. 101 z późn. zm.).

Ustawa z dnia 5 sierpnia 2015 r. o nieodpłatnej pomocy prawnej oraz edukacji prawnej (Dz.U. 2015, poz. 1255).

Wyrok Sądu Najwyższego z 8 lutego 1982 r., II KR 5/82, LEX nr 471007.

Wyrok Sądu Najwyższego z 9 stycznia 2001 r., WA 43/00, LEX nr 550460.

Wyrok Sądu Najwyższego z 11 lutego 2003 r., IV KKN 312/99, LEX nr 77436.

Wyrok Sądu Najwyższego z 13 września 2005 r., WA 24/05, OSNwSK 2005, nr 1, poz. 1655.

Wytoczne Prokuratora Generalnego z dnia 1 kwietnia 2014 r. dotyczące zasad postępowania powszechnych jednostek organizacyjnych prokuratury w zakresie przeciwdziałania przemocy w rodzinie, PG VII G 021/14/14, https://pg.gov.pl/plik/2014_04/300975f507f46410306c77655c595599.pdf (1 kwietnia 2016).

Procedura interwencyjna „Niebieskie Karty” u podstaw systemu przeciwdziałania przemocy w rodzinie

W systemie przeciwdziałania przemocy wiodącym aktem prawnym jest ustawa o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie¹, która reguluje zakres i formy pomocy osobom dotkniętym przemocą w rodzinie, jak również wskazuje instytucje zobowiązane do udzielania pomocy tej pomocy, ich zakres kompetencyjny i procedury postępowania. Jednostką odpowiedzialną za organizację działań w zakresie przeciwdziałania przemocy

¹ Ustawa z dnia 29 lipca 2005 r. o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie (Dz.U. 2005, nr 180, poz. 1493 z późn. zm.) (dalej: u.p.p.r.).

w rodzinie jest z mocy prawa samorząd gminny, na którym spoczywa ciężar zarówno organizacji, jak też pokrywania kosztów związanych z podejmowaniem bezpośrednich działań interwencyjnych w rodzinach dotkniętych przemocą. Od 2010 roku, na mocy przepisów nowelizujących ustawę o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie², w każdej gminie funkcjonują zespoły interdyscyplinarne, powoływane przez wójtów, burmistrzów albo prezydentów miast, w których skład wchodzi przedstawiciele jednostek organizacyjnych pomocy społecznej, gminnych komisji rozwiązywania problemów alkoholowych, policji, oświaty, ochrony zdrowia i organizacji pozarządowych³. Ustawodawca wprowadził również zapis, dzięki któremu podejmowanie interwencji w środowisku wobec rodziny dotkniętej przemocą odbywa się w oparciu o procedurę „Niebieskie Karty” i nie wymaga zgody osoby pokrzywdzonej⁴.

Procedura „Niebieskie Karty” – geneza i historia zmian

Procedura „Niebieskie Karty” obejmuje ogół czynności podejmowanych i realizowanych przez przedstawicieli jednostek organizacji pomocy społecznej, GKRPA, policji, oświaty i ochrony zdrowia w związku z uzasadnionym podejrzeniem zaistnienia przemocy w rodzinie. Dokumentem, który aktualnie reguluje procedurę „Niebieskie Karty”, jest rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 13 września 2011 roku⁵.

² Ustawa z dnia 10 czerwca 2010 r. o zmianie ustawy o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. 2010, nr 125, poz. 842).

³ Zob. art. 9a ust. 1-3 u.p.p.r.; por. Ł. Radwanowicz, *Zagadnienia administracyjno-prawne dotyczące przemocy*, w: E. Kowalewska-Borys (red.), *Problematyka przemocy w rodzinie*, Warszawa 2012, s. 172-173.

⁴ Zob. art. 9d ust. 1 u.p.p.r.; por. G. Wrona, *Procedura „Niebieskie Karty” – zarys schematu postępowania*, „Niebieska Linia” 2014, nr 2, s. 25.

⁵ Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 13 września 2011 r. w sprawie procedury „Niebieskie Karty” oraz wzorów formularzy „Niebieska Karta” (Dz.U. 2011, nr 209, poz. 1245) (dalej: rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 13 września 2011 r.).

Historia „Niebieskich Kart” nie jest zbyt długa, gdyż sięga zaledwie 1994 roku, który stanowi przełom w podejściu do problematyki przemocy domowej⁶. Wtedy też po raz pierwszy pojawił się termin „Niebieska Karta”. Dlaczego taki termin? Prawdopodobnie stąd, iż to policja była jednym z głównych podmiotów biorących udział w pracach nad jej powstaniem, jak też jej pierwszym realizatorem. Można przypuszczać, że nazwa procedury miała nawiązywać do koloru munduru policyjnego. „Niebieska Karta” powstała przy ścisłej współpracy Komendy Głównej Policji (KGP), Komendy Stołecznej Policji (KSP) i Państwowej Agencji Rozwiązywania Problemów Alkoholowych (PARPA), i początkowo jako program pilotażowy była wykorzystywana tylko przez stołeczną policję. W 1995 roku powstało Studium Przeciwdziałania Przemocy w Rodzinie prowadzone przez Instytut Psychologii Zdrowia na zlecenie Państwowej Agencji Rozwiązywania Problemów Alkoholowych.

„Niebieskie Karty” weszły do użytku służbowego w policji w 1998 roku na mocy zarządzenia Komendanta Głównego Policji⁷, dość szybko okazało się jednak, że mogą się nimi posługiwać także inne służby zajmujące się problematyką przemocy w rodzinie. W tym samym roku procedura została wprowadzona do ośrodków pomocy społecznej (zaleceniem dyrektora Departamentu Pomocy Społecznej w Ministerstwie Pracy i Polityki Społecznej), lecz dopiero w 2004 roku znalazła odzwierciedlenie w ustawie o pomocy społecznej. Procedurę zalecano też stosować gminnym komisjom rozwiązywania problemów alkoholowych, zwłaszcza w sytuacji, gdy w rodzinie dotkniętej przemocą do-

⁶ H.D. Sasal, *Przewodnik do procedury interwencji wobec przemocy w rodzinie*, Warszawa 2005, s. 9-10.

⁷ Zarządzenie nr 25/98 Komendanta Głównego Policji z dnia 10 listopada 1998 r. w sprawie sposobu przeprowadzania interwencji domowej wobec przemocy w rodzinie pod nazwą „Niebieskie Karty” (Dz. Urz. KGP 1998, nr 7, poz. 37).

nową występował problem nadużywania alkoholu⁸. Jednak w przypadku tej ostatniej instytucji wciąż nie miała umocowania prawnego, a jej stosowanie opierało się na dobrowolności i zaangażowaniu członków poszczególnych komisji⁹.

Kolejnym krokiem w przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie było wejście w życie wspomnianej już ustawy z dnia 29 lipca 2005 roku, która w dość istotny sposób zmieniła podejście do problemu działań interwencyjnych w rodzinach dotkniętych przemocą, poprzez włączenie większej liczby podmiotów w realizację tej procedury. Następstwem zmian, jakie wprowadziła ustawa o przeciwdziałaniu przemocy, było zarządzenie nr 162 Komendanta Głównego Policji z dnia 18 lutego 2008 roku, dotyczące metod i form wykonywania przez policję zadań w ramach procedury „Niebieskie Karty”¹⁰. W zarządzeniu najistotniejszą zmianą było zniesienie konieczności uzyskiwania przed podmiot realizujący procedurę zgody od osoby pokrzywdzonej na przekazanie informacji o przemocy występującej w jej rodzinie innym instytucjom pomocowym działającym w systemie przeciwdziałania zjawisku, a więc m.in. miejskim/gminnym ośrodkom pomocy społecznej. Wytyczne Komendy Głównej Policji do zarządzenia nr 162/2008 obligowały funkcjonariusza policji realizującego procedurę „Niebieskie Karty” do przesyłania informacji do MOPS/GOPS o każdym przypad-

⁸ J. Polanowski, *Przeciwdziałanie przemocy w rodzinie. Prawo i praktyka*, Warszawa 2008, s. 81.

⁹ Za: A. Witkowska-Paleń, *Wzmocnienie działań na rzecz rodziny dotkniętej przemocą domową w świetle nowych rozwiązań ustawowych w 2010 r.*, w: M. Klimek, B. Więckiewicz (red.), *Problemy współczesnej rodziny polskiej*, Lublin 2012, s. 253.

¹⁰ Zarządzenie nr 162 Komendanta Głównego Policji z dnia 18 lutego 2008 r. w sprawie metod i form wykonywania przez Policję zadań w związku z przemocą w rodzinie w ramach procedury „Niebieskie Karty” (Dz. Urz. KGP 2008, nr 4, poz. 30).

ku wszczęcia tej procedury, jak też o kolejnych przypadkach eskalacji przemocy w rodzinie objętej procedurą. W przypadku gdy sprawca dopuszczał się przemocy pod wpływem alkoholu, informowana była również gminna komisja rozwiązywania problemów alkoholowych. Przepisy zezwalały ponadto na przesyłanie stosownych informacji do innych instytucji pomocy i wsparcia, działających na rzecz ofiar przemocy w rodzinie, np. organizacji społecznych czy przedstawicieli związków wyznaniowych i Kościołów.

Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 13 września 2011 roku w sprawie procedury „Niebieskie Karty” oraz wzorów formularzy „Niebieska Karta”¹¹ to kolejny krok w kierunku realizacji zapisów ustawy o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie z 2005 roku. Rozporządzenie to daje umocowanie prawne dla rozpoczęcia w gminach działalności komisji interdyscyplinarnych i powoływania zespołów roboczych do rozpatrywania spraw poszczególnych rodzin dotkniętych przemocą. Poszerzono również grono podmiotów uprawnionych do wszczynania procedury „Niebieskie Karty” – obowiązek taki w chwili obecnej spoczywa na policji, pomocy społecznej, gminnych komisjach rozwiązywania problemów alkoholowych, instytucjach oświaty i opieki zdrowotnej. Ponadto został ujednoczony wzór formularza „Niebieskiej Karty” dla wszystkich podmiotów. 7 grudnia 2011 roku Komendant Główny Policji podpisał wytyczne nr 2 w sprawie sposobu postępowania funkcjonariuszy policji podczas realizacji nowej procedury „Niebieskie Karty”¹². Wytyczne te zostały wydane w celu

¹¹ Dz.U. 2011, nr 209, poz. 1245.

¹² Wytyczne nr 2 Komendanta Głównego Policji z dnia 7 grudnia 2011 r. w sprawie sposobu postępowania policjantów podczas realizacji procedury „Niebieskie Karty” (Dz. Urz. KGP 2011, nr 10 poz. 77).

wyjaśnienia treści aktów normatywnych oraz zawierają instruktaż odnośnie do sposobu ich stosowania¹³. Tak więc po 6 latach od wejścia w życie ustawy o przeciwdziałania przemocy w rodzinie udało się zakończyć ostatecznie cały proces legislacyjny.

Procedura „Niebieskie Karty” – założenia i sposób realizacji

Ustawodawca wprowadzając do użytku rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 13 września 2011 roku w sprawie procedury „Niebieskie Karty” oraz wzorów formularzy „Niebieska Karta” przewidział cztery formularze¹⁴:

- Załącznik nr 1 – „Niebieska Karta – A” (dalej: „NK – A”),
- Załącznik nr 2 – „Niebieska Karta – B” (dalej: „NK – B”),
- Załącznik nr 3 – „Niebieska Karta – C” (dalej: „NK – C”),
- Załącznik nr 4 – „Niebieska Karta – D” (dalej: „NK – D”).

Wszczęcie procedury „Niebieskie Karty” następuje przez wypełnienie formularza „NK – A” w przypadku powzięcia, w toku prowadzonych czynności służbowych lub zawodowych, podejrzenia stosowania przemocy wobec członków rodziny lub w wyniku zgłoszenia dokonanego przez członka rodziny lub osobę będącą świadkiem przemocy domowej. Formularz wypełnia przedstawiciel: Gminnego/Miejskiego Ośrodka Pomocy Społecznej, policji, Gminnej Komisji Rozwiązywania Problemów Alkoholowych, oświaty lub opieki zdrowotnej. Wypełniony formularz „NK – A” jest niezwłocznie przekazywany (nie później jednak niż w ciągu 7 dni od daty wypełnienia) przewodniczącemu zespołu interdyscyplinarnego w danej gminie. Jednocze-

¹³ D. Przygoda, *Procedura interwencji służb w sytuacji przemocy w rodzinie*, „Niebieska Linia” 2014, nr 4, s. 27.

¹⁴ Zob. załączniki do rozporządzenia Rady Ministrów z dnia 13 września 2011 r.

śnie osobie dotkniętej przemocą w rodzinie przekazuje się formularz „NK – B”, który zawiera najistotniejsze informacje przydatne osobie pokrzywdzonej (m.in. pouczenie, czym jest przemoc w rodzinie i adresy instytucji świadczących pomoc osobom poszkodowanym). Przewodniczący zespołu interdyscyplinarnego po otrzymaniu formularza „NK – A” niezwłocznie, nie później niż w ciągu 3 dni jego otrzymania, przekazuje go członkom zespołu interdyscyplinarnego. Na pierwszym posiedzeniu członkowie tego zespołu lub powołanej w jego ramach grupy roboczej, w obecności osoby pokrzywdzonej, dokonują analizy sytuacji rodziny i wypełniają formularz „NK – C”. Kolejny krok to wezwanie osoby podejrzewanej o stosowanie przemocy w rodzinie i wypełnienie w jej obecności kolejnej, czwartej części formularza „NK – D”¹⁵.

Tak więc podstawowym i – jak się wydaje – najważniejszym jest formularz „Niebieska Karta A”. Stwierdzenie takie ma uzasadnienie z tego powodu, że aby procedura mogła zostać wszczęta, musi zostać wypełniony właśnie formularz „A”¹⁶. Do jego wypełnienia są uprawnieni funkcjonariusze policji, pracownicy jednostek organizacyjnych pomocy społecznej, przedstawiciele gminnych komisji rozwiązywania problemów alkoholowych, pedagodzy, nauczyciele w placówkach oświatowych oraz lekarze, ratownicy medyczni i pielęgniarki środowiskowo-rodzinne (przedstawiciele instytucji opieki zdrowotnej)¹⁷. Kolejność, w jakiej zostały wymienione te podmioty, nie jest przypadkowa, gdyż to właśnie policjanci najczęściej wszczynają procedurę, wypełniając

¹⁵ Zob. tamże, § 2.1, § 6.1, § 7.1, § 8.1-2 i 6.

¹⁶ G. Wrona, dz. cyt., s. 25.

¹⁷ *Procedura interwencji w sytuacji krzywdzenia dziecka. Załącznik do zarządzenia nr 197/15 Prezydenta Miasta Gdańska z dnia 18 lutego 2015 r.*, s. 7.

formularz „NK – A”¹⁸. Na ogół następuje to podczas interwencji podejmowanej wobec sprawcy przemocy w rodzinie na podstawie wezwania osób pokrzywdzonych lub świadków. Zdarza się też, że „Niebieska Karta A” sporządzana jest na wniosek osoby, która zgłasza się na policję i prosi o jej sporządzenie lub na podstawie informacji, jaką uzyskał funkcjonariusz w wyniku innych czynności służbowych. Generalnie więc obowiązuje zasada, że w przypadku złożenia zawiadomienia o popełnieniu przestępstwa znęcania się nad rodziną (art. 207 k.k.), policjant przyjmujący zawiadomienie od osoby pokrzywdzonej ma także obowiązek wypełnić formularz „NK – A”, co daje możliwość równoległego podjęcia działań mających na celu otoczenie rodziny wszechstronną pomocą, m.in. psychologiczno-terapeutyczną, pedagogiczną, materialną. Również sprawca zostanie objęty specjalistycznym oddziaływaniem, m.in. pracą socjalną mającą na celu zaprzestanie stosowania przemocy w rodzinie. Tak kompleksowe podejście do problemu, po pierwsze, będzie skutkowało zabezpieczeniem podstawowych potrzeb życiowych rodziny, ale i pomoże im uporać się z urazem psychicznym, jakiego doznają ofiary przemocy. Także sprawca przemocy, o ile wyrazi na to zgodę, może skorzystać z oferty zajęć korekcyjno-edukacyjnych dla osób stosujących przemoc.

¹⁸ Jak wykazały badania przeprowadzone w 2012 r., obejmujące ponad 1600 zespołów interdyscyplinarnych w całym kraju, procedurę „Niebieskie Karty” najczęściej wszczynali policjanci (94 proc.), a w drugiej kolejności – pracownicy pomocy społecznej (67 proc.). Jednocześnie do przedstawicieli tych instytucji najczęściej trafiały zgłoszenia o przemocy w rodzinie. Rzadziej natomiast formularze „NK – A” wypełniali przedstawiciele oświaty (25 proc.), gminnych komisji rozwiązywania problemów alkoholowych (13 proc.) czy ochrony zdrowia (10 proc.); zob. *Diagnoza dotycząca realizacji zadań wynikających z ustawy o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie wykonywanych przez zespoły interdyscyplinarne / grupy robocze, a także realizacji procedury „Niebieskie Karty” w oparciu o rozporządzenie w sprawie procedury „Niebieskie Karty” oraz wzorów formularzy „Niebieska Karta”*, Warszawa, grudzień 2012, s. 18.

Formularz „Niebieska Karta – A”

Zgodnie z metryczką umieszczoną w formularzu „NK – A”, części I-XV, XVII i XIX-XXI są wypełniane przez wszystkie podmioty uprawnione do wszczęcia procedury¹⁹, w oparciu o informacje, jakich udziela osoba zgłaszająca przemoc (zazwyczaj jest to osoba poszkodowana). Część I wymaga uwzględnienia danych osoby, co do której istnieje podejrzenie, że jest dotknięta przemocą w rodzinie. Uważam, że punkt ten został sformułowany wadliwie, gdyż nie uwzględnia sytuacji, gdy osób pokrzywdzonych jest więcej, a właśnie tak zdarza się dość często. Przemoc w rodzinie jest nierzadko kierowana nie tylko do jednego członka rodziny, ale i dotyka bezpośrednio pozostałych domowników. Uwzględnienie danych pozostałych pokrzywdzonych umożliwił uprzednio obowiązujący formularz „Niebieskich Kart”. Część II zawiera informacje dotyczące zgłoszenia podejrzenia stosowania przemocy w rodzinie – wpisujemy tu dane osoby zgłaszającej bezpośrednio dotkniętej przemocą lub osoby będącej świadkiem.

Część III pozwala wpisać dane osoby, wobec której istnieje podejrzenie, że stosuje przemoc w rodzinie. Także ten punkt nasuwa wątpliwości co do sposobu, w jaki został sformułowany. Jest zbyt niejasny, zbyt eufemistyczny i cechuje go daleko posunięta „poprawność polityczna”. W tym miejscu nasuwa się bowiem refleksja, co czuje osoba, która jest bita i poniżana, nierzadko przez wiele miesięcy, a nawet lat, a na jej ciele są widoczne blizny i zasinienia we „wszystkich kolorach”? Można też postawić pytanie, co czuje interweniujący policjant widzący mieszkanie we krwi, gdy czyta zapis: „dane osoby, wobec której istnieje podejrzenie, że stosuje przemoc”. Zdaję sobie sprawę, że w polskim prawodaw-

¹⁹ Zob. załącznik nr 1 do rozporządzenia Rady Ministrów z dnia 13 września 2011 r.

stwie obowiązuje zasada domniemania niewinności, uważam jednak, że w tym momencie przybiera ona dość groteskowy wymiar. Ustawodawca nie przewidział też sytuacji, gdy sprawców przemocy może być np. dwóch, a tak również bywa. Jedynym zasadnym rozwiązaniem tego problemu wydaje się wypełnienie kolejnego formularza „NK – A”. Część IV zawiera rozbudowaną tabelę dotyczącą form stosowanej przemocy (adnotacja w nagłówku brzmi: „Czy osoba, wobec której istnieje podejrzenie, że stosuje przemoc w rodzinie, zachowywała się w następujący sposób”). Tabela ta niestety została tak skonstruowana, że daje możliwość uwzględnienia form przemocy doznawanej wyłącznie przez dwie osoby pokrzywdzone, tj. osobę dorosłą i dziecko.

Kolejne punkty formularza A dotyczą następujących kwestii:

- Od jak dawna te zachowania (tj. formy przemocy wymienione w części IV) mają miejsce (część V);
- „Zachowanie” osoby pokrzywdzonej (tylko jednej) i sprawcy (tylko jednego) w momencie interwencji – pracownik wypełniający formularz ma za zadanie, zaznaczając krzyżykiem „tak” lub „nie”, określić ich stan psychofizyczny (część VI);
- „Opis miejsca zdarzenia” (część VII);
- „Świadczenie stosowanej przemocy w rodzinie” – z możliwością wpisania danych osobowych trzech świadków (część VIII).

Następne części formularza „A” (pkt. od IX do XIV) dotyczą sytuacji osoby stosującej przemoc i wymagają wskazania określonej odpowiedzi poprzez zaznaczenie: „tak”, „nie” lub „nie ustalono”. Są to kwestie dotyczące tego, czy osoba, wobec której istnieje podejrzenie, że stosuje przemoc w rodzinie:

- była już kiedykolwiek karana za przestępstwo z użyciem przemocy lub groźby jej użycia;

- była objęta dozorem kuratora sądowego;
- nadużywa alkoholu;
- nadużywa środków odurzających, substancji psychotropowych lub leków;
- była leczona psychiatrycznie;
- posiada broń.

Kolejna część (pkt XV) dotyczy działań już podejmowanych przez różne podmioty w związku ze stosowaniem przemocy w rodzinie. Między innymi chodzi tu o wskazanie, czy dochodziło do interwencji policji, czy została powiadomiona prokuratura, czy wydane zostały określone postanowienia sądowe (np. zakaz kontaktowania się sprawcy z osobą pokrzywdzoną), czy sprawca był tymczasowo aresztowany itp. W punkcie tym należy udzielić odpowiedzi na 16 pytań, z czego 5 to pytania otwarte, a stopień ich szczegółowości jest tak duży, że znaczna część osób doznających przemocy zapewne nie będzie potrafiła udzielić odpowiedzi na nie. Część XVI formularza wypełniają wyłącznie funkcjonariusze policji, bowiem dotyczy ona działań podejmowanych właśnie przez tę służbę. Ta część zawiera tabelę, w której należy zaznaczyć działania podjęte zarówno w stosunku do osoby, „wobec której istnieje podejrzenie, że stosuje przemoc w rodzinie”, jak też osoby, „co do której istnieje podejrzenie, że jest dotknięta przemocą w rodzinie”. Działania, które należy wskazać, obejmują: zastosowane pouczenie, środki przymusu bezpośredniego, badanie na zawartość alkoholu w organizmie (wraz ze wskazaniem wyniku), przewiezienie do izby wytrzeźwień, policyjnego pomieszczenia dla osób zatrzymanych lub policyjnej izby dziecka.

Część XVII umożliwia wpisanie podstawowych danych pozostałych członków rodziny (stosunek pokrewieństwa, wiek, miejsce pracy lub na-

uki) znajdujących się we wspólnym gospodarstwie domowym ze sprawcą. Punkt ten daje więc możliwość dokonania krótkiej charakterystyki struktury danej rodziny. Kolejny punkt – XVIII – pozwala uwzględnić szereg informacji dotyczących stanu zdrowia osoby poszkodowanej. Punkt ten powinien wypełnić pracownik opieki zdrowotnej w sytuacji, gdy osoba ta przebywa w placówce medycznej lub szpitalu. Natomiast szereg zawartych tu informacji może stanowić utrudnienie dla innych podmiotów wszczynających procedurę interwencyjną, bowiem chodzi tu m.in. o określenie stanu psychicznego tej osoby czy rodzaju doznanych uszkodzeń i obrażeń. Opis podjętych działań interwencyjnych w danej rodzinie uwzględnia część XIX formularza. Należy tu wskazać działania mające na celu zapewnienie bezpieczeństwa osobie lub osobom poszkodowanym, a związane z powiadomieniem odpowiednich instytucji (np. policji) czy skierowaniem tych osób do placówek specjalistycznych (np. ośrodków wsparcia czy interwencji kryzysowej). W podsumowaniu tej części „Niebieskiej Karty” znalazło się także miejsce na uwzględnienie wniosków przedstawiciela podmiotu wypełniającego formularz (część XX) oraz zamieszczenie dodatkowych informacji, a więc uwag i spostrzeżeń istotnych z punktu widzenia osoby wypełniającej formularz (część XXI).

Formularz „Niebieska Karta – B”

Formularz „Niebieska Karta – B” zawiera pouczenie dla osób dotkniętych przemocą w rodzinie²⁰. Jak sama nazwa wskazuje, druk ten zawiera zbiór podstawowych informacji dla osoby pokrzywdzonej, a mianowicie:

²⁰ Zob. załącznik nr 2 do rozporządzenia Rady Ministrów z dnia 13 września 2011 r.

- definicję przemocy w rodzinie,
- wskazanie, kto może być ofiarą przemocy w rodzinie,
- najczęściej występujące formy przemocy w rodzinie,
- telefony alarmowe,
- obowiązki, jakie spoczywają na funkcjonariuszu policji podejmującym interwencję w związku z przemocą w rodzinie,
- informacje o procedurach prawnych, w tym zakres działania prokuratury,
- wskazano również przestępstwa popełniane przeciwko osobom bliskim, za które polskie prawo ściga sprawców – wymieniono tu wszystkie artykuły z kodeksu karnego mające związek z naruszeniem podstawowych praw człowieka do bezpieczeństwa, wolności, nietykalności, obowiązku troszczenia się o małoletnich, niealimentacji, sfery seksualnej i przestępstw popełnianych w tym obszarze.

W dalszej części znajduje się ankieta dla osoby pokrzywdzonej, ułatwiająca jej przeanalizowanie swej sytuacji i podjęcie odpowiednich kroków w celu jej zmiany. Formularz „B” zawiera również szczegółowy wykaz instytucji udzielających wsparcia osobie pokrzywdzonej, działających na obszarze całego kraju, jak też instytucji działających w bezpośrednim sąsiedztwie osoby pokrzywdzonej (każda gmina tworzy swój własny wykaz takich instytucji). Ogólnie więc formularz ten stanowi swoistego rodzaju kompendium wiedzy dla osoby pokrzywdzonej, dając jej możliwość zapoznania się z podstawowymi prawami, jakie jej przysługują, wykazem instytucji, które są zobowiązane do podejmowania działań pomocowych wraz ze wskazaniem ich obowiązków i kompetencji. Formularz ten powinien być przekazany osobie pokrzywdzonej przez pracownika/funkcjonariusza wszczynają-

jącego procedurę z chwilą sporządzenia formularza „NK – A” lub podczas pierwszego spotkania osoby pokrzywdzonej z członkami zespołu roboczego.

Formularz „Niebieska Karta – C”

Formularz ten jest wypełniany podczas pierwszego spotkania osoby pokrzywdzonej z członkami zespołu roboczego. Daje on możliwość weryfikacji oraz poszerzenia informacji o sytuacji osoby krzywdzonej. Zawiera następujące punkty:

- Weryfikacja danych osoby pokrzywdzonej przemocą domową oraz sprawcy tej przemocy, które zostały zapisane w formularzu „NK – A” (pkt. I do III);
- Diagnoza sytuacji osoby, co do której istnieje podejrzenie, że jest dotknięta przemocą w rodzinie, w tym sytuacji rodzinnej, zawodowej, ekonomicznej, mieszkaniowej, zdrowotnej oraz sytuacja dzieci z uwzględnieniem wcześniej wymienionych obszarów. Diagnoza taka pozwoli członkom zespołu roboczego na dokładniejsze zapoznanie się z obszarami deprywacji potrzeb osoby doznającej przemocy i jej rodziny, a jednocześnie pozwala ustalić zakres i obszary, w których należy udzielić pomocy (pkt IV);
- Indywidualny plan pomocy dla osoby, co do której istnieje podejrzenie, że jest dotknięta przemocą w rodzinie, z podziałem na zadania podejmowane przez przedstawicieli poszczególnych podmiotów uczestniczących w realizacji procedury interwencyjnej, tj. jednostek pomocy społecznej, gminnej komisji rozwiązywania problemów alkoholowych, policji, oświaty i ochrony zdrowia. Każda ze wspomnianych instytucji w ramach swych kompetencji określa obszar potrzebnych działań (pkt V);

- Zobowiązanie(a), jakie podjęła osoba pokrzywdzona (pkt VI) – aby bowiem pomoc mogła okazać się skuteczna, również osoba pokrzywdzona musi się zaangażować, w miarę swych sił i możliwości, w działania zmierzające do poprawy jej sytuacji;
- Weryfikacja indywidualnego planu pomocy, dająca możliwość jego korekty, poszerzenia działań podejmowanych przez przedstawicieli poszczególnych podmiotów wchodzących w skład zespołu roboczego (pkt VIII);
- Wskazanie, czy w przypadku podejrzenia popełnienia przestępstwa zostały przekazane informacje właściwym organom prowadzącym postępowanie przygotowawcze – punkt wypełniany poprzez zaznaczenie odpowiedzi „tak” lub „nie” (pkt IX). Punkt ten dotyczy sytuacji, gdy „NK – A” została sporządzona przez inny podmiot niż policja;
- Opis kolejnego zdarzenia przemocy w rodzinie w trakcie trwania procedury. W tym miejscu należy wpisać informację, czy doszło do takiego zdarzenia (pkt X).

Formularz „Niebieska Karta – D”

Formularz ten jest wypełniany przez członków zespołu roboczego podczas spotkania ze sprawcą przemocy domowej. Został on opracowany w formie ankiety, dzięki której możliwe jest ustalenie wszelkich istotnych faktów dotyczących osoby sprawcy i stosowanej przez niego przemocy w rodzinie. Podobnie jak poprzednie formularze, został on rozpisany w punktach i wymaga uzupełnienia poprzez odnotowanie następujących informacji:

- Dane osoby, wobec której istnieje podejrzenie, że stosuje przemoc w rodzinie, tj. podstawowe dane osobowe, jak imię nazwisko, data urodzenia, adres, miejsce pracy, źródło utrzymania (pkt I);

- Określenie form stosowanej przemocy, a więc wskazanie, na podstawie informacji udzielanych przez osobę, wobec której istnieje podejrzenie, że stosuje przemoc w rodzinie, czy dopuszcza się wobec najbliższych określonych zachowań (pkt II). W punkcie tym (podobnie, jak w pkt. IV formularza „A”) znajduje się tabela pozwalająca na określenie sposobów zachowania się sprawcy wobec członków rodziny. Pytania te stanowią dla sprawcy przemocy swego rodzaju „rachunek sumienia”. Musi on się z nimi zmierzyć i udzielić na nie odpowiedzi: „tak” lub „nie”. Nie ma tu miejsca na odpowiedzi wymijające, relatywizowanie swego zachowania czy projekcję, i jeżeli nawet sprawca skłamał przed członkami komisji, to sam przed sobą skłamać nie będzie mógł. Możliwe też, że skłoni go to zastanowienia się nad tym, że jego zachowania są krzywdzące dla najbliższych;
- Następnie sprawca musi określić: od jak dawna te zachowania mają miejsce, czy są świadkowie stosowanej przemocy, czy był już karany za przestępstwo z użyciem przemocy lub groźby jej użycia, czy miał zastosowany przez sąd dozór kuratora, czy nadużywa alkoholu, środków odurzających, substancji psychoaktywnych lub leków, czy kiedykolwiek był poddany leczeniu odwykowemu, czy w związku ze stosowaniem przemocy miały miejsce określone kroki formalnoprawne, takie jak powiadomienie policji, prokuratury, wszczęcie postępowania karnego, kuratela sądowa w zakresie sposobu sprawowania władzy rodzicielskiej, zobowiązanie leczenia itp., oraz czy w związku z nadużywaniem alkoholu bądź innych substancji odurzających miał konflikty z prawem, popełniał wykroczenia w ruchu drogowym, miał kłopoty w pracy, przebywał w izbie wytrzeźwień – są to najczęściej występujące problemy, jakie mogą pojawić się w przypadku osób uzależnionych (pkt. III-XI);

- Sprawca musi następnie ocenić swą sytuację, wskazać, czy widzi w niej coś niepokojącego – jest to punkt związany ze swoistą samooceną własnego zachowania (pkt XII);
- Kolejny etap to określenie przez członków grupy roboczej działań mających na celu zmianę zachowania sprawcy, zarówno tych podjętych przez niego dobrowolnie, jak również tych, do których zostanie zobowiązany, i są to np.: udział w programie korekcyjno-edukacyjnym, w terapii odwykowej, złożenie wniosku o leczenie odwykowe lub inne, które będą korzystne w danej sprawie (pkt XIII);
- Zobowiązania, jakie podjęła osoba, wobec której istnieje podejrzenie, że stosuje przemoc w rodzinie (pkt XIV). Oczywiście, wszelkie zadeklarowane przez sprawcę zobowiązania muszą być weryfikowane przez członków grupy roboczej, mając na uwadze fakt, iż osoby stosujące przemoc często i łatwo składają tzw. puste deklaracje, licząc, że „samo słowo” wystarczy. Model takiego zachowania często był przez nich stosowany w relacjach rodzinnych jako środek do manipulowania osobami najbliższymi (tzw. faza miodowego miesiąca, po której następuje faza narastania napięcia i eskalacji przemocy, a potem znowu faza miodowego miesiąca, i tak mija... 5, 10, 15 lat życia, a przemoc nie ustaje)²¹. Dlatego osoby te muszą być bezwzględnie rozliczane ze złożonych deklaracji, gdyż tylko w ten sposób można pomóc im, jak i ich rodzinie.
- W związku z powyższym, ostatni – XV – punkt formularza zawiera adnotację wskazującą na częstotliwość dokonywania przez gru-

²¹ Zob. J. Różyńska, *Przemoc wobec kobiet w rodzinie. Niezbędnik pracownika socjalnego*, Warszawa 2007, s. 26-27; J. Mróz, *Trwanie i dynamika przemocy domowej w kontekście relacji między ofiarami a sprawcą przemocy*, w: W. Sajdek, J. Mróz (red.), *Przemoc jako przedmiot rozważań i badań*, Lublin 2013, s. 213-216.

pę roboczą oceny sytuacji osoby, wobec której istnieje podejrzenie, że stosuje przemoc w rodzinie. Chodzi tutaj o określenie, jak często będzie monitorowana sytuacja w danej rodzinie poprzez wizyty pracowników pomocy społecznej i policjantów (dzielnicowego) w danym środowisku.

Na kanwie powyższych rozważań, jeszcze raz należy zaznaczyć, że wszelkie działania podejmowane wobec sprawcy muszą się cechować „żelazną” konsekwencją. Sprawca musi wiedzieć, że z jednej strony może liczyć na pomoc instytucjonalną, jeśli tylko będzie posiadał dostateczną motywację do zmiany swego postępowania, jednakże z drugiej strony musi mieć świadomość, że przedstawiciele instytucji interweniujących będą wyciągać określone konsekwencje, w sytuacji, gdy po raz kolejny dopuści się przemocy wobec osób najbliższych.

W podsumowaniu

Nie każda interwencja podejmowana przez policję kończy się sporządzeniem „Niebieskiej Karty”, a co za tym idzie – wszczęciem procedury. Podobnie nie każdy akt przemocy domowej skutkuje wszczęciem postępowania karnego (z art. 207 k.k.), a wynika to m.in. z faktu, że czasem (choć stosunkowo rzadko) mamy do czynienia z incydentalnymi przypadkami użycia przemocy wobec członka rodziny.

Gdy przemoc w rodzinie nie jest jednorazowym incydem, a pewnym procesem, objawiającym się ciągłością i specyficzną dynamiką, wszczęcie postępowania następuje najczęściej po złożeniu zawiadomienia przez osobę pokrzywdzoną lub rzadziej na wniosek policji lub prokuratury. Prowadzone następnie czynności mają na celu zebranie odpowiedniego materiału dowodowego, i tu natrafiamy na pierwsze przeszkody, które to utrudniają lub uniemożliwiają. Najczęściej jest to brak

materiału dowodowego w postaci dokumentacji lekarskiej potwierdzającej fakt stosowania przemocy fizycznej lub brak stosownych zeznań świadków. Jednak najważniejszą przyczyną, a zarazem przeszkodą, jest odmowa uczestnictwa w dalszym postępowaniu osoby pokrzywdzonej, która, gdy już „emocje opadną”, odwołuje wcześniej złożone zeznania. Dzieje się to na różnych etapach postępowania, zarówno prowadzonych przez policję, jak i prokuraturę, ale też na sali sądowej w czasie toczącej się rozprawy. Powody takiego zachowania osoby pokrzywdzonej bywają różne, poczynając od najczęstszego, jakim jest wiara w obietnicę sprawcy, że zmieni swe postępowanie, poprzez „ślepą” miłość, która wszystko wybacza i usprawiedliwia, po wpływ rodziny, a skończywszy na obawie przed pogorszeniem swego statusu materialnego czy pobudkach religijnych i przekonaniu o konieczności trwania w patologicznym związku²².

Ważnym osiągnięciem znowelizowanej procedury „Niebieskie Karty” jest, jak się wydaje, interdyscyplinarność działań podejmowanych przez rozmaite podmioty. Chociaż wcześniej, w niektórych, zwłaszcza małych gminach, reprezentanci różnych instytucji (np. pracownicy socjalni, funkcjonariusze policji, kuratorzy sądowi) współpracowali ze sobą w ramach zespołów interdyscyplinarnych (na mocy innych rozwiązań ustawowych nakładających obowiązek takiej współpracy), niosąc pomoc rodzinom dotkniętym przemocą domową, to ważne jest, że obecnie istnieje ustawowy obowiązek tworzenia takich zespołów, czyli ich fakultatywność zastąpiono obligatoryjnością²³. Wcześniejsze przepisy nakładały obowiązek przesłania przez policję informacji do ośrodków pomocy społecznej o każdym przypadku sporządzenia „Niebieskiej Karty” (działo się to jeszcze przed ostatnimi zmianami w tym

²² Zob. szerzej: H.D. Sasal, dz. cyt., s. 31.

²³ H. Spurek, *Przeciwdziałanie przemocy w rodzinie. Komentarz*, Warszawa 2012, s. 137.

zakresie, w wyniku których zostały powołane do życia zespoły interdyscyplinarne, które przejęły koordynację działań w tym obszarze). Podobnie przedstawiała się sytuacja, gdy sprawca przemocy był pod wpływem alkoholu – wówczas istniał obowiązek informowania GKRPA o takich przypadkach. Analogicznie postępowaly ośrodki pomocy społecznej. W chwili obecnej działania te zostały zespolone, a instytucje, które wcześniej funkcjonowały według własnych procedur i na własną rękę, teraz działają wspólnie, poprawiają jakość i sprawność pracy, a co za tym idzie – lepiej służą osobom potrzebującym.

Ważnym zadaniem, jakie jest obecnie postawiono przed procedurą „Niebieskie Karty”, jest dokonywanie uporządkowanej i usystematyzowanej rejestracji śladów zdarzeń w ramach przeprowadzonych interwencji. Wypełniają one również funkcję motywacyjną i edukacyjną, informują o prawach osób poszkodowanych, angażują szereg podmiotów wokół problemów danej rodziny, a w związku z tym skuteczniej mogą skłaniać osoby poszkodowane do wyrwania się z „kręgu przemocy” i zmiany swego życia.

Bibliografia

Literatura

Diagnoza dotycząca realizacji zadań wynikających z ustawy o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie wykonywanych przez zespoły interdyscyplinarne / grupy robocze, a także realizacji procedury „Niebieskie Karty” w oparciu o rozporządzenie w sprawie procedury „Niebieskie Karty” oraz wzorów formularzy „Niebieska Karta”, Instytut Badawczy Millward Brown SMG/KRC na Zlecenie Ministerstwa Pracy i Polityki Społecznej, Warszawa, grudzień 2012.

Mróz J., *Trwanie i dynamika przemocy domowej w kontekście relacji między ofiarami a sprawcą przemocy*, w: W. Sajdek, J. Mróz (red.), *Przemoc jako przedmiot rozważań i badań*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2013, s. 199-219.

- Polanowski J., *Przeciwdziałanie przemocy w rodzinie. Prawo i praktyka*, Wydawnictwo Edukacyjne Parpamedia, Warszawa 2008.
- Procedura interwencji w sytuacji krzywdzenia dziecka. Załącznik do zarządzenia nr 197/15 Prezydenta Miasta Gdańska z dnia 18 lutego 2015 r.*
- Przygoda D., *Procedura interwencji służb w sytuacji przemocy w rodzinie*, „Niebieska Linia” 2014, nr 4, s. 25-28.
- Radwanowicz Ł., *Zagadnienia administracyjnoprawne dotyczące przemocy*, w: E. Kowalewska-Borys (red.), *Problematyka przemocy w rodzinie*, Difin, Warszawa 2012, s. 171-191.
- Różyńska J., *Przemoc wobec kobiet w rodzinie. Niezbędnik pracownika socjalnego*, Centrum Praw Kobiet, Warszawa 2007.
- Sasal H.D., *Przewodnik do procedury interwencji wobec przemocy w rodzinie*, Wydawnictwo Edukacyjne PARPA, Warszawa 2005.
- Spurek H., *Przeciwdziałanie przemocy w rodzinie. Komentarz*, Lex a Wolters Kluwer business, Warszawa 2012.
- Witkowska-Paleń A., *Wzmocnienie działań na rzecz rodziny dotkniętej przemocą domową w świetle nowych rozwiązań ustawowych w 2010 r.*, w: M. Klimek, B. Więckiewicz (red.), *Problemy współczesnej rodziny polskiej*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2012, s. 237-264.
- Wrona G., *Procedura „Niebieskie Karty” – zarys schematu postępowania*, „Niebieska Linia” 2014, nr 2, s. 24-27.

Źródła

- Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 13 września 2011 r. w sprawie procedury „Niebieskie Karty” oraz wzorów formularzy „Niebieska Karta” (Dz.U. 2011, nr 209, poz. 1245).
- Ustawa z dnia 29 lipca 2005 r. o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie (Dz.U. 2005, nr 180, poz. 1493 z późn. zm.).
- Ustawa z dnia 10 czerwca 2010 r. o zmianie ustawy o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. 2010, nr 125, poz. 842).

Procedura interwencyjna „Niebieskie Karty” u podstaw systemu przeciwdziałania przemocy...

Wytyczne nr 2 Komendanta Głównego Policji z dnia 7 grudnia 2011 r. w sprawie sposobu postępowania policjantów podczas realizacji procedury „Niebieskie Karty” (Dz. Urz. KGP 2011, nr 10, poz. 77).

Zarządzenie nr 25/98 Komendanta Głównego Policji z dnia 10 listopada 1998 r. w sprawie sposobu przeprowadzania interwencji domowej wobec przemocy w rodzinie pod nazwą „Niebieskie Karty” (Dz. Urz. KGP 1998, nr 7, poz. 37).

Zarządzenie nr 162 Komendanta Głównego Policji z dnia 18 lutego 2008 r. w sprawie metod i form wykonywania przez Policję zadań w związku z przemocą w rodzinie w ramach procedury „Niebieskie Karty” (Dz. Urz. KGP 2008, nr 4, poz. 30).

Marta Komorska
Wyższa Szkoła Przedsiębiorczości i Administracji w Lublinie
Anna Mazur
Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II
Paweł Wiśniewski
Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie

Przemoc w rodzinie w percepcji młodzieży szkolnej w gminie Janów Lubelski

Wprowadzenie

Współczesna rodzina stanowi przedmiot zainteresowania nauk społecznych, jak i pozostaje w obszarze troski polityki społecznej. Zainteresowanie to wynika z faktu przeobrażeń dokonujących się w aspekcie globalnym, które bezpośrednio i pośrednio dotyczą też polskich rodzin. Obecnie jesteśmy obserwatorami takich zjawisk, jak: zmiany sty-

łów życia rodziny i tradycyjnych funkcji rodziny, ubożenia rodziny, liberalizacji norm współżycia rodzinnego, uzależnień członków rodziny czy przemocy wewnątrzrodzinnej. Ten ostatni problem w dzisiejszej Polsce występuje wciąż w niepokojącej skali, a zasadniczą kwestią staje się uzyskanie odpowiedzi na pytanie, jak wyeliminować to zjawisko i ochronić przed nim osoby zagrożone. Przemoc dotyka rodzin o różnym statusie społecznym i bez wątpienia należy ją zaklasyfikować do kategorii zachowań szkodliwych społecznie.

Osoby doznające przemocy, w tym zwłaszcza dzieci, mają zamknięty dostęp do pełnego uczestnictwa w życiu społecznym, przez co nie mogą korzystać z wszystkich dostępnych praw i możliwości rozwoju, co pogłębia ich bierność i izolację. Pierwszym krokiem w skutecznej walce z przemocą jest trafne rozpoznanie skali zagrożeń z nią związanych, tak w rodzinie, jak i w innych środowiskach. Badania własne przeprowadzone w 2015 roku wśród uczniów dotyczyły wskazania poziomu zagrożenia przemocą w rodzinie na terenie gminy Janów Lubelski. Badania zakończono opracowaniem raportu badawczego z wnioskami i rekomendacjami dotyczącymi pracy profilaktycznej i wychowawczej z dziećmi i młodzieżą. Niniejszy artykuł uwzględnia tylko wybrane elementy raportu i analizowanych zagadnień.

Ogólna charakterystyka zjawiska przemocy w rodzinie

Na zjawisko przemocy w rodzinie można patrzeć z różnych punktów widzenia, przyjmując perspektywę indywidualną, systemową lub społeczną. Perspektywa indywidualna to spojrzenie przez pryzmat osoby doświadczającej przemocy lub przez pryzmat sprawcy. Perspektywa systemowa to ukazanie możliwych form wsparcia dla osób uwikłanych w przemoc oraz opis metod wsparcia. Perspektywa społeczna zaś to

odbiór społeczny zjawiska przemocy domowej, postawy członków lokalnej społeczności wobec aktów przemocy, prospołeczność obywateli, czynniki mogące sprzyjać przemocy lub ją usprawiedliwiać.

Znaczenie problemu przemocy w rodzinie wynika z faktu, iż to właśnie rodzina jest najważniejszym środowiskiem w życiu człowieka: kształtuje jego osobowość, system wartości, światopogląd, styl i sposób życia. Ogromną rolę odgrywają tu relacje pomiędzy rodzicami, które winny być oparte na wzajemnym szacunku, zrozumieniu i miłości. Jeśli w tej sferze występują trudności, role wewnątrzrodzinne ulegają zaburzeniu, a w konsekwencji następuje stopniowa dezorganizacja życia rodzinnego. Występują problemy w wypełnianiu podstawowych funkcji, łamane są zasady, a postępowanie poszczególnych domowników staje się coraz bardziej destrukcyjne, niezgodne z normami moralnymi, społecznymi i prawnymi.

Sam problem przemocy jest przedmiotem badań interdyscyplinarnych, a zainteresowanie socjologów, pedagogów i psychologów tą kwestią pozwala na opracowanie całościowych i spójnych analiz zarówno w zakresie pojęciowym, jak i analizy przebiegu samego procesu. W literaturze przedmiotu znajdujemy wiele definicji przemocy, a do najczęściej wykorzystywanych należy definicja, w której przemoc określono jako „jeden z głównych, obok groźby środków przymusu, polega na użyciu siły fizycznej, przez jednostkę czy grupę, często wbrew obowiązującemu prawu, w celu zmuszenia jakiejś osoby czy członków grupy do określonego działania czy też uniemożliwienia podjęcia działań lub do zaprzestania wykonywania czynności już rozpoczętej; także bezprawne narzucenie władzy”¹. Do przemocy zaliczamy więc wszystkie formy ataku, kontro-

¹ K. Olechnicki, P. Załęcki, *Słownik socjologiczny*, Toruń 2004, s. 167.

li, nadzoru zachowania o instrumentalnym i zamierzonym charakterze, których celem jest zniewolenie ofiary, jak i wyeliminowanie jej niezależnych działań i myśli, które to sprawca podporządkowuje sobie.

Mówiąc o zjawisku przemocy wewnątrzrodzinnej i sposobach przeciwdziałania jej, a także pomocy ofiarom i sprawcom, konieczne jest na wstępie zdefiniowanie najważniejszych pojęć związanych z tym zagadnieniem. Najczęściej stosowana definicja przez osoby zajmujące się pomocą ofiarom określa przemoc domową jako działanie lub zaniechanie dokonywane w ramach rodziny przez jednego z jej członków przeciwko pozostałym, z wykorzystaniem istniejącej lub stworzonej przez okoliczności przewagi siły lub władzy, godzące w ich prawa lub dobra osobiste².

W literaturze przedmiotu znajdujemy opis kilku zasadniczych rodzajów przemocy, m.in. fizycznej, psychicznej, seksualnej, ekonomicznej czy zaniedbywania. Przez pierwszą z nich – przemoc fizyczną – rozumie się celowe zadawanie bólu ze strony sprawcy, w którym to ofiara odbiera wszystkie ataki. Przymus fizyczny jest często bolesny, a połączony z podejmowaniem działań czy decyzji dla ofiary niekorzystnych, wzmaga dodatkowo ból psychiczny³. Przemoc fizyczną możemy zaobserwować w dwóch postaciach: czynnej, gdy dochodzi do wszelkich form fizycznej agresji, zadawania ran, popychania, i biernej, która przejawia się w różnych formach zakazu, nakazu, świadomego tworzenia sytuacji zagrożenia, stanowiących jednocześnie zagrożenie fizyczne, np. zakaz korzystania z toalety.

Przemoc psychiczną można nazwać emocjonalnym gwałtem, a w literaturze anglojęzycznej określana jest ona także jako „morderstwo duszy”. Przemoc psychiczna to działanie prowadzące do zniszczenia pozy-

² Tamże.

³ J. Mazur, *Przemoc w rodzinie. Teoria i rzeczywistość*, Warszawa 2002, s. 41.

tywnego obrazu własnej osoby, wykorzystujące różnorodne mechanizmy psychologiczne, np. wyśmiewanie, poniżanie, upokarzanie, zawstydzanie, narzucanie własnych poglądów, ciągła krytyka, kontrolowanie, ograniczanie kontaktów z innymi, stosowanie gróźb, szantażowanie. Ta forma przemocy może również polegać na niszczeniu przedmiotów mających wartość dla osoby poniżanej. Nie pozostawia ona śladów widocznych „gołym okiem”, nie ma dla niej skali, aby można było ustalić rozmiar wyrządzonej krzywdy. Szkody są niemierzalne, a w szerokim ujęciu można je zamknąć w określeniu: „złe traktowanie”.

Przemocą seksualną nazywamy działanie wobec drugiej osoby (może to być żona, dziecko, pracownik, ktoś nieznamy), bez jej zgody i chęci, mające podtekst erotyczny. Zakres tzw. czynności seksualnych jest bardzo szeroki i obejmuje współżycie seksualne, ale i obnażanie się w obecności ofiary lub podglądanie jej podczas przebierania, wulgarnie żarty, nieprzyzwoite wypowiedzi lub rozmowę o seksie, gdy ona sobie tego nie życzy. W przypadku dzieci, częściej mówimy o „wykorzystywaniu seksualnym”. Dziecko wykorzystywane seksualnie to każda jednostka w wieku bezwzględnej ochrony, którą osoba dojrzała naraża na jakąkolwiek aktywność natury seksualnej, której intencją jest seksualne zaspokojenie osoby dorosłej. W Polsce granicę stanowi 15. rok życia. Oznacza to, że każdy kontakt o charakterze seksualnym osoby dorosłej z osobą poniżej 15. roku życia jest wykorzystywaniem seksualnym, nawet jeśli dziecko wyraziło na ten kontakt zgodę⁴.

Przemoc ekonomiczna zaś to działanie mające na celu doprowadzenie do uzależnienia finansowego ofiary od sprawcy. Przykładem takiej formy przemocy jest odbieranie zarobionych pieniędzy, uniemożliwia-

⁴ A. Widera-Wysoczańska, *Gwałt to nie flirt*, „Charaktery” 2003, nr 3, s. 30.

nie oferuje podjęcia pracy, niezaspokojenie podstawowych potrzeb materialnych rodziny, okradanie, zmuszanie do zaciągania kredytów bądź pożyczek wbrew woli np. współmałżonka. Wspomnijmy jeszcze o zaniedbywaniu, czyli zjawisku, które odnosi się w szczególności do relacji dziecko–rodzic. Charakteryzuje je niezaspokajanie podstawowych potrzeb fizycznych i emocjonalnych dziecka oraz brak zapewnienia mu właściwej uwagi i troski rodzicielskiej.

Przyczyn przemocy możemy poszukiwać w różnych czynnikach, jednak szczególną uwagę wypada zwrócić na niewłaściwą socjalizację. Najbliższe środowisko otaczające dziecko przekazuje mu miłość, ale i obraz świata, społeczeństwa, do którego musi się ono przystosować⁵. Środowisko rodzinne jest niezastąpione dla prawidłowego rozwoju dziecka. To w nim dziecko przygotowuje się do pełnienia ról społecznych i uczy się przestrzegać obowiązujących norm. Nieprawidłowe postawy rodzicielskie mogą zaburzyć postrzeganie świata przez dziecko: może to być odtrącenie, nieokazywanie mu uczuć, lecz także nadmierna troska i opiekuńczość⁶. Najpoważniejsze piętno w psychice młodego człowieka pozostawia jednak rodzina patologiczna. Być dzieckiem np. w rodzinie alkoholowej oznacza posiadać doświadczenia, które przerastają możliwości sprostanania im⁷. Młodzi ludzie żyjący w atmosferze upokorzenia i nienawiści przeżywają lęki o życie i bezpieczeństwo rodziców, o siebie, a ich podstawowe potrzeby nie są realizowane⁸. U dziecka pojawiają się zaburzenia emocjonalne, takie jak nadmierna płacliwość i lęk, wybu-

⁵ A. Blaim, *Biomedyczne problemy rozwoju dziecka*, w: M. Ziemska (red.), *Rodzina i dziecko*, Warszawa 1986, s. 93.

⁶ P.T. Nowakowski, *The problem of overprotectiveness*, „Journal of Educational Review” 2013, t. 6, nr 4, s. 559-563.

⁷ W. Sztander, *Poza kontrolą*, Warszawa 1993, s. 47.

⁸ K. Zajączkowski, *Profilaktyka zachowań dewiacyjnych dzieci i młodzieży*, Toruń 2001, s. 38.

chowość, agresywność, niezrozumiały upór i złośliwość. Rodzina z problemem alkoholowym dostarcza swym dzieciom negatywne wzorce funkcjonowania w roli męża/ojca, żony/matki lub pracownika⁹.

Omawiając zjawisko przemocy, należy zwrócić uwagę nie tylko na przyczyny, ale i na jej negatywne skutki. Osoby uwikłane w sytuację przemocy – ofiary, sprawcy i świadkowie (szczególnie członkowie rodziny) – ponoszą szkody o charakterze indywidualnym. Może to być uraz fizyczny, trwałe kalectwo, śmierć. Skutkiem przemocy bywają też zaburzenia zdrowia fizycznego i psychicznego, uzależnienia, trudności w funkcjonowaniu społecznym, bezrobocie, ubóstwo i bezdomność. Przemoc w rodzinie dotyka nie tylko tych, którzy jej bezpośrednio doznają. Dzieci wychowywane w rodzinie, w której jeden z rodziców stosuje przemoc wobec drugiego rodzica, nie mają zaspokojonej podstawowej potrzeby psychicznej, jaką jest potrzeba bezpieczeństwa. Efektem bywa występowanie u nich m.in. zaburzeń emocjonalnych, depresji, zaburzeń zachowania. Dorośli, którzy w dzieciństwie doświadczali przemocy domowej, miewają trudności z funkcjonowaniem w roli rodzica, a to sprawia, że w przyszłości również ich własne dzieci mogą mieć problemy. Tym sposobem krąg osób bezpośrednio dotkniętych przemocą rozszerza się na następne pokolenia. Przemoc w rodzinie niesie też ze sobą skutki ekonomiczne. Ponosi je społeczeństwo, czyli każdy z nas.

Trudno jednoznacznie określić skalę zjawiska przemocy domowej tak na poziomie ogólnopolskim, jak i lokalnym. Wiąże się to przede wszystkim z wielością danych zbieranych przez różnorodne instytucje (inne są dane gromadzone przez ośrodki pomocy społecznej, inne po-

⁹ Tamże, s. 39.

chodzące z procedury „Niebieskie Karty”, inne z sądów rejonowych czy prokuratury, jeszcze inne z instytucji zajmujących się diagnozowaniem i leczeniem alkoholizmu jako jednej z przyczyn przemocy w rodzinie). Trudność w określeniu rozmiarów zjawiska wiąże się też z faktem stosowania przez instytucje różnorodnych typologii i klasyfikacji danych.

Ogólnopolskie badania, zrealizowane w 2014 roku na zlecenie Ministerstwa Pracy i Polityki Społecznej, dotyczące występowania przemocy w rodzinie wśród osób dorosłych i dzieci ukazują skomplikowany obraz zjawiska¹⁰. Badania wcześniejsze, jakie zostały przeprowadzone w latach 2007-2010, ze względu na odmienne założenia metodologiczne, nie pozwalają na pełną porównywalność wyników z danymi uzyskanymi w badaniu z 2014 roku. Stąd też trudno jednoznacznie ocenić zaobserwowane zmiany w odpowiedziach. W oparciu o wyniki raportu z 2014 roku problem przemocy w rodzinie kształtuje się następująco:

- Istnieje tendencja do wąskiego rozumienia pojęcia „przemocy”, głównie jako przemocy fizycznej (prawie 20 proc. respondentów utożsamia przemoc z widocznymi śladami na ciele ofiary). Jednak po uświadomieniu badanym istnienia różnych form przemocy, najczęściej wskazywaną formą była przemoc psychiczna. Przemoc spotyka się ze społecznym potępieniem. Nazwanie przemocą niektórych działań jest równoznaczne z potępieniem ich i z potrzebą przeciwdziałania.
- Negatywnie odbierani są także sprawcy przemocy. Badanie uwiarydociło tendencję do przerzucania winy na ofiarę. Prawie 24 proc. respondentów uważa, że do przemocy by nie dochodziło, gdyby nie

¹⁰ Zob. M. Miedzik, J. Godlewska-Szurkova, J. Rutkowski, *Badania porównawcze oraz diagnoza skali występowania przemocy w rodzinie wśród osób dorosłych i dzieci, z podziałem na poszczególne formy przemocy wraz z opisem charakterystyki ofiar przemocy i sprawców*, Warszawa 2014.

prowokacje ze strony osoby pokrzywdzonej. Jednocześnie ponad 80 proc. osób nie podziela opinii, że istnieją okoliczności, które mogą usprawiedliwić przemoc.

- Większość badanych dostrzega problem przemocy wobec dzieci. Istnieje mniejsza tolerancja wobec przemocy psychicznej niż fizycznej (karanie dzieci laniem popiera 26 proc. osób badanych).
- Większość respondentów (około 3/4) uznała, że pomoc dla ofiar przemocy nie jest wystarczająca. Może to oznaczać, że badani widzą dużą potrzebę zapewnienia pomocy ofiarom. Innym wytłumaczeniem może być brak wiedzy na temat możliwości pomocy.
- Niemal połowa badanych zna w swym otoczeniu rodziny z problemem przemocy wobec dzieci, najczęściej występującym w formie zaniedbania. W przypadku przemocy wobec osób starszych i niepełnosprawnych stosunkowo często wymieniano przemoc ekonomiczną.
- Przemoc seksualna była niezwykle rzadko wskazywanym rodzajem przemocy, co może być częściowo spowodowane niechęcią do poruszania trudnego tematu.
- Przemoc w rodzinie, zarówno wobec osób dorosłych, jak i dzieci, ma miejsce najczęściej w gospodarstwach domowych niewyróżniających się negatywnie sytuacją materialną, ani pozycją społeczno-zawodową domowników. Obraz, jaki wyłania się z badania, to dość duża podatność tzw. typowych rodzin na zdarzenia przemocy.
- Sprawcami przemocy w rodzinie są najczęściej osoby najbliższe – w przypadku osób dorosłych małżonkowie i partnerzy, a w odniesieniu do dzieci – rodzice.
- W przypadku przemocy wobec osób dorosłych najczęstszą okolicznością towarzyszącą jest alkohol. Aktom przemocy wobec dzieci częściej towarzyszą inne sytuacje kryzysowe w rodzinie.

- Jednym z najistotniejszych wniosków płynących z badania jest niewątpliwe bardzo mała skłonność uczestników przemocy w rodzinie do szukania pomocy na zewnątrz. W zdecydowanej większości (3/4) przypadków nie korzystano z żadnej formy pomocy. Z kolei osoby korzystające z pomocy uznają ją przeważnie za przynajmniej w części skuteczną.

Z powyższych danych wynika, iż mimo tendencji spadkowej, przemoc należy do najpoważniejszych wyzwań dotyczących polskie rodziny, a przemoc w połączeniu z problemem alkoholowym to szczególnie zagrożenie dla prawidłowego rozwoju dziecka. Poszukiwanie rozwiązań i wsparcia dla rodzin, a zwłaszcza dzieci dotkniętych przemocą leży w centrum zainteresowania wielu instytucji, jednak trudno jest potwierdzić pełną skuteczność prowadzonych działań.

Metodologia badań własnych

Przyjęta koncepcja badawcza koncentrowała się na badaniu postaw, wiedzy oraz doświadczeń dzieci i młodzieży dotyczących przemocy. Badania ankietowe zrealizowane zostały na zlecenie Ministerstwa Pracy i Polityki Społecznej, w ramach Programu Ośłonowego „Wspieranie Jednostek Samorządu Terytorialnego w Tworzeniu Systemu Przeciwdziałania Przemocy w Rodzinie” w projekcie pn. *Nikt w rodzinie nie zasługuje na przemoc*. Badanie przeprowadzono na przełomie września i października 2015 roku, na próbie losowo-warstwowej 322 uczniów szkół podstawowych i gimnazjalnych z gminy Janów Lubelski. Zastosowano metodę sondażową z wykorzystaniem techniki ankiety audytoryjnej. Na potrzeby badania stworzono oryginalne narzędzie w postaci kwestionariusza ankiety. Ze względu na wiek respondentów i specyfikę miejsca zbierania informacji, treść i forma pytań musiała być wyjątkowo starannie dobrana. Wcześniej przeprowadzono badania pilotażowe, by zweryfikować narzędzie badawcze – wykazały one ko-

nieczność drobnych poprawek w kafeterii. W kwestionariuszu znalazło się ponad 27 pytań oraz pytania metryczkowe. Większość to pytania zamknięte.

Realizacja badań na terenie szkół podyktowana została specyfiką poruszanego problemu. Ich organizacja w domach respondentów byłaby z jednej strony obciążona ryzykiem braku poprawności metodologicznej i trudnością zachowania poufności, z drugiej zaś – wymagałaby skomplikowanego i długiego procesu przygotowań. Próbę dobrano w sposób losowo-warstwowo-grupowy, tak by zapewnić udział respondentów z terenów wiejskich i miejskich proporcjonalne do tych z populacji generalnej. Zebrane dane zostały poddane obróbce statystycznej z wykorzystaniem metod opisu statystycznego i wnioskowania statystycznego; była ona wspomagana specjalistycznym pakietem oprogramowania komputerowego. Po weryfikacji, do ostatecznej analizy zakwalifikowano 322 kwestionariusze.

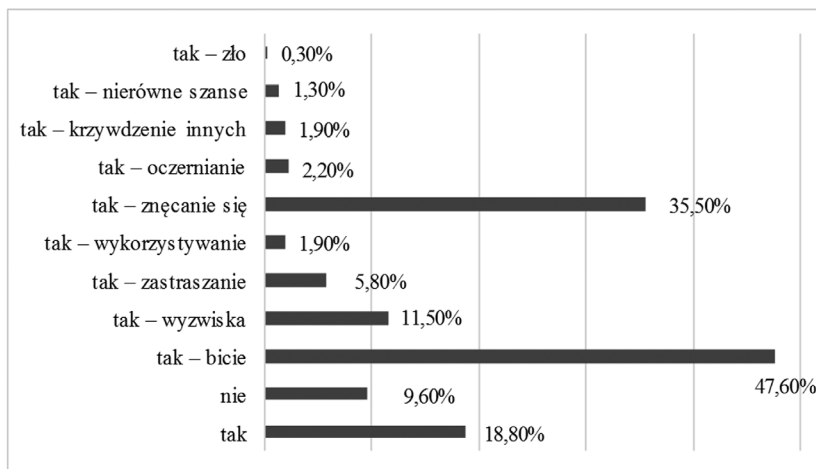
Poziom wiedzy uczniów na temat przemocy

Zgodnie z jedną z wybranych definicji, przemoc oznacza wykorzystywanie w kontaktach międzyludzkich przewagi sprawcy, aby realizować jego własne cele. Dokonuje się ona przez naruszenie praw osobistych drugiego człowieka, manipulowanie, nieliczenie się z jego dobrem, powodowanie cierpienia. Przemoc występuje najczęściej w postaci mniej drastycznej, a sprawcy przemocy nierzadko definiują swe zachowanie jako działanie na rzecz ofiary, dla jej dobra. Zatem przemocą nazwiemy wszelkie nieprzypadkowe akty wykorzystujące przewagę sprawcy, które godzą w osobistą wolność jednostki, przyczyniają się do jej fizycznej lub psychicznej szkody i wykraczają poza społeczne normy wzajemnych kontaktów, albo też wszelkie akty dręczenia i okrucieństwa¹¹.

¹¹ I. Pospiszyl, *Razem przeciw przemocy*, Warszawa 1999, s. 16-17.

Przeciwdziałanie przemocy wymaga przede wszystkim oparcia się na odpowiednich zasobach wiedzy w tym zakresie. W związku z tym w badaniach ankietowych podjęto próbę ustalenia zakresu wiedzy uczniów na temat definicji i rodzajów przemocy. Wykres 1 pokazuje, iż niespełna 10 proc. badanych nie potrafiło określić, czym jest przemoc. Pozostałe osoby uznały, że wiedzą, na czym polega to zjawisko, nazywając przemocą w większości „bicie” i „znęcanie się” (odpowiednio 47,5 proc. i 35,5 proc.). Część badanych uznała, że przemocą są „wyzwiska” (11,5 proc.) i „zastraszanie” (5,8 proc.). W odpowiedziach uczniów, które w ankiecie miały charakter otwarty, pojawiały się też odwołania do wyższych wartości, tj. przemocą jest krzywdzenie innych, nierówne szanse czy po prostu fakt, że jest ona złem.

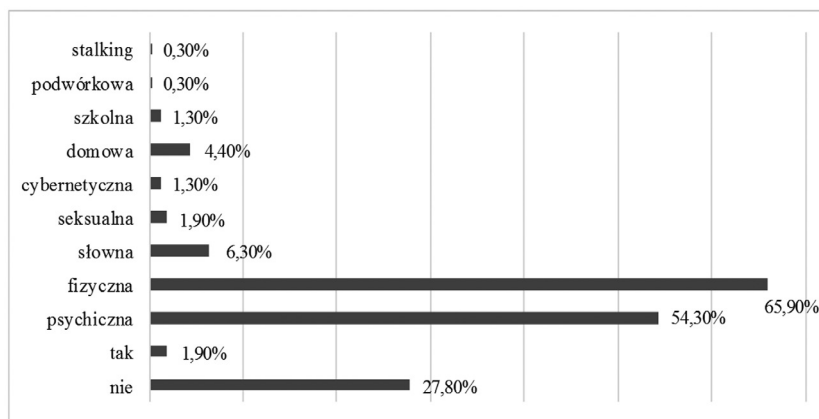
Wykres 1. Znajomość definicji przemocy przez badanych uczniów

Źródło: badania własne.

W świetle literatury najczęstszymi formami zachowań przemocowych są przemoc fizyczna, psychiczna, seksualna i ekonomiczna. Jednym z rodzajów przemocy jest też zaniedbywanie dziecka. Z uzyskanych odpowiedzi wynika, że uczniowie, którzy w większości uznali, że wiedzą, czym jest przemoc, mają również świadomość występowania różnych jej form (zob. wykres 2). Najbardziej znanym rodzajem przemocy jest przemoc fizyczna (65,9 proc.) i psychiczna (54,3 proc.). Prawie jedna trzecia respondentów wskazała, że nie potrafi wskazać rodzajów zachowań przemocowych. Wśród wymienianych kategorii pojawiła się także przemoc słowna i domowa (znajomość tej formy przemocy potwierdziło tylko 4,4 proc. badanych). Wskazywano ponadto na przemoc seksualną, cybernetyczną (cyberprzemoc, tj. przemoc w sieci) oraz przemoc szkolną i stalking.

Wykres 2. Znajomość rodzajów przemocy przez badanych uczniów

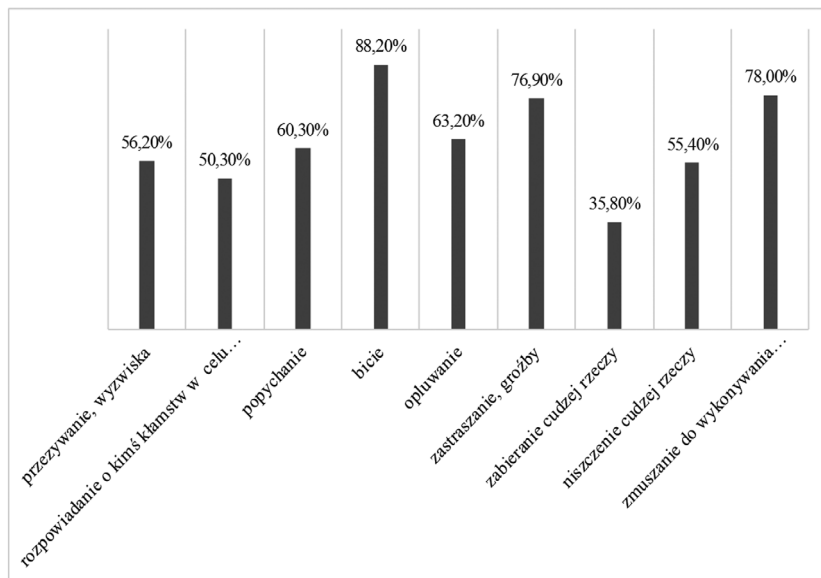
Źródło: badania własne.

Jedna trzecia uczniów ze szkół podstawowych nie potrafiła wskazać rodzajów przemocy (33,6 proc.). Pozostali najczęściej wskazywali na przemoc fizyczną (60,1 proc.) i psychiczną (45,5 proc.). W przypadku gimnazjalistów, 23 proc. badanych nie znało żadnych rodzajów zachowań przemocowych, pozostała część wskazywała na przemoc fizyczną (70,7 proc.) i psychiczną (61 proc.), a więc podobnie jak młodsi uczniowie.

W dalszej części poproszono respondentów o ocenę zachowań, które według nich można nazwać przemocą. Wśród przykładów znalazły się zachowania typu: przezywanie i wyzwiska, rozpowiadanie o kimś kłamstw w celu ośmieszenia, popychanie, bicie, opluwanie, zastraszanie i groźby, zabieranie cudzej rzeczy, niszczenie cudzej rzeczy, zmuszanie do wykonywania ośmieszających czynności. Uzyskane oceny potwierdziły wcześniej przytoczone informacje, iż z przemocą najczęściej kojarzą się dzieciom i młodzieży zachowania związane z fizycznym cierpieniem. I tak prawie 90 proc. badanych za przemoc uznało „bicie”. Niewiele mniej osób za przemoc uznało zmuszanie do wykonywania ośmieszających czynności (78 proc.) oraz zastraszanie i groźby (76,9 proc.). Najmniej badanych uczniów jako zachowanie o charakterze przemocowym uznało zabieranie cudzej rzeczy (35,8 proc.). Zestawienie przytoczonych danych zawiera wykres 3.

Kierowanie się zasadą: „lepiej zapobiegać niż leczyć” daje możliwość podejmowania stosownych działań prewencyjnych. Tak też należałoby podejść do kwestii przemocy w rodzinie. W tym celu istotne jest odnalezienie przyczyn niewłaściwych zachowań i relacji międzyludzkich, które mogą dotyczyć bezpośrednio sprawcy przemocy, ofiary czy kontekstu społecznego.

Wykres 3. Dokonana przez respondentów ocena zachowań jako przemocowych

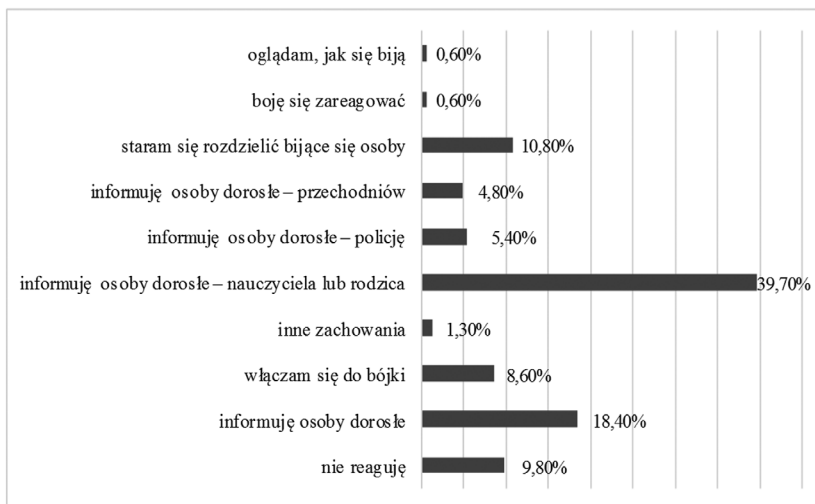
Źródło: badania własne.

Bycie świadkiem lub wiedza na temat stosowanej przemocy

Analiza literatury przedmiotu pokazuje, że przemoc rodzi często przemoc. Osoby ujawniające zachowania przemocowe wobec innych uczą się ich obserwując agresję w swym otoczeniu. Ważny element niniejszych badań stanowiła diagnoza, czy uczniowie byli świadkami niewłaściwych zachowań w kręgu najbliższych. W jednym z pytań poproszono młodzież o odniesienie się do własnych reakcji na zachowania agresywne i przemocowe. W odpowiedzi na pytanie: „Co robisz w sytuacji, kiedy jesteś świadkiem zachowania agresywnego?” respondenci wskazali w większości, że informują osoby dorosłe (nauczyciela lub rodziców) – tak uznało 39,7 proc. Cześć deklarowała, że informuje

inne osoby dorosłe, np. policję czy przechodniów. Tylko nieliczni przyznali, że włączyliby się do bójki, przyglądaliby się lub obawialiby się zareagować. Ważnym sygnałem wychowawczym jest fakt, że blisko 10 proc. uczniów nie zareagowałoby w żaden sposób. Istotne jest, aby nie ignorować zachowań przemocowych w środowisku, bowiem unikanie reakcji utrudnia wyciąganie stosownych konsekwencji. Zestawienie wspomnianych reakcji zawiera wykres 4.

Wykres 4. Reakcje respondentów na zachowania przemocowe

Źródło: badania własne.

Jeśli chodzi o bezpośrednie reakcje na przemoc, okazuje się, że gimnazjaliści zdecydowanie częściej uznawali, że w ogóle nie zareagowałiby w takiej sytuacji (14,6 proc.), a w przypadku uczniów szkół podstawowych brak reakcji deklarowało ponad trzykrotnie mniej badanych (4,2 proc.). Najczęściej jednak przedstawiciele obu grup przyznawali, że po-

informowałyby o zdarzeniu osoby dorosłe, np. nauczyciela lub rodzica – tak uważało 31,6 proc. gimnazjalistów i 49,3 proc. uczniów młodszych.

Przemoc może mieć bardzo poważne konsekwencje, nie tylko fizyczne, ale i psychiczne. Badania pokazują, że doświadczanie różnych rodzajów przemocy jest bardziej destruktywne w skutkach niż doświadczanie tylko jednego z nich. Należy pamiętać, że im dłużej człowiek będzie trwał w sytuacji stresogennej, tym większe jest prawdopodobieństwo, iż wpłynie ona na jego psychikę. Negatywnych skutków przemocy w rodzinie doświadczają także dzieci będące świadkami niewłaściwych zachowań. Istnieje ryzyko wystąpienia u nich problemów emocjonalnych i behawioralnych.

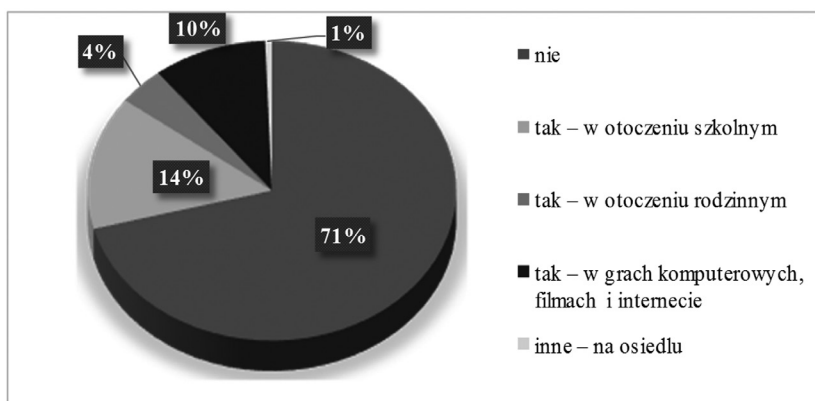
Stosowanie i doświadczenie zachowań przemocowych

Obok zagadnień dotyczących bycia świadkiem zachowań przemocowych w najbliższym otoczeniu, jeszcze bardziej istotne jest zdiagnozowanie bycia obiektem przemocy, a także jej stosowania. Uczniów zapytano, czy kiedykolwiek doświadczyli przemocy w środowiskach, w których funkcjonują na co dzień. Jak ilustruje wykres 5, w większości uczniowie nie byli nigdy ofiarami przemocy – stwierdziło tak 71 proc. badanych. Ważny jest jednak fakt, że pozostała część badanych została w różnych środowiskach dotknięta przemocą. Na środowisko szkolne wskazało 14 proc. uczniów, na gry, film i internet – 10 proc., a na rodzinę – 4 proc. badanych osób. Zwrócono również uwagę na miejsce, jakim jest osiedle (1 proc.).

Okazało się, że podobna liczba uczniów z obu typów szkół nie doświadczyła w ogóle przemocy (odpowiednio 76 proc. i 66,7 proc.). Gimnazjaliści częściej niż młodsi koledzy informowali o przypadkach przemocy w środowisku rodzinnym. Najczęściej jednak obie grupy zetknęły

się z takimi zachowaniami w środowisku szkolnym (12,3 proc. uczniów szkół podstawowych i 16,1 proc. gimnazjalistów). W dalszej kolejności zapytano o rodzaj doznawanej przemocy. W tym wypadku najwięcej osób doświadczyło jednego z przejawów przemocy fizycznej, jakim jest popychanie (27,4 proc. uczniów) i wyśmiewanie (21,6 proc.). Do tych zachowań dochodziło głównie na terenie szkoły (zob. wykres 6).

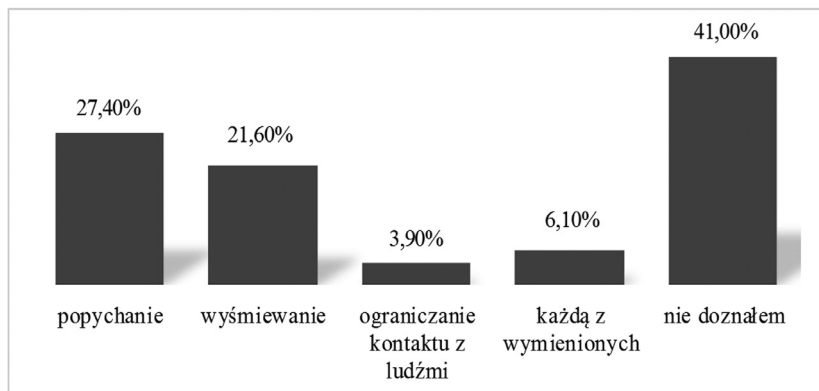
Wykres 5. Miejsce doświadczania przemocy przez badanych uczniów

Źródło: badania własne.

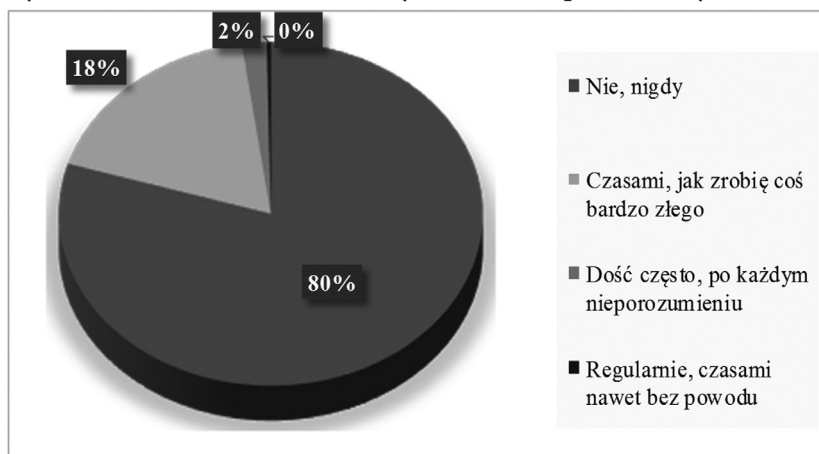
Sytuacja przemocy domowej nie jest czymś normalnym, to sytuacja chronicznego stresu, napięcia, cierpienia, lęku, bezradności, poczucia braku wpływu na własne życie. Każda osoba, która doświadcza przemocy w rodzinie, powinna wiedzieć, że prawo zabrania krzywdzenia bliskich. Dlatego jeśli ofiary zachowań przemocowych mają świadomość, iż są krzywdzone, jak najszybciej winny zwrócić się o specjalistyczną pomoc. W związku z powyższym podjęto próbę zdiagnozowania, czy badani uczniowie doświadczają najczęstszych form przemocy w środowisku rodzinnym, jakimi są kary cielesne (zob. wykres 7).

Wykres 6. Rodzaje doznawanej przemocy przez badanych uczniów

Źródło: badania własne.

Wykres 7. Doświadczenie kar cielesnych w rodzinie przez badanych uczniów

Źródło: badania własne.

Z otrzymanych odpowiedzi wynika, że zdecydowana większość badanych, czyli 80 proc., nie doświadcza tego typu kar, a 18 proc. uczniów doznało kar cielesnych, gdy zrobiło coś złego. Były też osoby, które

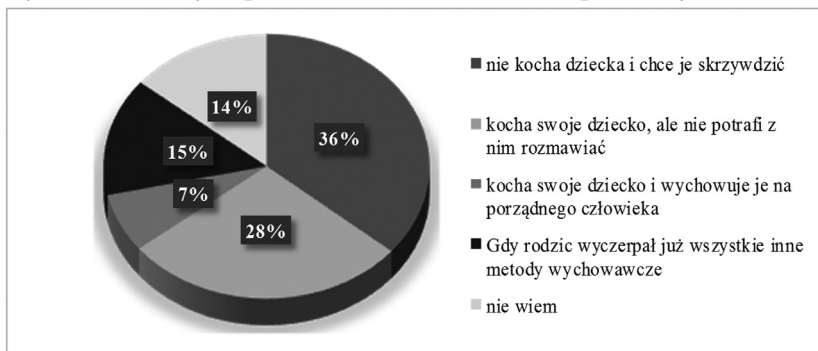
przyznały, że takie kary otrzymują dość często, niemal po każdym nieporozumieniu. Nikt z badanych nie doznaje takich kar regularnie bez powodu.

Postawy uczniów wobec przemocy w rodzinie

Postawy są bardzo istotnym elementem funkcjonowania człowieka. Kształtują się one w oparciu o posiadaną wiedzę i doświadczenia. Uczestnicząc w procesie socjalizacji, młodzi ludzie biorą nieustanny udział w kształtowaniu własnych postaw. Postawy odnoszą się do licznych zjawisk, wydarzeń czy działań, tych pozytywnych, ale i negatywnych. Brak reakcji na przemoc w rodzinie jest równoznaczny z wyrażeniem nań zgody. Brak ten bywa wynikiem funkcjonujących w świadomości społecznej mitów i stereotypów na temat przemocy, które usprawiedliwiają jej stosowanie, służą ukryciu czy bagatelizowaniu problemu, przez co utrudniają prawidłową reakcję. Dają sprawcy sygnał o społecznym przyzwoleniu na przemoc, umacniają w nim poczucie bezkarności, zniewalając ofiarę i zmuszając ją do milczenia. Ważnym punktem badań było zatem poznanie postawy uczniów wobec przemocy w rodzinie. Respondentów zapytano o opinię o rodzicu, który bije i krzyczy na dziecko (zob. wykres 8).

Z uzyskanych danych wynika, że prawie tyle samo badanych uznało, że taki rodzic nie kocha dziecka i chce je skrzywdzić, a nie wolno tego robić (36 proc.), oraz że taki rodzic kocha swe dziecko, ale nie potrafi z nim rozmawiać i nie rozumie tego, co robi (28 proc.). Odpowiedzi rozłożyły się podobnie w obu badanych grupach. O tym, że taki rodzic nie kocha dziecka, przekonanych było 39,3 proc. uczniów szkoły podstawowej i 33,3 proc. gimnazjalistów.

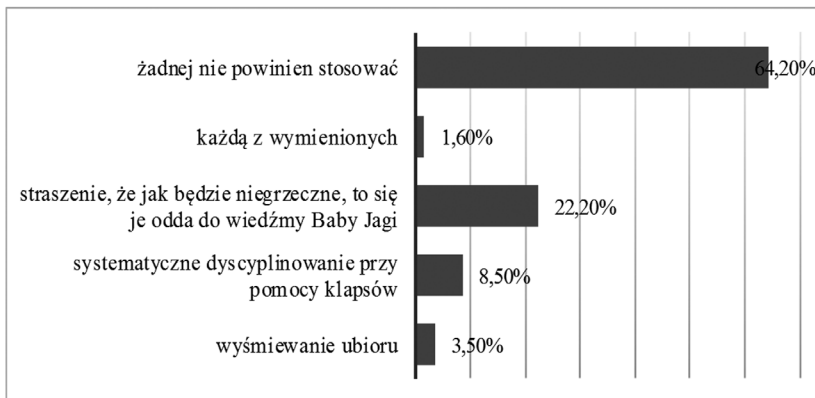
Wykres 8. Postawy respondentów wobec stosowania przemocy w rodzinie

Źródło: badania własne.

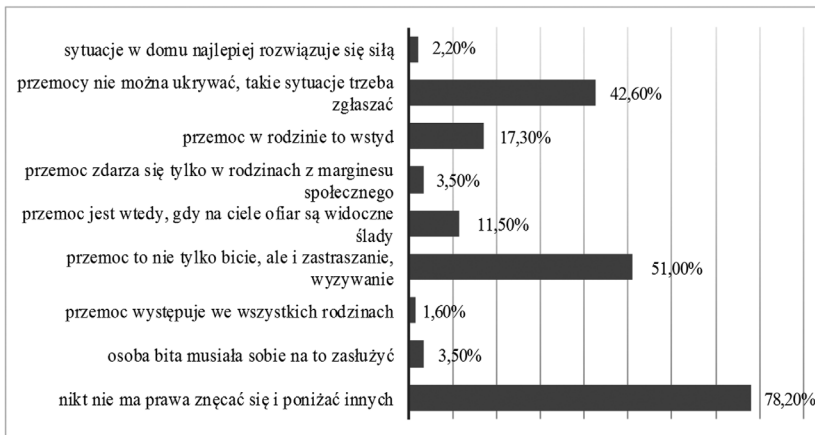
Analiza literatury pokazuje, że mamy do czynienia ze społecznym przyzwoleniem na niektóre formy przemocy. W związku z tym zapytano uczniów o zachowania, które ich zdaniem mogą być stosowane wobec dziecka. W pytaniu umożliwiono wybór jednej z trzech sytuacji lub sprzeciwu wobec nich. Wykres 9 pokazuje, iż ponad połowa badanych (64,2 proc.) uznała, że żadnego z tych zachowań nie można stosować. 22,2 proc. badanych nie widzi nic złego w straszaniu dziecka (jak będzie niegrzeczne, to się je odda do Baby Jagi). 8,5 proc. uznało, że istnieje przyzwolenie na systematyczne dyscyplinowanie dziecka przy pomocy klapsów. Odpowiedzi obu grup uczniów nie różniły się między sobą zasadniczo.

Wykres 9. Zachowania, które zdaniem respondentów można stosować wobec dziecka

Źródło: badania własne.

Wykres 10. Opinie badanych uczniów na temat przemocy

Źródło: badania własne.

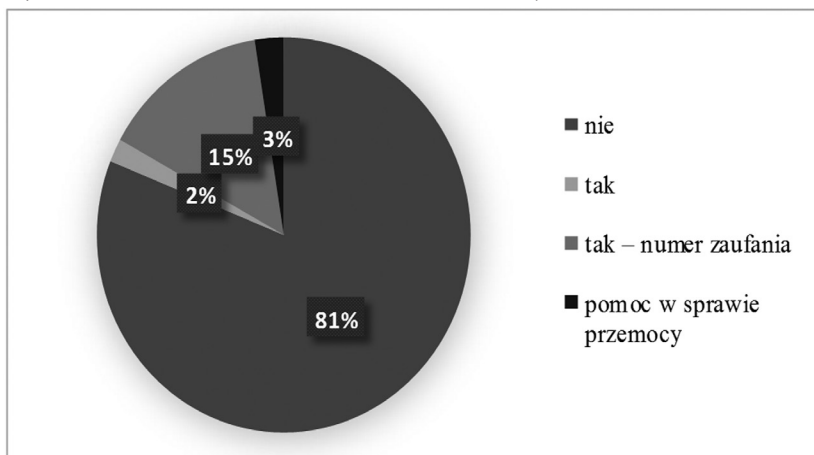
Znaczącym punktem badań było poznanie opinii uczniów na temat różnych „faktów i mitów” dotyczących przemocy. W tej kwestii 78,2

proc. respondentów stwierdziło, że nikt nie ma prawa znęcać się i poniżać innych; nieco mniej, bo 51 proc., uznało, że przemoc to nie tylko bicie, ale też zastraszanie, wyzywanie i wykorzystywanie. Tak więc uczniowie ujawnili dużą świadomość zagrożeń, jakie mogą nieść ze sobą zachowania przemocowe. Ważne było również określenie, że przemocy nie można ukrywać i że jej przypadki należy zgłaszać osobom dorosłym – tak uważa 42,6 proc. badanych (zob. wykres 10).

Ludzie zmieniają swe postawy, naśladując innych lub też ulegając ich wpływowi. Tym bardziej młodzi dostosowują się do czyichś oczekiwań, gdy np. pragną uzyskać pochwałę, uniknąć śmieszności lub usprawiedliwić swe zachowanie. Skuteczną techniką kształtowania postaw jest więc dawanie dobrego przykładu, wyzbyciego przemocy i agresji, wyposażonego w bardziej konstruktywne formy rozwiązywania sytuacji trudnych. Najprężniejszą formą pomocy osobom pokrzywdzonym przemocą jest w naszym kraju Ogólnopolskie Pogotowie dla Ofiar Przemocy w Rodzinie „Niebieska Linia”. Pogotowie prowadzi przede wszystkim ogólnopolski telefon zaufania, dyżury prawne, bazy danych o zjawisku przemocy domowej oraz o placówkach, instytucjach i możliwościach uzyskania wsparcia na terenie kraju. W związku z tym zapytano respondentów o znajomość tej inicjatywy.

Jak pokazują dane na wykresie 11, respondenci w zdecydowanej większości (81 proc.) nie znają celu i form pomocy udzielanej przez „Niebieską Linie”. 15 proc. uczniów identyfikowało tę nazwę z telefonem zaufania, a tylko 3 proc. – z ogólną pomocą w sytuacji przemocy. Uzyskane dane dają podstawę do postulatu większego rozpropagowania tej instytucji w środowiskach lokalnych, również wśród dzieci i młodzieży.

Wykres 11. Wiedza uczniów na temat Niebieskiej Linii

Źródło: badania własne.

Wnioski z badań

Podsumowując wyniki zrealizowanych badań, należy odnieść się do trzech kluczowych obszarów, tj. wiedzy, doświadczeń i stosunku do zjawiska. Jeśli chodzi o poziom wiedzy respondentów na temat przemocy, zdecydowanie dobrze orientowali się oni w kwestiach podstawowych, a jedynie niespełna 10 proc. uczniów przyznało się do braku wiedzy w tym zakresie. Dotyczy to uczniów obu poziomów szkół, co pozwala przyjąć założenie, że bez względu na szczebel nauczania istnieje potrzeba edukowania uczniów w zakresie problemu przemocy. Potwierdzenie tego założenia znajdujemy także w odpowiedziach dotyczących identyfikacji rodzajów przemocy, gdzie większość badanych utożsamia ją z przemocą fizyczną (65,9 proc.) i psychiczną (54,3 proc.), ujawniając stereotypowe podejście do tematu, a około 1/3 badanych nie potrafiła wskazać jakiegokolwiek rodzaju przemocy.

Również w odpowiedziach na pytania dotyczące oceny zachowań z obszaru przemocy, uczniowie potwierdzili stereotypowe podejście do tematu, ograniczając się do wskazania szeroko rozumianej przemocy fizycznej jako kategorii zachowań nieakceptowanych. Jeśli chodzi o kwestię doświadczania przemocy, dokonano podziału na pytania o bezpośrednie i pośrednie zaangażowanie w zdarzenia. Zdecydowana większość uczniów prawidłowo deklaruje swą reakcję na sytuację „bycia świadkiem przemocy”, tj. ponad 68 proc. pragnie poinformować o tym fakcie osoby dorosłe (nauczycieli – 39,1 proc., dorosłych – 18,4 proc., policję – 5,4 proc., przechodniów – 4,8 proc.); zauważmy, iż największym zaufaniem badani obdarzyli nauczycieli, co może wynikać z faktu ich dostępności dla młodego człowieka.

Odrębną kwestię stanowi analiza sytuacji przemocy w rodzinie: zdecydowana większość uczniów (80 proc.) nie przyznaje się do występowania tego problemu w domu rodzinnym, jednak w pozostałych przypadkach znajdujemy potwierdzenie udziału w takich zdarzeniach, jak wyśmiewanie, szturchanie, zaczepianie, przezywanie, zabieranie jedzenia czy niszczenie rzeczy. Uczniowie wskazywali na ogół, iż sytuacje te dotyczyły rodzeństwa, choć 1-2 proc. wskazywało na rodziców. W odpowiedziach na pytania o ocenę własnych zachowań związanych ze stosowaniem przemocy badani ujawniali pewną racjonalność i szczerść, gdyż przyznawali się do różnego rodzaju zachowań „niewłaściwych”, a rozkład tych odpowiedzi ukazuje realia, które już pojawiły się w odpowiedziach dotyczących przemocy domowej.

Analiza odpowiedzi dotyczących stosunku badanych uczniów do przemocy domowej, a szczególnie przemocy skierowanej przez rodzica wobec dziecka, wskazuje na dość spójne rozumienie problemu. Uczniowie w zdecydowanej większości (70 proc.) nie akceptują tego rodzaju

zachowań, uznając je za niedopuszczalne, a sprawców przemocy postrzegają w kategorii osób nierozumiejących sytuacji lub niekochających swych dzieci. Jednak pewien niepokój budzi kilkunastoprocentowy odsetek uczniów aprobujących powyższe postawy lub akceptujących w pewnym zakresie występowanie przemocy domowej.

Fakt występowania przemocy w rodzinie znajduje potwierdzenie w uzyskanych wynikach. Niewątpliwie konieczne wydaje się monitorowanie zjawiska i kontynuowanie podjętych badań w celu ich weryfikacji, przy jednoczesnym stworzeniu możliwości analizy porównawczej w późniejszym czasie z wykorzystaniem tych samych procedur i narzędzi. Uzasadnione jest też pogłębienie analizy z użyciem metod jakościowych, które pozwolą na rzetelną diagnozę wymienionych kwestii, co wydaje się szczególnie ważne z perspektywy profilaktyki i tworzenia systemu wsparcia dla rodzin dotkniętych przemocą. Diagnoza nie wskazuje na istnienie dużej skali zjawiska, jednak w przypadku występowania przemocy w rodzinie, a przede wszystkim jej daleko idących skutków dla ofiary, nawet jednostkowe przypadki powinny wymagać działań interwencyjnych.

Podstawowym zadaniem, jakie należy wskazać po zapoznaniu się z wynikami badań, jest konieczność zaangażowania do współpracy podmiotów odpowiedzialnych za tworzenie systemu wsparcia i profilaktyki przemocy w rodzinie. Instytucjami kluczowymi są tu szkoły, ośrodki pomocy społecznej, ośrodki zdrowia, policja, organizacje pozarządowe, w tym Kościół. Współpraca między tymi podmiotami służy lepszemu rozpoznaniu sytuacji, a w konsekwencji stworzeniu spójnego systemu wsparcia. Bardzo ważnym zadaniem jest dalsze prowadzenie działań edukacyjnych w zakresie problemu przemocy, adresowanych tak do uczniów, jak i rodziców. Podsumowując, należy podkreślić, iż badani

wskazali szkołę i nauczycieli jako środowisko, wobec którego wykazują największy poziom zaufania, stąd wydaje się właściwe, aby wykorzystując już zbudowane zaufanie, to właśnie szkoły mogły pełnić rolę lidera w budowaniu rozwiązań na rzecz przeciwdziałania przemocy domowej.

Bibliografia

- Blaim A., *Biomedyczne problemy rozwoju dziecka*, w: M. Ziemska (red.), *Rodzina i dziecko*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1986, s. 77-126.
- Mazur J., *Przemoc w rodzinie. Teoria i rzeczywistość*, Wydawnictwo Akademickie „Żak”, Warszawa 2002.
- Miedzik M., Godlewska-Szurkowska J., Rutkowski J., *Badania porównawcze oraz diagnoza skali występowania przemocy w rodzinie wśród osób dorosłych i dzieci, z podziałem na poszczególne formy przemocy wraz z opisem charakterystyki ofiar przemocy i sprawców*, Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej, Warszawa 2014.
- Nowakowski P.T., *The problem of overprotectiveness*, „Journal of Educational Review” 2013, t. 6, nr 4, s. 559-563.
- Olechnicki K., Załęcki P., *Słownik socjologiczny*, Wydawnictwo Graffiti BC, Toruń 2004.
- Pospiszyl I., *Razem przeciw przemocy*, Wydawnictwo Akademickie „Żak”, Warszawa 1999.
- Sztander W., *Poza kontrolą*, Państwowa Agencja Rozwiązywania Problemów Alkoholowych, Warszawa 1993.
- Widera-Wysoczańska A., *Gwałt to nie flirt*, „Charaktery” 2003, nr 3, s. 30.
- Zajączkowski K., *Profilaktyka zachowań dewiacyjnych dzieci i młodzieży*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2001.

Część II

Rodzina z problemem przemocy
w obszarze pracy socjalnej

Przemoc wobec dziecka w rodzinie a możliwości pracy socjalnej (na przykładzie Ukrainy)

Wprowadzenie

Rodzina jest ważną częścią społeczeństwa, odgrywa kluczową rolę w życiu każdego człowieka, wykonując funkcje społeczne. Socjalizacja jednostki, jej osobisty rozwój, formowanie i zaspokajanie najważniejszych potrzeb jest bezpośrednio związane z rodziną. Jednak współczesną ukraińską rodzinę dotykają różne negatywne zjawiska, wśród których należy wymienić wzrost liczby rozwodów i liczby dzieci pozamałżeń-

skich¹, jak też liczby par bezdzietnych, bezrobocie, pogorszenie sytuacji materialnej rodzin (poziom ubóstwa wzrósł w 2014 roku w porównaniu z 2013 rokiem, m.in. w obwodzie kijowskim z 23,5 proc. do 33,7 proc., czerkaskim – z 15,6 proc. do 23,5 proc., czernihowskim z 17,9 proc. do 24,5 proc., zakarpackim – z 21,6 proc. do 27,6 proc.)², marginalizację społeczną, używanie środków odurzających. Problemy te skutkują zwiększeniem liczby rodzin ryzyka socjalnego, rodzin w kryzysie, które straciły własny potencjał wychowawczy.

Najbardziej społecznie wrażliwymi są rodziny z dziećmi znajdujące się w trudnej sytuacji życiowej. Niemożność samodzielnego radzenia sobie doprowadza często do nagromadzenia się problemów. Najgorszym przejawem kryzysu w rodzinie jest przemoc domowa, której przyczyną tkwią tak w sytuacji ekonomicznej, jak i w normach społeczno-kulturowych oraz w stosunku społeczeństwa do przemocy. Doświadczanie stresu społecznego może wywołać wzrost poziomu frustracji w rodzinie, co z kolei doprowadza do wzrostu przejawów agresji³. Na Ukrainie notuje się co roku ponad 100 tys. zgłoszeń przypadków przemocy domowej, z których około 90 proc. pochodzi od kobiet⁴. Z danych Ministerstwa Spraw Wewnętrznych Ukrainy wynika, że w 2007 roku osób dozna-

¹ W 2009 r. rozwody stanowiły 46 proc. w stosunku do liczby zarejestrowanych w tym roku małżeństw; w 2011 roku – ich odsetek wynosił już 51 proc., a w 2013 r. – 61 proc. Natomiast liczba urodzeń dzieci pozamażeńskich wzrosła z 17,3 proc. w 2003 r. do 21,4 proc. w 2014 r.; zob. *Socjalnyj zwit za 2014 rik*, s. 43, http://www.mlsp.gov.ua/labour/control/uk/publish/category?Cat_id=160211 (20 stycznia 2016).

² Poziom ubóstwa wzrósł w 2014 r. w porównaniu z 2013 r., m.in. w obwodzie kijowskim – z 23,5 proc. do 33,7 proc., czerkaskim – z 15,6 proc. do 23,5 proc., czernihowskim – z 17,9 proc. do 24,5 proc., zakarpackim – z 21,6 proc. do 27,6 proc.; zob. tamże, s. 12-13.

³ M. Duda, *Przemoc w rodzinie wyzwaniem dla współczesnej pracy socjalnej*, „Studia Socialia Cracoviensia” 2012, nr 1 (6), s. 101.

⁴ W.M. Bondarowska, J.I. Bordijan, Ł.W. Bułach i in., *Zapobigannia nasyłstwu w simji u dijalnosti fachiwciw socjalnoji sfery*, Kyjiw 2014, s. 12.

jących takiej formy przemocy było 87 831, a w 2011 roku ich liczba wzrosła do 102 150 osób⁵. W 2014 roku zanotowano 119 977 zgłoszeń takich przypadków, w tym dotyczących dzieci (702 przypadki), kobiet (108 037) i mężczyzn (11 288)⁶. Powyższe dane nie ukazują prawdziwej skali zjawiska, ponieważ duża część ofiar przemocy nie zgłasza jej z różnych powodów. Badania socjologiczne dowodzą, że zaledwie 10-20 proc. osób cierpiących wskutek przemocy wewnątrzrodzinnej zwraca się do policji o interwencję⁷. Omawiany fenomen stanowi przedmiot dyskusji naukowców, prawników i pedagogów, a prewencja przemocy staje się kluczowym zadaniem. Przeanalizujmy, jaką rolę odgrywają w tym zakresie służby socjalne na Ukrainie.

Podstawowe pojęcia i klasyfikacje

Do dziś nie wypracowano uniwersalnego stanowiska, co należy uznać za przemoc. W pracach naukowych odnajdujemy różne definicje przemocy, które wskazują na odmienne przejawy tego zjawiska. W encyklopedycznym informatorze z zakresu pracy socjalnej określono przemoc jako „zmuszanie (działanie) przez jednostkę lub grupę w celu osiągnięcia celu, które jest związane z bezpośrednim wywołaniem szkody fizycznej lub moralnej u innej osoby lub stworzeniem zagrożenia takiego działania”⁸. Podobne ujęcie znajdujemy w *Słowniku socjologicznym*, gdzie przemoc zdefiniowano jako „jeden z głównych, obok groźby, środków przymusu, który polega na użyciu siły fizycznej przez jednostkę czy grupę,

⁵ K.B. Lewczenko, *Statystyczny wymiar wykonania zakonu Ukrainy „Pro poperedżennia nasyłstwa w simji”*, „Forum Prawa” 2011, nr 3, s. 457.

⁶ *Socialnyj zwit za 2014 rik*, s. 45.

⁷ K.B. Lewczenko, dz. cyt., s. 458.

⁸ Hasło: *Nasyłstwo*, w: *Socialna robota: Korotkyj encyklopedycznyj słownik*, t. 4, Kyjiw 2002, s. 536.

często wbrew obowiązującemu prawu, w celu zmuszenia jakiejś osoby czy członków grupy do określonego działania czy też uniemożliwienia podjęcia działań lub do zaprzestania wykonywania czynności już rozpoczętej; także bezprawne narzucenie władzy⁹. Natomiast *Wielki słownik współczesnego języka ukraińskiego* jako przemoc uznaje zastosowanie siły fizycznej wobec kogoś lub dla osiągnięcia czegoś bądź też przymusowy wpływ na kogoś lub na coś¹⁰.

W literaturze fachowej definicje przemocy mogą być uzależnione od takich kryteriów, jak rodzaj zachowania sprawcy, jego intencje i skutki przemocy. Inną podstawą różnicowania definicji są odmienne dyscypliny naukowe, z perspektywy których bada się problem. W ujęciu prawnym przemoc oznacza wpływ fizyczny lub psychiczny jednej osoby na inną wbrew jej woli, który doprowadza do fizycznej, moralnej lub materialnej szkody ofiary; to również umożliwienie podjęcia działań prowadzących do powstania wymienionych szkód w celach pozaprawnych¹¹. Oleksandra Sydorenko uważa przemoc za ogólną kategorię filozoficzną, psychologiczną, socjologiczną i moralno-prawną, której sedno tkwi w nieograniczonym, dowolnym panowaniu nad inną osobą¹². Analizując wskazane definicje, warto zwrócić uwagę, iż przemoc jest traktowana jako akt zamierzony. Do szkód wynikających z faktu przemocy odnosi się także Irena Pospiszyl, określając ją jako „wszelkie nieprzypadkowe akty godzące w osobistą wolność jednostek lub przyczyniające się do fizycznej, a także psychicznej szkody osoby, wykraczające poza społeczne

⁹ Hasło: *Przemoc*, w: K. Olechnicki, P. Załęcki, *Słownik socjologiczny*, Toruń 1997, s. 167.

¹⁰ Hasło: *Nasyłstwo*, w: W. Busoń (red.), *Welykyj tłumacznyj słownik suchasnoji ukrajinśkoji mowy*, Irpiń 2002, s. 902.

¹¹ Hasło: *Nasyłstwo*, w: J.S. Szemszuszenko (red.), *Welykyj encykloprydcznyj jurydycznyj słownik*, Kyjiw 2007, s. 346.

¹² O. Sydorenko, *Prawowi ta psychologiczni aspekty wyriszennia konfliktiw, powjazyanych z nasyłstwom w simjach*, „Prawo Ukrainy” 2001, nr 6, s. 29.

zasady wzajemnej relacji”¹³. W literaturze przedmiotu znajdujemy również definicje przemocy jako zjawiska społecznego. W tej perspektywie przemoc określa się jako umyślne działania grupy społecznej lub osoby, związane bezpośrednio ze sprawieniem lub zagrożeniem sprawienia innej osobie szkody fizycznej, moralnej, psychicznej, materialnej. Na skutki ponoszone przez osobę poszkodowaną wskazuje ponadto Światowa Organizacja Zdrowia, określając je jako uszkodzenia cielesne, traumę psychologiczną, zaburzenia w rozwoju, a nawet śmierć¹⁴.

Możemy zatem wyodrębnić następujące cechy przemocy jako zjawiska społecznego:

- spowodowanie lub zagrożenie spowodowania szkody;
- uczestnictwo minimum dwóch osób;
- umyślny charakter działania;
- działanie wbrew woli innej osoby.

Na uwagę zasługuje zdefiniowanie tego pojęcia na gruncie prawa ukraińskiego ustawą z dnia 15 listopada 2001 roku o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie¹⁵. W jej świetle, przez przemoc domową rozumie się jakiegokolwiek umyślne działanie jednego członka rodziny w stosunku do drugiego o charakterze fizycznym, seksualnym, psychologicznym, jeżeli to działanie narusza prawa i swobody konstytucyjne członka rodziny jako człowieka i obywatela oraz powoduje szkodę moralną, szkodę na jego zdrowiu fizycznym lub psychicznym. Nieco inne ujęcie prawne znajdujemy w analogicznej polskiej ustawie o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie¹⁶,

¹³ I. Pospiszyl, *Razem przeciw przemocy*, Warszawa 1999, s. 16.

¹⁴ T. Chomycz, *Poniattia nasyłstwa i prymusu ta ich spiwwidnoszennia*, „Prawo” 2012, nr 2 (6), s. 4.

¹⁵ *Zakon Ukrainy Pro poperedżennia nasyłstwa w simji* (tekst jedn.: WWR Ukrainy 2002, nr 10 z późn. zm.).

¹⁶ *Zob. ustawa z dnia 29 lipca 2005 r. o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie* (Dz.U. 2005, nr 180, poz. 1493 z późn. zm.).

w świetle której przez przemoc domową należy rozumieć jednorazowe albo powtarzające się umyślne działanie lub zaniechanie naruszające prawa lub dobra osobiste osób najbliższych (członków rodziny i innych osób wspólnie zamieszkujących lub gospodarujących), w szczególności narażające te osoby na niebezpieczeństwo utraty życia, zdrowia, naruszające ich godność, nietykalność cielesną, wolność, w tym seksualną, powodujące szkody na ich zdrowiu fizycznym lub psychicznym, a także wywołujące cierpienia i krzywdy moralne u osób dotkniętych przemocą¹⁷. W definicjach tych uwzględniono wszystkie cztery komponenty przemocy, tj. umyślne działanie, naruszenie prawa lub dóbr osobistych człowieka, przewagę jednej osoby nad inną oraz rodzaj wyrządzonej szkody.

Analiza problemu przemocy domowej jest niezmiernie istotna z dwóch powodów. Po pierwsze, skutek niej mogą cierpieć wszyscy członkowie rodziny, przede wszystkim osoby słabsze, które nie mogą o siebie zawalczyć, samodzielnie o siebie się zatroszczyć, są zależne od innych członków rodziny. Są to osoby starsze, osoby niepełnosprawne, z ograniczeniami możliwości fizycznych i/lub psychicznych, dzieci i kobiety, które przeważnie są ekonomicznie zależne od partnera. Po drugie, środowisko rodzinne determinuje rozwój osobowości dziecka. To w rodzinie dziecko otrzymuje określone wzory zachowań, to tu odbywa się jego inkulturacja i socjalizacja. Dziecko, które było ofiarą przemocy lub jej świadkiem, samo może stać się sprawcą przemocy wskutek przekazu międzygeneracyjnego. W literaturze przedmiotu i dokumentach prawnych wyróżnia się cztery formy przemocy w rodzinie: fizyczną, seksualną, psychiczną i ekonomiczną.

¹⁷ Za: A.M. Basak, *Uwarunkowania przemocy w rodzinie*, „Pedagogika Rodziny” 2012, nr 2 (1), s. 127.

Pod pojęciem przemocy fizycznej rozumie się umyślne dokonywanie przez jednego członka rodziny wobec innego pobić, uszkodzeń cielesnych, które mogą prowadzić lub doprowadzają do śmierci ofiary, naruszenia jej zdrowia fizycznego lub psychicznego, jak też do uszczerbku na jej honorze i godności¹⁸. Badacze zjawiska rozbudowują katalog przejawów przemocy fizycznej, zaliczając do niej oprócz bicia, m.in. również poszturchiwanie, szarpanie, celowe poparzenie fizyczne i chemiczne, rzucanie przedmiotami, ciągnięcie za włosy, drapanie, kąsanie, policzkowanie, przewracanie i popychanie, używanie broni, krępowanie czy unieruchamianie.

W świetle prawa ukraińskiego przemoc seksualna jest bezprawnym naruszeniem przez jednego członka rodziny nietykalności płciowej innego członka rodziny, jak też obejmuje działania o charakterze seksualnym w stosunku do dziecka, które jest członkiem tej rodziny¹⁹. Inni autorzy uważają, że przemoc seksualna przejawia się w zmuszaniu danej osoby, wbrew jej woli, do aktywności seksualnej, bez pytania jej o zgodę, oraz w aktywności seksualnej z osobą, która nie jest tego świadoma. Formami przemocy seksualnej są gwałt, stosunek analny i oralny, zmuszanie do masturbacji. Do wykorzystywania seksualnego dziecka zalicza się nakłanianie do prostytucji, zmuszanie do oglądania filmów lub fotografii o treściach pornograficznych, angażowanie do pornobiznesu, podglądanie dziecka w czasie kąpieli, czynności fizjologicznych, całowanie intymnych części ciała dziecka, rozbieranie z użyciem siły, pokazywanie dziecku swych intymnych części ciała itp.²⁰ W celu ochrony

¹⁸ Zob. art. 1 zakonu Ukrainy *Pro poperedżennia nasyłstwa w simji*.

¹⁹ Zob. tamże.

²⁰ T.J. Safonowa, J.I. Cymbał, *Zestokoje obraszczienije s dietmi i jego posledstwija*, Moskwa 1993, s. 23.

dzieci przed wykorzystywaniem seksualnym Ukraina w dniu 14 listopada 2007 roku podpisała tzw. Konwencję z Lanzarote²¹. Tym sposobem wzięła na siebie zobowiązanie zapobiegania wszelkim przejawom przemocy seksualnej wobec dzieci, m.in. poprzez wprowadzenie odpowiednich zmian w dokumentach i aktach prawa krajowego.

Kolejną formą przemocy wobec dzieci jest przemoc psychiczna lub maltretowanie psychiczne (emocjonalne). Ten rodzaj przemocy jest związany z oddziaływaniem jednego członka rodziny na psychikę innego przez stosowanie gróźb bądź obelg, prześladowania, zastraszenia, za pomocą których umyślnie powoduje się u ofiary niestabilność emocjonalną, niezdolność obrony, co może prowadzić lub prowadzi do szkód na zdrowiu psychicznym²². Mówiąc o krzywdzeniu psychicznym dziecka, mamy na myśli wyzwiska, groźby, odrzucenie emocjonalne, straszenie, wymagania nieodpowiednie do wieku, niszczenie ważnych dla dziecka rzeczy osobistych, przemoc wobec ulubionego zwierzęcia, nieposzanowanie granic prywatności, naruszenie tajemnicy korespondencji itp. Z definicji wynika, że przemoc emocjonalna oddziałuje negatywnie na emocjonalny i behawioralny rozwój dziecka, czego przyczyną jest odrzucenie lub ignorowanie jego emocjonalnych potrzeb.

Jurij Onyszczenko przedstawia następującą klasyfikację przemocy psychicznej wobec dziecka:

- groźby porzucenia dziecka, popełnienia samobójstwa lub przemocy fizycznej;

²¹ Konwencja Rady Europy o ochronie dzieci przed seksualnym wykorzystywaniem i niegodziwym traktowaniem w celach seksualnych, sporządzona w Lanzarote w dniu 25 października 2007 r.

²² Zob. art. 1 zakonu Ukrainy *Pro poperedzennia nasylstwa w simji*.

- wykorzystanie przywilejów dorosłych: traktowanie dzieci jak niewolników, jak swej własności;
- izolacja: kontrola kontaktów z innymi osobami, w tym z kolegami, kontrola przebywania w mieszkaniu, zakaz wyjścia na ulicę;
- zastraszanie: wzbudzanie strachu poprzez opowieści, gestykulację, działania;
- dziecko jako świadek przemocy nad innymi osobami;
- inne rodzaje przemocy emocjonalnej: wyzwiska, poniżanie, ośmieszanie, brutalność, sytuacje stresowe, częsta zmiana reguł, kłamstwo, wykorzystywanie dzieci w konfliktach między rodzicami²³.

Przemoc ekonomiczna z kolei obejmuje: umyślne pozbawianie członka rodziny „dachu na głowę” (wyrzucenie z mieszkania), jedzenia, odzieży oraz innego majątku czy zasobów, do których osoba doznająca przemocy ma prawo, co może prowadzić do jej śmierci, wywołać szkody na zdrowiu fizycznym lub psychicznym²⁴. W literaturze znajdujemy bardziej rozbudowaną charakterystykę, obejmującą takie aspekty przemocy ekonomicznej, jak ścisła kontrola budżetu rodzinnego przez jedną osobę, odmawianie lub znaczne ograniczanie pieniędzy (kieszonkowe), zmuszanie do żebrania, zmuszanie dziecka do pracy zarobkowej, szantaż ekonomiczny itp. W przypadku dzieci przemoc ekonomiczna może być częścią ukrytej formy przemocy, jaką jest zaniedbanie. Jadwiga Mazur wyodrębnia zaniedbanie fizyczne i psychiczne oraz nadopiekuńczość, wskazując, że zaniedbanie fizyczne oznacza brak stosownej opieki, także medycznej; zaniedbanie psychiczne – brak pozytywnego wzmocnienia uczuciowego, lekceważenie potrzeb psychicznych, ignorancję emocjo-

²³ J.W. Onyszczenko, *Nasyłstwo w simji: stan ta problemy*, „Pedagogika Tolerancji” 2001, nr 3/4, s. 39.

²⁴ Zob. art. 1 zakonu Ukrainy *Pro poperedżennia nasyłstwa w simji*.

nalną; w przypadku nadopiekuńczości zaś sprawca ogranicza prawidłowy rozwój i funkcjonowanie psychiczne i fizyczne dziecka poprzez stosowaną wobec niego nadopiekuńczość²⁵.

Amerykański psycholog James Hill rozgraniczył przemoc od zaniedbania²⁶. Zaniedbanie nie zostało dostatecznie opisane w ukraińskiej literaturze fachowej. Częściej używa się pojęcia: „surowe traktowanie dziecka”. Czasem możemy spotkać termin „przemoc” zamiast „surowe traktowanie”, co nie jest do końca – moim zdaniem – prawidłowe, gdyż pierwsze pojęcie jest znacznie szersze od drugiego oraz ma odmienne przejawy. Przemoc bowiem oznacza zachowanie umyślne, gdzie sprawca jest świadom bezprawnego charakteru swego czynu. Natomiast traktując dziecko surowo, rodzice mogą kierować się dobrymi intencjami, nie chcąc wyrządzić mu świadomej krzywdy (np. nadmierna srogość w wychowaniu, zwłaszcza chłopca, w celu uformowania go na „prawdziwego mężczyznę”; wyśmiewanie płaczu dziecka, zgodnie z przekonaniem, że „chłopaki nie płaczą”; zakaz wyjścia na dwór czy do znajomych, bo przecież dziecko „ma się uczyć” itp.). Rodzice bywają przekonani, że nie robią niczego złego, wręcz przeciwnie: uważają, że dbają o dziecko najlepiej jak potrafią. Poza tym przemoc jest działaniem aktywnym, podczas gdy zaniedbanie ma charakter bierny. Podsumowując, możemy powiedzieć, że surowe traktowanie dziecka jest pojęciem szerokim, mieszczącym w sobie kategorie aktywnej i biernej przemocy oraz zaniedbywania dziecka w różnych jego przejawach.

²⁵ J. Mazur, *Przemoc w rodzinie. Teoria a rzeczywistość*, Warszawa 2002, s. 40.

²⁶ J. Hill, *W Ukraini problema nasylistwa nad ditjmy nikogo ne cikawytj*, http://zaxid.net/news/showNews.do?dzheyms_hil_v_ukrayini_problema_nasilstva_nad_ditmi_nikogo_ne_tsikavit&objectId=1281656 (25 stycznia 2016).

Uwarunkowania przemocy domowej i jej skutki

Mówiąc o problemie przemocy w rodzinie, warto określić przyczyny i skutki tego zjawiska, zwłaszcza w odniesieniu do dzieci. Ogromne znaczenie w powstawaniu, rozwijaniu się i eskalacji przemocy domowej odgrywają normy społeczne i obyczajowe, ujmowane w szerokim aspekcie historycznym. O historycznych uwarunkowaniach przemocy wobec dziecka świadczy m.in. akt o sposobach karania dziecka upartego, przyjęty w Anglii w 1654 roku. Dokument ten ujawnia stosunek do dzieci jako „własności” rodziców. Zgodnie z nim, rodzice mieli prawo złożenia petycji do urzędu w sprawie własnego dziecka, a nawet narazić je na śmierć w przypadku, gdy było zbyt niesforne²⁷. Oświata z użyciem przemocy była też obecna w tradycji ukraińskiej, gdzie różgi i paski służyły jako instrumenty wychowania²⁸.

Nie ma jakiejś jednej powszechnie uznawanej koncepcji teoretycznej, która wyjaśniałaby, dlaczego dochodzi do przemocy w rodzinie. Badacze uwzględniają różne uwarunkowania. Według Jadwigi Mazur, czynnikami wywołującymi przemoc w rodzinie są:

- doświadczenia międzypokoleniowe przemocy,
- niski status socjoekonomiczny,
- izolacja społeczna rodziny,
- stres społeczny²⁹.

Klasyfikację czynników wyzwalających przemoc zaproponowała także Natalia Suszyk, dzieląc je na:

²⁷ N.K. Asanowa, *Zestokoje obraszczienije s dietjami: osnovnyje metodologiczeskije woprosy, praktičeskie i prawowyje aspekty*, w: tejże (red.), *Rukowodstwo po predpreżdieniju nasilijanad dietmi*, Moskwa 1997, s. 25.

²⁸ O. Jurkiw, *Istoryko-pedagogicznyj analiz simejnogo nasylia nad dytynoju*, „Pedagogika. Praca Socjalna” 2003, t. 31, s. 197.

²⁹ J. Mazur, dz. cyt., s. 39-41.

- społeczno-ekonomiczne;
- społeczno-kulturowe;
- powiązane ze strukturą rodziny i modelem komunikacyjnym;
- powiązane z osobowością rodziców;
- związane osobowością dziecka³⁰.

Wymienione wyżej czynniki można jeszcze podzielić na czynniki makropoziomu, gdzie przyczyny leżą w strukturze społecznej i systemie wartości społeczeństwa, a także czynniki mikropoziomu, które związane są z właściwościami systemu rodzinnego.

Istnieje duże ryzyko, że dziecko dorastające w rodzinie z przejawami przemocy będzie powielać ten sam model zachowania w swej przyszłej rodzinie. Chodzi tu o międzypokoleniowy przekaz wzorców, z możliwym powielaniem mitów i stereotypów na temat przemocy, z modelem dominacji jednej płci w rodzinie i określonym zdefiniowaniem układu ról rodzinnych. Wśród czynników społeczno-ekonomicznych przyczyniających się do surowego traktowania dziecka ważne miejsce zajmują niskie dochody i trwałe braki pieniędzy, bezrobocie lub praca czasowa powodujące napięcia wśród członków rodziny wskutek niezaspokajania podstawowych potrzeb. Zbyt młody wiek rodziców, urodzenie pierwszego dziecka, brak właściwego wychowania do pełnienia ról małżeńskich i rodzicielskich oraz niski poziom wykształcenia jeszcze pogarszają sytuację. Na wzrost frustracji, który z kolei powoduje podwyższenie poziomu agresji, ma wpływ stres społeczny.

³⁰ N. Suszyk, *Sutnist, wydy, faktory, wynykennnia nasylistwa nad ditmy w simji*, referat wygłoszony podczas Międzynarodowej Konferencji Naukowo-Praktycznej pn. *Dytynstwo bez nasylla: suspilstwo, szkoła i simja na zachysti praw ditej*, Ternopil, 29-30 kwietnia 2014 r.

Izolacja społeczna rodziny to kolejny czynnik skorelowany z przemocą. Możemy wnioskować o jej występowaniu na podstawie jakości kontaktów rodziny z innymi osobami: dalszą rodziną, znajomymi, sąsiadami, współpracownikami. Z praktyki wynika, że przemoc domowa prowadzi często do samoizolacji, zamykania się, trudności w kontaktach społecznych. Przyczyn izolowania się może być kilka. Wstyd przed sąsiadami czy dalszymi krewnymi, widoczne siniaki czy inne szkody fizyczne, traktowanie przemocy jako problemu wyłącznie wewnątrzrodzinnego, patriarchalny typ stosunków w rodzinie, gdzie słabsi członkowie winni się podporządkowywać sprawcy, jak i przekonanie, że nie mają prawa głosu. Czasem do pogłębienia problemu przyczyniają się sami sąsiedzi, których *a priori* nie interesuje sytuacja rodziny zamieszkałej nieopodal.

Dość powszechnie uważa się, że przemoc jest typową cechą rodzin zmarginalizowanych. Praktyka wskazuje jednak, że wysoki poziom materialny rodziny wcale nie przeszkadza w powstawaniu zaburzeń. Własne doświadczenia będące owocem 12 lat praktyki zawodowej pozwalają mi stwierdzić, że przemoc w rodzinie o wysokim poziomie materialnym wyraża się w maltretowaniu psychicznym, przemocy werbalnej, nadopiekuńczości lub zaniedbywaniu. Relacja dziecko-rodzice pogarsza się po wielokroć, kiedy dochodzi do rozwodu lub separacji między rodzicami. W takich rodzinach dzieci bywają przedmiotem targu („masz mi płacić tyle, bo inaczej nie zobaczysz dziecka”; „nie dam zezwolenia na wyjazd dziecka za granicę na wakacje, jeśli nie pozwolisz mu pojechać ze mną na tydzień do babci” itp.). Zazwyczaj dzieci są też świadkami konfliktów między osobami dorosłymi.

Skutki przemocy domowej najostrzej oceniamy w stosunku do dzieci. Niezaspokajanie podstawowych potrzeb dziecka, związanych

z jego egzystencją biologiczną, zapewnieniem poczucia bezpieczeństwa i odpowiednią stymulacją rozwoju, utrudnia jego prawidłowy rozwój. O skali problemu na Ukrainie można wnioskować z liczby dzieci odebranych rodzicom z powodu nienależytego wykonywania obowiązków rodzicielskich. Według danych Ministerstwa Polityki Społecznej Ukrainy, w ciągu dziewięciu miesięcy 2015 roku zagrożenie odebrania dziecka występowało w 7619 rodzinach³¹. Surowe traktowanie dziecka ma różne następstwa: prowadzi do naruszenia jego praw, wyrządzenia szkody na zdrowiu lub nawet zagrożenia życia. Niebezpieczne są traumy, tak fizyczne, jak i psychiczne, wywołujące posttraumatyczne i psychoreaktywne zaburzenia, zależące od rodzaju przemocy, czasu jej trwania i wieku dziecka. Te zaburzenia mogą przejawiać się w formie zaburzeń zdrowia fizycznego, posttraumatycznych zaburzeń stresowych, zaburzeń emocjonalnych, zaburzeń rozwoju kognitywnego³². Jako bezpośrednie skutki przemocy wobec dziecka, wskazuje się: wzrost agresywności, niską samoocenę, zaburzenia relacji interpersonalnych, labilność emocjonalną, wrogość względem otoczenia przy jednoczesnym przywiązaniu do opiekunów. Wzrasta poziom odczuwanego strachu jako naturalny odruch w sytuacji zagrożenia. Pojawia się skłonność do depresji, izolacji, obniżona samoocena. Mogą też wystąpić inne zaburzenia: u dzieci małych (do 3. roku życia) – problemy w rozwoju mowy, motoryki, procesów poznawczych, u starszych zaś – zaburzenia w procesie uczenia się, kompleks niższości, nadpobudliwość, tiki lub fobie³³.

³¹ *Informacja Ministerstwa Socjalnoji Polityky Ukrainy szczo do dotrymannia Konwencji OON pro prawa dytyny*, http://komsport.rada.gov.ua/komsport/control/uk/publish/article;jsessionid=817D254F407B56C23550941EB77711D8?art_id=50235&cat_id=50234 (25 stycznia 2016).

³² M. Duda, dz. cyt., s. 103.

³³ P. Mięgała, *Wybrane elementy patologii społecznej w aspekcie ich uwarunkowań*, Józefów 2011, s. 82.

Przemoc ze strony rodziców pozostawia po sobie szczególnie trwałe ślady. Wyrządzana przez nich krzywda ma wysoce negatywny wpływ na relacje dziecka z innymi ludźmi, obraz samego siebie i kształtowanie osobowości.

Służby społeczne a przemoc w rodzinie

Rodzina odgrywa najważniejszą rolę w życiu człowieka, będąc pierwszym i istotnym źródłem wsparcia. Sytuacja zmienia się diametralnie w przypadku przemocy. Co począć, kiedy to najbliżsi stają się dręczycielami, a rodzina, jako środowisko życia, nie spełnia pokładanych w niej oczekiwań? Demokratyczne przeobrażenia w społeczeństwie spowodowały zmiany w percepcji przemocy, zwłaszcza przemocy domowej. Ratyfikowanie przez Ukrainę w 1991 roku ONZ-owskiej Konwencji o prawach dziecka rozpoczęło proces kształtowania społeczno-prawnych zasad ochrony najmłodszych, które przedstawiają się następująco:

- 1) Wszystkie państwa, które ratyfikowały Konwencję o prawach dziecka winny dotrzymywać jej przepisów;
- 2) Działanie przemocowe wobec dziecka nie może być usprawiedliwiane żadnymi warunkami. Każde dziecko powinno mieć zapewnioną możliwość ochrony, a każda osoba dopuszczająca się przemocy musi być ukarana zgodnie z przepisami prawa;
- 3) Dzieci mają prawo do życia w środowisku wolnym od zła, przemocy, eksploatacji. Mają prawo zawiadomić osoby dorosłe o jakimkolwiek przypadku nieodpowiedniego zachowania się wobec nich, a skargi złożone przez dzieci muszą być rozpatrywane;
- 4) Dzieci nie są odpowiedzialne za własne bezpieczeństwo³⁴.

³⁴ J.I. Jurkiw, *Socjalno-prawowi aspekty zachystu dítiej wid nasylstwa w simji*, „Socjalna Pedagogika: teoria a praktyka” 2013, nr 4, s. 84.

Idea ochrony dzieci została zaimplementowana w całym szeregu ustaw i dokumentów. Najważniejsze akty prawne obowiązujące na Ukrainie w tym zakresie to: ustawa z dnia 26 kwietnia 2001 roku o ochronie dzieciństwa, wskazywana już ustawa z dnia 15 listopada 2001 roku o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie, ustawa z dnia 24 stycznia 1995 roku o organach i służbach ds. dzieci i specjalnych instytucjach dla dzieci, ustawa z dnia 10 stycznia 2002 roku – Kodeks rodzinny, ustawa z dnia 21 czerwca 2001 roku o pracy socjalnej z rodziną, dziećmi i młodzieżą oraz inne ustawy i uchwały współbrzmiące.

Znowelizowana w 2012 roku ustawa o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie określa zasady prawne i organizacyjne przeciwdziałania przemocy domowej, jak też wskazuje organy i instytucje zobowiązane do realizowania działań profilaktycznych. Ustawa zakłada, że działania te leżą w kompetencji organów administracji rządowej i samorządowej, m.in. organów centralnej władzy wykonawczej, organów Ministerstwa Spraw Wewnętrznych, organów opieki, specjalnych instytucji dla sprawców przemocy i instytucji dla ofiar przemocy³⁵. Niestety, kobiety doznające przemocy ze strony męża skarżą się często, że policjanci traktują takie zachowania jak zwykły konflikt rodzinny, odmawiając przyjazdu i interwencji. Faktyczna interwencja ze strony policji odbywa się dopiero wówczas, kiedy ma miejsce przemoc fizyczna i widoczne są symptomy uszczerbku na zdrowiu ofiary, potwierdzone dokumentem medycznym. Natomiast dość powszechne (także u służb socjalnych) jest przekonanie, że w małżeństwie nie może występować przemoc seksualna³⁶.

³⁵ Zob. art. 3 zakonu Ukrainy *Pro poperedżennia nasylstwa w simji*.

³⁶ A. Zaporozcew, A. Labuń, D. Zabroda i in., *Nasylstwo w simji ta dijalnist organiw wnutrisznych spraw szczodo jogo podolannia*, Kyjw 2012, s. 17.

Inaczej jest w przypadku surowego traktowania dziecka. Postępowanie w takiej sytuacji jest uregulowane przez wspólne rozporządzenie Ministerstwa Polityki Społecznej, Ministerstwa Spraw Wewnętrznych, Ministerstwa Zdrowia oraz Ministerstwa Oświaty i Nauki, obowiązujące od 9 sierpnia 2014 roku, a odnoszące się do kolejności rozpatrywania wniosków i zawiadomień dotyczących surowego traktowania dzieci lub możliwości takiego zachowania. Wśród podmiotów interweniujących w sytuacji przemocy, oprócz wyżej wspomnianych, wymienia się: służbę ds. dzieci, Centrum służb społecznych dla rodziny, dzieci i młodzieży, instytucje medyczne, placówki oświatowe, organizacje pozarządowe³⁷. Wymienione akty prawne mają pewne sprzeczności. Podmiotami koordynującymi prace w zakresie przeciwdziałania przemocy w rodzinie, zapobiegania surowemu traktowaniu dziecka, a także realizację wsparcia społecznego rodziny znajdującej się w trudnej sytuacji życiowej są odrębne struktury. Skutkiem tego jest ułomny mechanizm współpracy między organami, odmienne rozumienie ich funkcji i kompetencji, co utrudnia realizację postawionych zadań.

Zgodnie z procedurami, interwencję w środowisku ofiary przemocy podejmują służby socjalne, tj. Centrum służb społecznych dla rodziny, dzieci i młodzieży (dalej: Centrum). Interwencja odbywa się w oparciu o instrukcję przyjętą rozporządzeniem z dnia 7 września 2009 roku. Pracownicy Centrum po otrzymaniu informacji o przemocy winni zapewnić ofiarom pomoc psychologiczną, społeczno-pedagogiczną, informacyjną, socjalno-medyczną i prawną. Metodyka pracy socjalnej

³⁷ Nakaz Ministerstwa socjalnoji polityky, Ministerstwa wnutrisznych spraw, Ministerstwa ochorony zdorowja, Ministerstwa oswity *Poriadok rozgladu zwerneń i powidomleń z prywodu żorstokogo powodżennia z ditjmy abo zagrozy jogo wczynennia* (Oficijnyj wisnyk Ukrainy 2014, nr 77).

z taką rodziną przewiduje następujące etapy: otrzymanie informacji o przemyśle, potwierdzenie faktu przemyśle, zawiadomienie odpowiednich służb, ocena wstępna sytuacji w rodzinie, kompleksowa analiza, formułowanie celów i zadań, realizacja zadań, monitorowanie, ocena wyników, zamknięcie sprawy³⁸. W przypadku przemyśle wobec dziecka, pracownik socjalny współpracuje ze służbą ds. dzieci, podejmując wspólne działania. Na etapach późniejszych, kiedy życia i zdrowia dziecka nic nie zagraża, służba ds. dzieci realizuje już raczej rolę kontrolną, monitorując sytuację w rodzinie.

Przedmiotem pracy socjalnej z rodziną stosującą przemoc wobec dziecka są następujące zadania: diagnoza problemu, wsparcie mające na celu wyeliminowanie czynników przemyśle, edukacja i wychowanie służące nabyciu wiedzy o psychologicznych i społecznych źródłach przemyśle, edukacja w zakresie socjopedagogiki, kształtowanie postaw sprzyjających niwelowaniu możliwości zaistnienia przemyśle, interwencja o charakterze zapobiegawczym w życiu wewnętrznym rodziny³⁹. Ponieważ przemoc wobec dziecka jest skutkiem dysfunkcji i patologii występujących w rodzinie, pracownik socjalny musi umieć zidentyfikować ten problem i pracować nad jego usunięciem, pomóc właściwie ocenić i wykorzystać zasoby własne rodziny i najbliższego otoczenia w celu poprawy sytuacji. Wyodrębniamy tu dwa kierunki działań: praca z rodzicami i praca z dzieckiem. Usunięcie skutków przemyśle lub maksymalne ich łagodzenie, odbudowa odpowiednich relacji na linii dziecko–osoba krzywdząca, eliminowanie dewiacji w rodzinie, wzmacnianie więzi rodzinnych i umiejętności rozładowywania emocji w związku z możliwością zaistnienia sytuacji życiowo trudnych są wyzwaniem dla pracownika socjalnego.

³⁸ W.M. Bondarowska, J.I. Bordijan, Ł.W. Bułach i in., dz. cyt., s. 165.

³⁹ M. Duda, dz. cyt., s. 107.

W literaturze przedmiotu podkreśla się wagę izolowania ofiar od sprawców. Tymczasem, jak pokazuje praktyka, w realiach ukraińskich to raczej wyjątek niż reguła. Dziecko może być odebrane rodzicom i czasowo umieszczone w schronisku dla dzieci (całodobowa placówka opiekuńczo-wychowawcza) w uzasadnionych przypadkach ryzyka utraty zdrowia lub życia. W pozostałych sytuacjach ofiary przemocy wciąż mieszkają wraz ze sprawcą, nawet gdy w grę wchodzi przemoc wobec dziecka. Kolejne wyzwanie to nadmierne oczekiwania w stosunku do służb społecznych, jeśli chodzi o spowodowanie zmiany postawy agresora (pracownik socjalny ma rozwiązać wszystkie problemy). Ograniczone instrumenty działania, formalizacja pracy, zbyt łagodne skutki prawne dla agresora, ułomny system ochrony ofiar przemocy, brak centrów interwencji kryzysowej, niska aktywność sektora pozarządowego znacznie obniżają efektywność pracy socjalnej. Według danych statystycznych, w ciągu 2014 roku w związku ze stosowaniem przemocy domowej skierowano do programów korekcyjnych 5147 osób. Z tej liczby tylko 1443 osoby je odbyły⁴⁰.

Profilaktyka przemocy domowej wobec dziecka jest realizowana przez instytucje socjalne na trzech poziomach. W ramach profilaktyki pierwszorzędowej, najbardziej powszechnej, wykonywane są usługi informacyjne dla dzieci, rodziców, nauczycieli (na ogół odbywa się to w placówkach oświatowych), prowadzone są treningi, szkolenia, które uczą prawidłowego zachowania się w sytuacjach trudnych. Profilaktyka drugorzędowa adresowana jest do dzieci z grupy ryzyka i przeważnie ma charakter grupowy. Jej celem jest zmiana zachowania z mało adaptacyjnego, dysfunkcjonalnego, ryzykownego na adaptacyjne. Profilaktyka

⁴⁰ *Socjalnyj zwit za 2014 r.*, s. 45.

trzeciorzędowa ma charakter indywidualny, nakierowany na konkretne rodziny i przewiduje cały zespół usług socjalnych. Odbywa się łącznie z readaptacją społeczną. Wymaga podejścia multidyscyplinarnego oraz bieżącej współpracy z innymi podmiotami⁴¹.

Mimo przemian zachodzących w społeczeństwie ukraińskim, wciąż aktualny pozostaje problem przemocy w rodzinie. Z jednej strony deklarujemy brak akceptacji dla surowego traktowania dziecka, z drugiej zaś – biernie obserwujemy istnienie tego zjawiska, uważając, że to sprawa wstydliva i osobista. Aprobując przemoc, sami przyczyniamy się do patologizacji środowiska, w którym żyjemy. Rodziny cierpiące w związku z przemocą domową potrzebują kompleksowej pomocy, tak ze strony instytucji publicznych, jak i organizacji pozarządowych. Pomoc ta ma być ukierunkowana na wsparcie społeczne, psychologiczne i prawne, na readaptację oraz korektę postaw i zachowań.

Bibliografia

Literatura

- Asanowa N.K., *Zestokoje obraszczienije s dietjmi: osnovnyje metodologiczeskije woprosy, praktičeskije i prawowyje aspekty*, w: tejże (red.), *Rukowodstwo po predupreżdieniju nasilija nad dietmi*, Łados, Moskwa 1997, s. 20-35.
- Basak A.M., *Uwarunkowania przemocy w rodzinie*, „Pedagogika Rodziny” 2012, nr 2 (1), s. 124-136.
- Bondarowska W.M., Bordijan J.I., Bułach Ł.W. i in., *Zapobigannia nasylstwu w simji u dijalnosti fachiwciw socialnoji sfer*, „Kałyta”, Kyjiw 2014.
- Busoł W.T. (red.), *Wełykyj tłumacznij słownyk suczasnoji ukraińskoj mowy*, WTF „Sterun”, Irpiń 2002.
- Chomycz T., *Poniattia nasylstwa i prymusu ta ich spiwwidnoszennia*, „Prawo” 2012, nr 2 (6), s. 2-17.

⁴¹ J.I. Jurkiw, dz. cyt., s. 86.

- Duda M., *Przemoc w rodzinie wyzwaniem dla współczesnej pracy socjalnej*, „Studia Socialia Cracoviensia” 2012, nr 1 (6), s. 99-112.
- Hill J., *W Ukraini problema nasylstwa nad ditmy nikogo ne cikawytj*, http://zaxid.net/news/showNews.do?dzheyms_hil_v_ukrayini_problema_nasilstva_nad_ditmi_nikogo_ne_tsikavit&objectId=1281656 (25 stycznia 2016).
- Jurkiw J.I., *Socialno-prawowi aspekty zachystu ditej wid nasylstwa w simji*, „Socialna Pedagogika: teoria a praktyka” 2013, nr 4, s. 80-88.
- Jurkiw O., *Istoryko-pedagogicznyj analiz simejnogo nasylia nad dytynoju*, „Pedagogika. Praca Socjalna” 2003, t. 31, s. 196-198.
- Lewczenko K.B., *Statystycznyj wymir wykonannia zakonu Ukrainy „Pro poperedzennia nasylstwa w simji”*, „Forum Prawa” 2011, nr 3, s. 456-462.
- Mazur J., *Przemoc w rodzinie. Teoria a rzeczywistość*, Wydawnictwo Akademickie „Żak”, Warszawa 2002.
- Migała P., *Wybrane elementy patologii społecznej w aspekcie ich uwarunkowań*, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Gospodarki Euroregionalnej im. Alcide De Gasperi, Józefów 2011.
- Olechnicki K., Załęcki P., *Słownik socjologiczny*, Graffiti BC, Toruń 2004.
- Onyszczenko J.W., *Nasylstwo w simji: stan ta problemy*, „Pedagogika Tolerancji” 2001, nr 3/4, s. 39-47.
- Pospiszyl I., *Razem przeciw przemocy*, Wydawnictwo Akademickie „Żak”, Warszawa 1999.
- Safonowa T.J., Cymbał J.I., *Zestokoje obraszczienije s dietmi i jego posledstwija*, Psychologija i Pedagogika, Moskwa 1993.
- Socialna robota. Korotkyj encyklopedycznyj słownyk*, t. 4, DCSSM, Kyjiw 2002.
- Sydorenko O., *Prawowi ta psychologichni aspekty wyriszennia konfliktiw, powjazanych z nasylstwom w simjach*, „Prawo Ukrainy” 2001, nr 6, s. 27-40.
- Suszyk N., *Sutnist, wydy, faktory, wynyknennia nasylstwa nad ditmy w simji*, referat wygłoszony podczas Międzynarodowej Konferencji Naukowo-Praktycznej pn. *Dytynstwo bez nasylla: suspilstwo, szkoła i simja na zachysti praw ditej*, Ternopil, 29-30 kwietnia 2014 r.

Szemczuszenko J.S. (red.), *Welykyj encyklopedycznyj jurydycznyj słownik*, Jurydyczna Dumka, Kyjiw 2007.

Zaporozcew A., Labuń A., Zabroda D. i in., *Nasyłstwo w simji ta dijalnist organiw wnutrisznych spraw szczodo jogo podolannia*, Koordynator OBSE, Kyjiw 2012.

Źródła

Informacja Ministerstwa Socialnoji Polityky Ukrainy szczo do dotrymannia Konwencji OON pro prawa dytyny, http://komsport.rada.gov.ua/komsport/control/uk/publish/article;jsessionid=817D254F407B56C23550941EB77711D8?art_id=50235&cat_id=50234 (25 stycznia 2016).

Nakaz Ministerstwa socialnoji polityky, Ministerstwa wnutrisznych spraw, Ministerstwa ochorony zdorowja, Ministerstwa oswity *Poriadok rozgladu zwerneń i powidomleń z prywodu żorstokogo powodżennia z ditjmy abo zagrozy jogo wczynennia* (Oficijnyj wisnyk Ukrainy 2014, nr 77).

Socialnyj zwit za 2014 rik, http://www.mlsp.gov.ua/labour/control/uk/publish/category?cat_id=160211 (20 stycznia 2016).

Ustawa z dnia 29 lipca 2005 r. o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie (Dz.U. 2005, nr 180, poz. 1493 z późn. zm.).

Zakon Ukrainy *Pro poperedżennia nasyłstwa w simji* (tekst jedn.: WWR Ukrainy 2002, nr 10 z późn. zm.).

Dziecko jako świadek przemocy w rodzinie (o „zapomnianych” ofiarach przemocy)

Wprowadzenie

Przemoc w rodzinie stanowi jeden z ważniejszych problemów społecznych w naszym kraju. Zarówno dane statystyczne (kryminalne), jak i badania empiryczne dowodzą, że ofiarą przemocy w rodzinie jest najczęściej kobieta (około 67 proc. ogółu ofiar przemocy domowej według statystyk Komendy Głównej Policji), a jej sprawcą w przeważającej większości przypadków jest mężczyzna (około 93 proc. ogółu sprawców)¹. Szczególną postać przemocy w rodzinie stanowi przemoc

¹ Obliczenia własne, uśrednione za lata 2012-2014; na podst. *Przemoc w rodzinie*, <http://statystyka.policja.pl/st/wybrane-statystyki/przemoc-w-rodzinie/50863,Przemoc-w-rodzinie.html> (31 października 2015).

wobec małoletniego. Stosowana przez rodziców (opiekunów), a więc osoby, na których ciąży obowiązek zapewnienia dziecku prawidłowych warunków rozwoju i bezpiecznego środowiska życia, jest szczególnym rodzajem krzywdy, której konsekwencje są rozległe i złożone, a odczuwane także w późniejszym, dorosłym już życiu człowieka. W świetle danych kryminalnych, małoletni jako ofiary przemocy w rodzinie stanowią ponad 1/5 ogółu ofiar (około 22 proc.)². Badania przeprowadzone na zlecenie Ministerstwa Pracy i Polityki Społecznej w 2008 roku wykazały, że około 15 proc. Polaków posiadających małoletnie dzieci przyznało się, iż (przynajmniej jeden raz) dopuściło się przemocy względem swego dziecka³. Natomiast badania zrealizowane przez Fundację Dzieci Niczyje (2012 roku) pokazały, że przemocy ze strony dorosłych (nie tylko rodziców i opiekunów) doświadczył w swym życiu przeszło co trzeci małoletni (34 proc.), w tym porównywalny odsetek dziewcząt (33 proc.) i chłopców (35 proc.)⁴.

A co z małoletnimi, wobec których nie są kierowane bezpośrednie akty przemocy w rodzinie, jednak obserwują oni proces znęcania się w domu (np. ojca nad matką)? Czy są oni „tylko” świadkami przemocy, czy również jej ofiarami? O takich dzieciach „milczą” statystyki kryminalne, z reguły nie są one także uwzględniane w badaniach nad przemocą wobec dziecka. Czy możemy przyjąć, że tych dzieci problem prze-

² Tamże (obliczenia własne, uśrednione za lata 2012-2014; na podst. statystyk KGP).

³ *Badanie dotyczące zjawiska przemocy w rodzinie wobec dzieci. Opinie ofiar, sprawców i świadków o występowaniu i okolicznościach występowania przemocy w rodzinie wobec dzieci*, raport z badania TNS OBOP dla Ministerstwa Pracy i Polityki Społecznej, Warszawa, lipiec 2008, s. 25-26.

⁴ Badania zrealizowano na reprezentatywnej próbie dzieci i młodzieży w wieku 11-17 lat (N = 1005) w ramach *Ogólnopolskiej diagnozy problemu przemocy wobec dzieci*; za: S. Wójcik, *Przemoc w rodzinie, zaniedbanie, wiktymizacja pośrednia. Wyniki ogólnopolskiej diagnozy problemu przemocy wobec dzieci*, „Dziecko Krzywdzone. Teoria, badania, praktyka” 2013, nr 12 (3), s. 42.

mocy, a w związku z tym jej skutków, nie dotyczy? Czy możemy przyjąć, że ich rozwój nie jest zaburzony, skoro wzrastają w pozbawionym miłości i bezpieczeństwa domu rodzinnym? Jedynie nieliczni dostrzegają i podkreślają wagę tego problemu, stawiając go na równi z problemem przemocy bezpośrednio doznawanej przez dziecko, zwracając przy tym uwagę, iż bycie świadkiem przemocy w rodzinie stanowić może dla dziecka silny uraz psychiczny: „[d]zieci mogą nie widzieć awantur i bicia matki, ale słyszą np. jej płacz, jęki, wyzwiska. Widzą skutki przemocy: zdemolowane mieszkanie, ślady krwi, siniaki, potargane ubrania, rozbite okulary, policjantów w domu. Na pewno czują atmosferę napięcia w rodzinie, lęk i obawy matki, kiedy sprawca wraca do domu”⁵. Jerzy Mellibruda określa takie dzieci mianem „zapominanych ofiar przemocy”⁶, Szymon Wójcik posługuje się pojęciem „wiktyimizacji pośredniej”⁷ dla określenia sytuacji, gdy dziecko wzrasta w środowisku przemocy, choć osobiście jej nie doświadcza. Obydwa te pojęcia będą stosowane zamiennie w niniejszym artykule.

Zakres zjawiska wiktyimizacji pośredniej

Jak wiele jest dzieci obserwujących przemoc w domu rodzinnym? Badania prowadzone w innych krajach (m.in. Stany Zjednoczone, Australia) wykazały, że ponad 1/3 dzieci jest świadkiem takich zdarzeń⁸. A jak przedstawia się ten problem w naszym kraju?

⁵ W. Badura-Madej, A. Dobrzyńska-Mesterhazy, *Przemoc w rodzinie. Interwencja kryzysowa i psychoterapia*, Kraków 2000, s. 88.

⁶ J. Mellibruda, *Charakterystyka zjawiska przemocy w rodzinie*, s. 8-9, http://www.niebieskalinia.pl/przewodnik_ustawa/poradnik_-_eksperci_radza/01._Jerzy_Mellibruda.pdf (20 listopada 2015).

⁷ S. Wójcik, dz. cyt., s. 41.

⁸ Za: J. McIntosh, *Children living with domestic violence: research foundations for early intervention*, „Journal of Family Studies” 2003, t. 9, nr 2, s. 222.

Oszacowanie liczby dzieci dotkniętych wiktyimizacją pośrednią w związku z przemocą w rodzinie, w oparciu o statystyki kryminalne, nie jest zadaniem łatwym z tych samych przyczyn, co sama próba szacowania liczby bezpośrednich ofiar przemocy. Chodzi tu nie tylko o to, że dane na temat liczby dzieci obserwujących przemoc w domu rodzinnym nie są uwzględniane w statystykach kryminalnych⁹, ale także ze względu na sam fakt istnienia tzw. ciemnej liczby tego typu przestępstw. Do organów ścigania docierają bowiem informacje tylko o części spośród ogółu przypadków przemocy w rodzinie, jakie mają miejsce w naszym kraju. Wiele tego typu zdarzeń nie jest zgłaszanych przez osoby poszkodowane czy osoby z najbliższego otoczenia rodzin dotkniętych przemocą (np. sąsiadów). Gdyby jednak przyjąć, że średnio jedynie połowa ujętych w statystykach kryminalnych dorosłych ofiar przemocy (np. w 2014 roku – 84 277 osób) posiada tylko jedno małoletnie dziecko, które obserwuje proces jej krzywdzenia, wówczas liczba „pośrednich” ofiar przemocy, tylko w jednym roku kalendarzowym obejmować może ponad 40 tys. dzieci (tj. 42 138 osób). Jeśli nawet od tej liczby odejmiemy dzieci będące bezpośrednimi ofiarami przemocy w rodzinie (tj. 21 055 osób), liczba dzieci pokrzywdzonych wiktyimizacją pośrednią przekroczy 20 tys. (tj. 21 083 osoby). Oczywiście formułowanie daleko posuniętych wniosków na podstawie powyższych obliczeń nie jest uprawnione, bowiem statystyki kryminalne nie rejestrują, czy i ile dzieci znajduje się pod opieką rodzin dotkniętych przemocą. Niewątpliwie jednak należy podkreślić (i czemu służył powyższy przykład), że

⁹ Przykładowo, jak wynika z danych policji, w roku 2014 r. ogólna liczba osób, które doznały przemocy w rodzinie wynosiła 105 332. W tej liczbie odnotowano 84 277 osób dorosłych (w tym 72 786 kobiet i 11 491 mężczyzn) oraz 21 055 małoletnich. Brak natomiast informacji o małoletnich, którzy są świadkami stosowanej w rodzinie przemocy; zob. *Przemoc w rodzinie* (31 października 2015).

liczba dzieci krzywdzonych w rodzinie (bezpośrednio i pośrednio lub jednocześnie w obydwu tych rolach) może być dwukrotnie wyższa niż pokazują to statystyki kryminalne.

Jak wiele jest więc w naszym kraju „zapomnianych” ofiar przemocy? Próbę oszacowania zakresu tego zjawiska podjęła Fundacja Dzieci Ni-czyje w ramach wspomnianych już badań, które zrealizowano w 2012 roku na reprezentatywnej próbie dzieci i młodzieży w wieku 11-17 lat (włącznie przebadano 1005 małoletnich). W badaniach tych podjęto problem wiktylizacji pośredniej, przy czym uwzględniono dwie sytu-acje: obserwowanie przez dziecko przemocy pomiędzy rodzicami/opie- kunami oraz przemocy stosowanej wobec rodzeństwa lub innych dzieci wychowujących się w danej rodzinie. Badania te dowiodły, że 18 proc. ankietowanych (w tym identyczny odsetek chłopców i dziewcząt) było świadkami przemocy stosowanej w rodzinie, przy tym prawie dwukrot- nie częściej zdarzenia te obserwowała młodzież w wieku 15-17 lat niż dzieci w wieku 11-14 lat (odsetki wskazań wynoszą odpowiednio: 26 proc. i 14 proc.). Świadcami przemocy pomiędzy rodzicami/opieku- nami było 12 proc. badanych (14 proc. dziewcząt i 11 proc. chłopców, 18 proc. młodzieży w wieku 15-17 lat i 9 proc. dzieci w wieku 11-14 lat). Sprawcami tej przemocy byli zazwyczaj ojcowie dziecka (62 proc.), rzadziej matki (9 proc.) i ojczymowie (7 proc.). Natomiast ofiarami ob- serwowanej przez dziecko przemocy były głównie matki (69 proc.), rza- dziej ojcowie (13 proc.), ojczymowie (10 proc.) czy macochy (2 proc.)¹⁰.

Oprócz przemocy w relacjach pomiędzy dorosłymi członkami ro- dziny, małoletni obserwują także proces krzywdzenia swego rodzeń- stwa przez rodziców/opiekunów (ewentualnie innych dzieci pozosta-

¹⁰ S. Wójcik, dz. cyt., s. 54-55.

jących we wspólnej rodzinie). Świadkiem takiego zdarzenia był – jak dowiodły badania – co jedenasty ankietowany (9 proc.). Częściej proces krzywdzenia innego dziecka obserwowali chłopcy (11 proc.) niż dziewczęta (7 proc.), częściej także młodzież w wieku 15-17 lat (12 proc.) niż dzieci w wieku 11-14 lat (7 proc.). Ofiarami przemocy było zazwyczaj rodzeństwo badanych: bracia (44 proc.) i siostry (23 proc.), a rzadziej – inne dziecko mieszkające z rodziną (16 proc.). Sprawcami przemocy byli głównie ojcowie (38 proc.), rzadziej matki (13 proc.), macochy (6 proc.) i ojczymowie (2 proc.)¹¹.

Badania te pokazały jednocześnie, że w przypadku dziecka współwystępują ze sobą różne formy wiktylizacji przemocą w rodzinie. Ofiarami bezpośredniej przemocy ze strony dorosłych członków rodziny (przemoc fizyczna, psychiczna, zaniedbanie) jest około 34 proc. małoletnich, jednak wielu z nich jednocześnie obserwuje proces znęcania się nad innym członkiem rodziny (około 12 proc. ogółu badanych). Natomiast dzieci i młodzież, które wyłącznie obserwują przemoc w domu rodzinnym (wiktylizacja pośrednia) stanowią około 6 proc. badanych¹².

Konsekwencje przemocy obserwowanej przez dziecko w domu rodzinnym

Badania dowodzą, że rozwój emocjonalny i społeczne funkcjonowanie dziecka obserwującego przemoc w domu rodzinnym są równie zaburzone, jak w przypadku dziecka bezpośrednio maltretowanego. Bez względu na to, czy dziecko doznaje przemocy, czy „tylko” ją obserwuje, przejawiać może różne problemy emocjonalne i behawioralne (np. skłonność do depresji, zachowań autodestrukcyjnych i agresywnych, niskie poczu-

¹¹ Tamże, s. 55-56.

¹² Tamże, s. 58.

cie własnej wartości)¹³. Amerykańskie badania porównawcze dzieci wychowujących się w rodzinach, w których obecna jest przemoc, z dziećmi wzrastającymi w rodzinach pozbawionych piętna przemocy wykazały, że te pierwsze są kilkakrotnie bardziej narażone na ujawnienie się różnego rodzaju zaburzeń w zachowaniu i w sferze emocjonalnej, głównie takich jak podwyższony poziom agresji, impulsywność, a także poczucie lęku i deficyt umiejętności społecznych. W populacji dzieci wychowujących się w rodzinach bez przemocy takie zaburzenia ujawnia średnio około 10 proc., podczas gdy w populacji dzieci wywodzących się z rodzin dotkniętych przemocą domową wskaźnik ten wynosi od 40 do 50 proc.¹⁴

Obecność przemocy w domu rodzinnym oznacza dla dziecka poczucie ciągłego niepokoju i narastającego zagrożenia. Co więcej, u dzieci wychowujących się w takich rodzinach obserwuje się także zniekształcony obraz samego siebie oraz własnego „udziału” w procesie przemocy. Dziecko postrzega siebie jako kogoś gorszego i odmiennego. Może także obwiniać siebie za przemoc doznawaną przez innego członka rodziny w przekonaniu, iż poprzez swe zachowanie, wygląd lub brak pewnych zdolności (np. słabe wyniki w nauce) przyczyniło się do frustracji i agresywnego zachowania sprawcy¹⁵. Dziecko będące świadkiem przemocy w rodzinie doświadcza nierzadko sprzecznych emocji: z jednej strony odczuwa złość, strach i bezradność, z drugiej zaś – obwinia się za ich odczuwanie, sądząc, że nie powinno się nad sobą „użalać”, skoro przemoc go bezpośrednio nie dotyczy. Jeszcze trudniejsza emocjonalnie jest

¹³ P.G. Jaffe, D.A. Wolfe, S.K. Wilson, *Children of battered women*, Newbury Park 1990, s. 41-42.

¹⁴ J. McIntosh, dz. cyt., s. 224-225 i 226.

¹⁵ K. Fenik, *Sytuacja psychologiczna i emocjonalna dziecka krzywdzonego. Konsekwencje przemocy doświadczanej w dzieciństwie*, w: J. Zmarzlik (red.), *Przemoc w rodzinie wobec dziecka. Procedury interwencyjne w szkole*, Warszawa 2011, s. 11 i 20.

dla dziecka sytuacja, gdy jeden członek rodziny krzywdzi drugiego (np. ojciec matkę), a samo dziecko – nagradza. Młody człowiek nie umie się odnaleźć w takiej sytuacji, odczuwając przymus opowiedzenia się po stronie krzywdzonego rodzica i jednocześnie nie potrafiąc przeciwstawić się sprawcy. Doświadcza poczucia winy za „nielojalność” wobec osoby doznającej przemocy¹⁶.

Choć wiktymizacja pośrednia nie wiąże się z urazami fizycznymi (na które narażone są bezpośrednio ofiary krzywdzenia), to jednak sama obecność przemocy w domu rodzinnym pozostawia głębokie urazy w dziecięcej psychice. W badaniach amerykańskich stwierdzono występowanie syndromu stresu pourazowego (ang. *posttraumatic stress disorder*, PTSD) u około 20 proc. dzieci, które obserwowały przemoc w rodzinie względem własnych matek. Dzieci te cierpiały na podwyższone stany lękowe, depresję, zaburzenia dysocjacyjne, nadpobudliwość i zaburzenia snu¹⁷. W Polsce, jak wskazuje Katarzyna Fenik, syndrom ten rzadko jest diagnozowany, gdyż „przebiega pozornie inaczej niż u dorosłych (...). Dzieci nie umieją relacjonować swych doświadczeń, nie potrafią wskazywać doświadczeń urazowych jako tych, które wyznały zmianę ich zachowania”¹⁸. Wspomniana autorka zauważa jednak, że dzieci te często odtwarzają i odwzorowują zaobserwowane w domu zachowania przemocowe w relacjach z innymi, np. w zabawie z dziećmi. To z kolei prowadzi do dalszych konsekwencji, np. wychowawczych w szkole, gdy dziecko jest diagnozowane jako agresywne i karane za stosowanie przemocy wobec rówieśników¹⁹.

¹⁶ Tamże, s. 22.

¹⁷ J. McIntosh, dz. cyt., s. 225-226.

¹⁸ K. Fenik, dz. cyt., s. 21.

¹⁹ Tamże, s. 22.

Niewątpliwie więc uznać należy, że obserwowanie przez dziecko przemocy w domu rodzinnym jest przejawem przemocy psychicznej względem niego, gdyż jego podstawowe potrzeby, takie jak potrzeba miłości, uznania, poczucia bezpieczeństwa, nie są zaspokajane. Obraz rodziny, jaki pozostaje w pamięci takiego dziecka, jest zniekształcony, a życie rodzinne kojarzone jest z przemocą, poczuciem krzywdy i upokorzenia²⁰. Obserwowanie przemocy w domu może mieć także odległe skutki. Wyniki badań dowodzą, iż istnieje zależność pomiędzy byciem świadkiem przemocy w dzieciństwie a późniejszym jej stosowaniem – już w życiu dorosłym i wobec członków własnej rodziny prokreacyjnej. Generalnie, u dzieci, które były świadkami przemocy w rodzinie, występuje trzy razy większe prawdopodobieństwo stosowania przemocy w życiu dorosłym niż w przypadku tych, które wychowały się w rodzinach bez przemocy. Zależność ta dotyczy szczególnie chłopców, którzy – podobnie jak ich ojcowie – maltretują własne żony czy partnerki życiowe²¹. Ponadto warto uzupełnić o nowy aspekt znane powiedzenie, że „bici w dzieciństwie biją własne dzieci”. Jak wykazały ogólnopolskie badania zrealizowane na zlecenie Ministerstwa Pracy i Polityki Społecznej w 2014 roku, nie tylko osoby, które doświadczyły bezpośredniej przemocy w dzieciństwie, stosują ją względem własnych dzieci. Otóż wśród ankietowanych sprawców przemocy wobec własnego dziecka/dzieci, 73,6 proc. było ofiarami, a 82,1 proc. – świadkami przemocy w dzieciństwie. Dla porównania, wśród osób niestosujących przemocy względem dziecka/dzieci – 86,5 proc. nie obserwowało w dzieciństwie

²⁰ Por. R. Kałucka, *Skutki przemocy emocjonalnej wobec dzieci*, w: B.R. Arkita (red.), *Prawne, psychologiczne i społeczne aspekty przemocy emocjonalnej. Jak zapobiegać przemocy i pomagać ofiarom*, Warszawa 2008, s. 56.

²¹ B. Gruszczyńska, *Przemoc wobec kobiet w Polsce: aspekty prawnokryminologiczne*, Kraków 2007, s. 26.

takich zachowań, a 88,1 proc. nie doświadczyło bezpośredniej przemocy w domu rodzinnym²².

Biorąc pod uwagę ryzyko zaburzonego rozwoju emocjonalnego dziecka obserwującego przemoc w domu rodzinnym, a także wysokie prawdopodobieństwo stosowania przezeń przemocy w życiu dorosłym, warto zwrócić szczególną uwagę właśnie na tę kategorię ofiar. Dzieci te, podobnie jak małe dzieci bezpośrednio doświadczające przemocy, winny być przedmiotem wzmożonej troski służb społecznych podejmujących działania interwencyjne w rodzinach dotkniętych przemocą.

„Zapomniane” ofiary przemocy a działania interwencyjne służb społecznych

Dzieci będące świadkami przemocy w rodzinie nie tylko nie są uwzględniane w statystykach kryminalnych (o czym była już mowa), ale nie są też „widoczne” w realizowanych przez służby społeczne procedurach interwencyjnych „Niebieskie Karty”. Tymczasem sama ustawowa definicja przemocy nie wyklucza z kręgu osób poszkodowanych dzieci obserwujących proces przemocy w rodzinie, bowiem samo jej obserwowanie niewątpliwie narusza prawa dziecka (np. prawo do właściwego rozwoju emocjonalnego, prawo do życia w domu wolnym od przemocy), jak również powoduje „szkody (...) na ich zdrowiu psychicznym (...) wywołuje cierpienia i krzywdy moralne”²³.

²² M. Miedzik, J. Godlewska-Szurkowska, J. Rutkowski, *Badania porównawcze oraz diagnoza skali występowania przemocy w rodzinie wśród osób dorosłych i dzieci, z podziałem na poszczególne formy przemocy wraz z opisem charakterystyki ofiar przemocy i sprawców*, Warszawa 2014, s. 175-176. Były to badania w ramach projektu pt. *Diagnoza i porównanie skali zjawiska przemocy w rodzinie oraz ocena efektywności działań podejmowanych na rzecz przeciwdziałania przemocy w rodzinie*, zrealizowane na próbie losowo-warstwowej obejmującej 3 tys. dorosłych mieszkańców Polski.

²³ Zob. art. 2 pkt 2 ustawy z dnia 29 lipca 2005 r. o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie (Dz.U. 2005, nr 180, poz. 1493 z późn. zm.) (dalej: u.p.p.r.).

Janis Wolak i David Finkelhor zauważają, że dziecko będące świadkiem przemocy domowej wymaga szczególnej uwagi oraz wsparcia ze strony specjalistów i służb interwenujących w związku z przemocą w środowisku rodzinnym. Jednocześnie, autorzy ci wyróżniają trzy rodzaje sytuacji, w których dziecko winno być objęte profesjonalną pomocą:

- gdy rodzic szuka pomocy psychologicznej dla siebie w związku z doświadczaną przemocą (w warunkach polskich może to być sytuacja, gdy matka zwraca się o pomoc do ośrodka interwencji kryzysowej czy specjalistycznego ośrodka wsparcia dla ofiar przemocy w rodzinie);
- gdy dziecko ujawnia fakt przemocy w relacjach między rodzicami w związku z doświadczanymi przezeń innymi problemami (np. zdrowotnymi czy szkolnymi, co może nastąpić podczas konsultacji z pedagogiem czy psychologiem w szkole);
- w tzw. ostrej sytuacji kryzysowej, a więc gdy dochodzi do interwencji policji w danym środowisku rodzinnym²⁴.

W warunkach polskich interwencja służb (w tym policji) w rodzinach dotkniętych przemocą obejmuje działania realizowane w oparciu o procedurę „Niebieskie Karty”. Działania te są podejmowane przez gminne zespoły interdyscyplinarne, które tworzą tzw. grupy robocze dla potrzeb rozwiązywania problemów konkretnych rodzin uwikłanych w przemoc²⁵. Procedura uruchamiana jest w momencie wypełnie-

²⁴ Zob. J. Wolak, D. Finkelhor, *Children exposed to partner violence*, w: J.L. Jasinski, M.L. Williams (red.), *Partner violence*, London 1998, s. 73-113, za: W. Badura-Madej, A. Dobrzyńska-Mesterhazy, dz. cyt., s. 89.

²⁵ Tryb powoływania, strukturę i zakres zadań realizowanych przez zespoły interdyscyplinarne oraz grupy robocze określono w art. 9a i 9b u.p.p.r.

nia formularza „Niebieskiej Karty – A”²⁶ przez przedstawiciela jednego z uprawnionych podmiotów²⁷. Formularz ten pozwala zarejestrować szereg informacji o stosowanej przemoc, jej okolicznościach i przejawach w danej rodzinie. Przy czym w żadnej części formularza nie ma pozycji odnoszącej się wprost do dziecka, które jest „tylko” świadkiem przemoc. Sama konstrukcja dokumentu nie daje możliwości uwzględnienia takich dzieci jako osób poszkodowanych w wyniku przemoc (a tym samym zaliczenia ich do grona „ofiar” przemoc domowej). W zasadzie formularz (w pkt. I) przewiduje możliwość wskazania tylko jednej osoby, „co do której istnieje podejrzenie, że jest dotknięta przemocą w rodzinie”, gdyż wyodrębniono zaledwie jedną pozycję umożliwiającą wpisanie stosownych danych²⁸. A jeśli ofiar przemoc w danej rodzinie jest więcej? I w dodatku dotkniętych wiktyimizacją bezpośrednią? Co, jeśli bezpośrednich aktów przemoc doświadcza matka oraz jej (wszystkie!) małoletnie dzieci? Wprawdzie, w dalszej części formularza (pkt IV), szczegółowy opis form stosowanej przemoc pozwala wyodrębnić przejawy przemoc kierowane wobec osoby dorosłej oraz wobec dziecka, z jednoczesnym określeniem stopnia pokrewieństwa ze sprawcą, jednakże wymienione tu formy przemoc i ich przejawy odnoszą się wyłącznie do osób bezpośrednio pokrzywdzonych przemocą (fizyczną, psychiczną, seksualną,

²⁶ Art. 9d u.p.p.r. Ponadto zob. § 2.1 rozporządzenia Rady Ministrów z dnia 13 września 2011 r. w sprawie procedury „Niebieskie Karty” oraz wzorów formularzy „Niebieska Karta” (Dz.U. 2011, nr 209, poz. 1245) (dalej: rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 13 września 2011 r.).

²⁷ Są to: funkcjonariusz policji, pracownik socjalny, przedstawiciel gminnej komisji rozwiązywania problemów alkoholowych, przedstawiciel oświaty lub ochrony zdrowia.

²⁸ Zob. załącznik nr 1 do rozporządzenia Rady Ministrów z dnia 13 września 2011 r. Podobna sytuacja dotyczy wskazania osoby sprawcy („osoby, wobec której istnieje podejrzenie, że stosuje przemoc w rodzinie”), gdyż schemat formularza również umożliwia wskazanie tylko jednej osoby, pomijając sytuacje, gdy osób stosujących przemoc mogłoby być więcej w danej rodzinie (zob. pkt III).

ekonomiczną itp.)²⁹, nie dając tym samym możliwości uwzględnienia sytuacji małoletnich świadków przemocy. Warto także nadmienić, że kolejny formularz „Niebieska Karta – B”, który zawiera „Pouczenie dla osób dotkniętych przemocą w rodzinie” (w tym wskazanie najczęstszych form przemocy, prawno-karnych aspektów związanych z jej stosowaniem czy wykaz instytucji i placówek udzielających pomocy osobom poszkodowanym), a który jest przekazywany przez przedstawiciela inicjującego procedurę interwencyjną (na podstawie formularza „A”) osobie dorosłej, pokrzywdzonej przemocą, czy w przypadku dziecka – rodzicowi lub opiekunowi niestosującemu wobec niego przemocy, również nie zawiera wskazania, że stosowanie przemocy w obecności małoletniego jest formą emocjonalnego krzywdzenia dziecka³⁰.

Formularz wszczynający procedurę interwencyjną (część „A”) przewiduje możliwość wskazania trzech świadków stosowanej przemocy (zob. pkt VIII), przy czym dane, jakie są tu wymagane, sugerują, iż chodzi o osoby dorosłe i głównie „postronne” (np. sąsiedzi). Jedynie pkt XVII formularza „A” pozwala odnotować informacje o „innych osobach pozostających we wspólnym gospodarstwie z osobą, wobec której istnieje podejrzenie, że stosuje przemoc w rodzinie” z uwzględnieniem stosunku pokrewieństwa ze sprawcą, a także wieku oraz sytuacji zawodowej w przypadku osób dorosłych bądź edukacyjnej w przypadku dzieci (informacja: „czym się zajmuje”). Tu jednak należy postawić pytanie, czy osoby te, a zwłaszcza dzieci, zostaną uwzględnione w działaniach mających na celu pomoc osobom poszkodowanym?

Ważnym krokiem mającym na celu wzmocnienie ochrony dzieci przed krzywdzeniem w rodzinie i udzielanego im wsparcia jest niewąt-

²⁹ Zob. pkt IV, tamże.

³⁰ Zob. załącznik nr 2 do rozporządzenia Rady Ministrów z dnia 13 września 2011 r.

pliwie powołanie przedstawicieli oświaty (tj. wychowawców, nauczycieli, pedagogów szkolnych) do realizacji procedury interwencyjnej „Niebieskie Karty”³¹. Jednak ustawodawca nie rozstrzyga, czy przedstawiciele ci biorą udział w pracach grup roboczych jedynie w sytuacji, gdy bezpośrednią ofiarą przemocy w rodzinie jest dziecko, czy w każdej sytuacji, gdy pod opieką rodziny dotkniętej przemocą znajduje się małoletni. Wiele więc zależy od inicjatywy poszczególnych zespołów interdyscyplinarnych, powołujących grupy robocze do rozpatrywania spraw poszczególnych rodzin uwikłanych w przemoc. Jak wykazały badania, którymi w 2012 roku objęto ponad 1,5 tys. zespołów interdyscyplinarnych z 65 proc. gmin w całym kraju, w skład większości powoływanych przez te zespoły grup roboczych wchodzi głównie przedstawiciele jednostek organizacyjnych pomocy społecznej (100 proc.), policji (97 proc.) oraz gminnych komisji rozwiązywania problemów alkoholowych (80 proc.). Natomiast przedstawiciele oświaty są uczestnikami już tylko około 60 proc. takich grup³².

Grupy robocze podczas posiedzenia, na które zapraszana jest osoba, „co do której istnieje podejrzenie, że jest dotknięta przemocą w rodzinie” (oczywiście, może być to tylko osoba dorosła, nie dziecko³³), w oparciu o formularz „Niebieska Karta – C” sporządzają diagnozę sytuacji tej osoby, biorąc pod uwagę jej sytuację rodzinną, zawodową, ekonomiczną, mieszkaniową, zdrowotną oraz sytuację dzieci (rodzin-

³¹ Na mocy ustawy z dnia 10 czerwca 2010 r. o zmianie ustawy o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. 2010, nr 125, poz. 842).

³² *Diagnoza dotycząca realizacji zadań wynikających z ustawy o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie wykonywanych przez zespoły interdyscyplinarne / grupy robocze, a także realizacji procedury „Niebieskie Karty” w oparciu o rozporządzenie w sprawie procedury „Niebieskie Karty” oraz wzorów formularzy „Niebieska Karta”, Warszawa, grudzień 2012, s. 18.*

³³ Zob. § 8.4 rozporządzenia Rady Ministrów z dnia 13 września 2011 r.

ną, edukacyjną, wychowawczą, zdrowotną itp.)³⁴. Ten ostatni podpunkt daje więc możliwość uwzględnienia sytuacji dzieci nie tylko bezpośrednio doświadczających przemocy, ale również dotkniętych wiktyimizacją pośrednią. Następnie, na podstawie sporządzonej diagnozy, grupa robocza ustanawia indywidualny plan pomocy osobie pokrzywdzonej przemocą (pkt V formularza „Niebieskiej Karty – C”). Udział pracownika oświaty w pracach grupy roboczej otwiera wiele możliwości wsparcia, także dla dziecka niedoświadczającego bezpośrednio przemocy w danej rodzinie. Może ono zostać objęte pomocą psychologiczno-pedagogiczną w szkole, do której uczęszcza, lub w innej wskazanej przez pracownika oświaty placówce (np. opiekuńczo-wychowawczej, wsparcia dziennego, poradni psychologiczno-pedagogicznej). Dziecko można też, zależnie od ujawnianych potrzeb i deficytów emocjonalno-rozwojowych, skierować do udziału w zajęciach terapeutycznych, korekcyjno-kompensacyjnych, dydaktyczno-wyrównawczych, rozwijających uzdolnienia, jak również udzielać mu lub jego opiekunowi porad i konsultacji.

Trudno jest jednoznacznie stwierdzić, bez szczegółowych badań w tym zakresie, jak wielu pedagogów uczestniczących w budowaniu indywidualnych planów pomocy osobom pokrzywdzonym, dostrzega problemy małoletnich świadków przemocy domowej i proponuje w związku z tym określony rodzaj wsparcia. Ponadto, obowiązek zwrócenia uwagi na „zapomniane” ofiary przemocy powinien spoczywać

³⁴ Zob. pkt IV załącznika nr 3 do rozporządzenia Rady Ministrów z dnia 13 września 2011 r. Warto dodać, że procedura „Niebieskich Kart” zawiera także ostatni, czwarty formularz – część „D”, który dokumentuje pracę zespołu interdyscyplinarnego / grupy roboczej wobec sprawcy (zgodnie z pkt. I formularza: „osoby, wobec której istnieje podejrzenie, że stosuje przemoc w rodzinie”), w tym m.in. czynności podejmowane w stosunku do tej osoby oraz jej zobowiązania mające na celu zaprzestanie stosowania przemocy; zob. załącznik nr 4 do rozporządzenia Rady Ministrów z dnia 13 września 2011 r.

także na innych członkach grup roboczych, zwłaszcza przedstawicielach jednostek organizacyjnych pomocy społecznej prowadzących pracę socjalną w rodzinach dotkniętych przemocą. Przywołane już wcześniej badania z 2012 roku wykazały, że w związku z realizacją indywidualnych planów pomocy osobom dotkniętym przemocą w rodzinie, działania podejmowane przez pedagogów wobec dzieci (wiktyimizacja bezpośrednia³⁵) koncentrują się wokół takich form pomocy i wsparcia, jak pomoc psychologiczno-pedagogiczna w formie porad i konsultacji w szkole (w 80 proc. badanych zespołów) oraz w placówce specjalistycznej (69 proc.), pomoc w formie zajęć dydaktyczno-wyrównawczych (67 proc.), informowanie rodzica/opiekuna o możliwości uzyskania pomocy w placówce wsparcia dziennego (64 proc.), powiadomienie sądu rodzinnego i opiekuńczego o sytuacji dziecka (57 proc.), pomoc materialna w postaci wypoczynku wakacyjnego, dożywiania w szkole, przyznania stypendium czy zasiłku szkolnego (57 proc.). Pracownicy socjalni natomiast najczęściej podejmują na rzecz dzieci pokrzywdzonych przemocą dwa rodzaje działań: powiadomienie sądu rodzinnego i opiekuńczego o sytuacji dziecka (78 proc.) oraz skierowanie do placówki opiekuńczo-wychowawczej wsparcia dziennego (45 proc.)³⁶.

Przepisy prawa przewidujące określony zakres pomocy udzielanej dzieciom będącym świadkami przemocy w rodzinie zawarto w zasadzie w rozporządzeniu Ministra Pracy i Polityki Społecznej z dnia 22 lutego

³⁵ Autorzy raportu posługują się określeniem: „dzieci dotknięte przemocą w rodzinie”, a charakterystyka ofiar przemocy (ze względu na płeć i wiek), dokonana na podstawie wskazań badanych członków zespołów interdyscyplinarnych, sugeruje, iż pod uwagę brane były wyłącznie osoby doznające bezpośrednich aktów przemocy; zob. *Diagnoza dotycząca realizacji zadań wynikających z ustawy o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie...*, s. 65-66.

³⁶ Tamże, s. 54 i 57-58.

2011 roku³⁷, a odnoszą się one do standardu usług świadczonych przez specjalistyczne ośrodki wsparcia dla ofiar przemocy w rodzinie. Przy tym usługi te świadczone są na rzecz dzieci nie tyle „będących świadkami przemocy”, co raczej „pozostających pod opieką ofiar przemocy w rodzinie”. Usługi te obejmują:

- zapewnienie schronienia (ofierze przemocy i dzieciom pozostającym pod jej opieką);
- ocenę ryzyka zagrożenia bezpieczeństwa dzieci (pozostających pod opieką osoby doznającej przemocy);
- ocenę sytuacji dzieci w rodzinie (na podstawie rodzinnego wywiadu środowiskowego);
- udzielanie dzieciom wsparcia lub pomocy psychologicznej oraz specjalistycznej pomocy socjoterapeutycznej i terapeutycznej³⁸.

Warto jednak nadmienić, że usługi te świadczone są wówczas, gdy ofiara przemocy w rodzinie (a więc najczęściej matka – bezpośrednia ofiara przemocy małżeńskiej) korzysta z pomocy specjalistycznego ośrodka wsparcia.

Propozycje zmian

Oczywiście, nie można kategorycznie twierdzić, że pracownicy socjalni, pedagodzy, wychowawcy, jak też inni członkowie zespołów

³⁷ Rozporządzenie Ministra Pracy i Polityki Społecznej z dnia 22 lutego 2011 r. w sprawie standardu podstawowych usług świadczonych przez specjalistyczne ośrodki wsparcia dla ofiar przemocy, kwalifikacji osób zatrudnionych w tych ośrodkach, szczególnych kierunków prowadzonych oddziaływań korekcyjno-edukacyjnych wobec osób stosujących przemoc w rodzinie oraz kwalifikacji osób prowadzących oddziaływania korekcyjno-edukacyjne (Dz.U. 2011, nr 50, poz. 259).

³⁸ Zob. § 1.1 i 1.2 rozporządzenia Ministra Pracy i Polityki Społecznej z dnia 22 lutego 2011 r. w sprawie standardu podstawowych usług...; por. S. Spurek, *Przeciwdziałanie przemocy w rodzinie. Komentarz*, Warszawa 2012, s. 98.

interdyscyplinarnych i grup roboczych zupełnie nie dostrzegają „pośrednich” ofiar przemocy i pomijają je w swych działaniach oraz realizowanych planach pomocy. Takie uogólnienie byłoby krzywdzące dla przedstawicieli wielu grup zawodowych, którzy w swej codziennej pracy (socjalnej, wychowawczej, socjoterapeutycznej i in.) zadają sobie trud niesienia pomocy całej rodzinie poprzez indywidualizację działań kierowanych do poszczególnych jej członków. Jednakże, aby małoletni świadkowie przemocy w rodzinie stali się rzeczywiście przedmiotem wzmożonej troski służb społecznych podejmujących działania interwencyjne w rodzinach uwikłanych w przemoc, muszą być „obecni” i w pełni „widoczni” na poszczególnych etapach realizowanej procedury „Niebieskie Karty”. W związku z tym należałoby uwzględnić wprowadzenie zmian w obowiązujących wzorach formularzy.

W części A „Niebieskiej Karty” należałoby uwzględnić możliwość wpisania danych kilku, a nie tylko jednej osoby, „co do której istnieje podejrzenie, że jest dotknięta przemocą w rodzinie” (pkt I formularza), następnie zaś w obrębie listy uwzględniającej formy i przejawy przemocy w danej rodzinie (pkt IV) należałoby wyróżnić jako jedną z możliwych jej form: „stosowanie przemocy w obecności małoletniego”. Ponadto, w celu wzmocnienia ochrony dzieci w rodzinach dotkniętych przemocą, niezmiernie ważne jest uświadomienie nie tylko pracownikom służb społecznych, ale i rodzicom oraz opiekunom dziecka, że stosowanie przemocy w jego obecności jest formą emocjonalnego krzywdzenia małoletniego. Dlatego „Pouczenie dla osób dotkniętych przemocą w rodzinie” (formularz B) powinno również zawierać stosowną adnotację.

Formularz „Niebieskiej Karty – A” (i bezpośrednio związany z nim formularz B) inicjuje działania interwencyjne w rodzinie dotkniętej przemocą, toteż uwzględnienie proponowanych zmian wyłącznie w tej

części realizowanej procedury nie wymagałoby już wprowadzania dodatkowych pozycji w kolejnych formularzach. Proponowane „uwidocznienie” małoletnich świadków przemocy w części „A” znalazłoby niewątpliwie odzwierciedlenie w indywidualnych planach pomocy (część „C”), które powinny oczywiście dotyczyć „wszystkich osób”, a nie tylko „osoby, co do której istnieje podejrzenie, że jest dotknięta przemocą w rodzinie” (jak obecnie sugeruje adnotacja w pkt. V „Niebieskiej Karty – C”).

Czy zmiany te są niezbędne? Odpowiedź na to pytanie pozostawiam czytelnikom. Niemniej jednak, dopóki nie uwzględnimy proponowanych zmian na poziomie procedury interwencyjnej, dopóty będziemy mówić o „zapomnianych” ofiarach przemocy.

Bibliografia

Literatura

- Badura-Madej W., Dobrzyńska-Mesterhazy A., *Przemoc w rodzinie. Interwencja kryzysowa i psychoterapia*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2000.
- Fenik K., *Sytuacja psychologiczna i emocjonalna dziecka krzywdzonego. Konsekwencje przemocy doświadczanej w dzieciństwie*, w: J. Zmarzlik (red.), *Przemoc w rodzinie wobec dziecka. Procedury interwencyjne w szkole*, Ośrodek Rozwoju Edukacji, Warszawa 2011, s. 17-23.
- Gruszczyńska B., *Przemoc wobec kobiet w Polsce: aspekty prawnokryminologiczne*, Oficyna a Wolters Kluwer business, Kraków 2007.
- Jaffe P.G., Wolfe D.A., Wilson S.K., *Children of battered women*, Sage Publications, Newbury Park 1990.
- Kałucka R., *Skutki przemocy emocjonalnej wobec dzieci*, w: B.R. Arkita (red.), *Prawne, psychologiczne i społeczne aspekty przemocy emocjonalnej. Jak zapobiegać przemocy i pomagać ofiarom*, Ministerstwo Sprawiedliwości, Warszawa 2008, s. 54-57.

- McIntosh J., *Children living with domestic violence: research foundations for early intervention*, „Journal of Family Studies” 2003, t. 9, nr 2, s. 219-234.
- Mellibruda J., *Charakterystyka zjawiska przemocy w rodzinie*, http://www.niebieskalinia.pl/przewodnik_ustawa/poradnik_-_eksperti_radza/01._Jerzy_Mellibruda.pdf (20 listopada 2015).
- Miedzik M., Godlewska-Szurkowa J., Rutkowski J., *Badania porównawcze oraz diagnoza skali występowania przemocy w rodzinie wśród osób dorosłych i dzieci, z podziałem na poszczególne formy przemocy wraz z opisem charakterystyki ofiar przemocy i sprawców*, Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej, Warszawa 2014.
- Spurek S., *Przeciwdziałanie przemocy w rodzinie. Komentarz*, Lex a Wolters Kluwer business, Warszawa 2012.
- Wolac J., Finkelhor D., *Children exposed to partner violence*, w: L.M. Williams, J.L. Jasinski (red.), *Partner violence*, Sage Publications, London 1998, s. 73-113.
- Wójcik S., *Przemoc w rodzinie, zaniedbanie, wiktyimizacja pośrednia. Wyniki ogólnopolskiej diagnozy problemu przemocy wobec dzieci*, „Dziecko Krzywdzone. Teoria, badania, praktyka” 2013, nr 12 (3), s. 40-62.

Źródła

- Badanie dotyczące zjawiska przemocy w rodzinie wobec dzieci. Opinie ofiar, sprawców i świadków o występowaniu i okolicznościach występowania przemocy w rodzinie wobec dzieci*, raport z badania TNS OBOP dla Ministerstwa Pracy i Polityki Społecznej, Warszawa, lipiec 2008.
- Diagnoza dotycząca realizacji zadań wynikających z ustawy o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie wykonywanych przez zespoły interdyscyplinarne / grupy robocze, a także realizacji procedury „Niebieskie Karty” w oparciu o rozporządzenie w sprawie procedury „Niebieskie Karty” oraz wzorów formularzy „Niebieska Karta”*, badania zrealizowane przez Instytut Millward Brown SMG/KRC na zamówienie Ministerstwa Pracy i Polityki Społecznej Warszawa, grudzień 2012.

Przemoc w rodzinie, <http://statystyka.policja.pl/st/wybrane-statystyki/przemoc-w-rodzinie/50863,Przemoc-w-rodzinie.html> (26 listopada 2015).

Rozporządzenie Ministra Pracy i Polityki Społecznej z dnia 22 lutego 2011 r. w sprawie standardu podstawowych usług świadczonych przez specjalistyczne ośrodki wsparcia dla ofiar przemocy, kwalifikacji osób zatrudnionych w tych ośrodkach, szczegółowych kierunków prowadzonych oddziaływań korekcyjno-edukacyjnych wobec osób stosujących przemoc w rodzinie oraz kwalifikacji osób prowadzących oddziaływania korekcyjno-edukacyjne (Dz.U. 2011, nr 50, poz. 259).

Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 13 września 2011 r. w sprawie procedury „Niebieskie Karty” oraz wzorów formularzy „Niebieska Karta” (Dz.U. 2011, nr 209, poz. 1245).

Ustawa z dnia 10 czerwca 2010 r. o zmianie ustawy o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. 2010, nr 125, poz. 842).

Ustawa z dnia 29 lipca 2005 r. o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie (Dz.U. 2005, nr 180, poz. 1493 z późn. zm.).

Dziecko krzywdzone w rodzinie: możliwości wsparcia

*Dzisiejsze nieśmiałe dziecko, to to, z którego wczoraj się śmialiśmy.
Dzisiejsze okrutne dziecko, to to, które wczoraj biliśmy.
Dzisiejsze dziecko, które oszukuje, to to, w które wczoraj nie wierzyliśmy.
Dzisiejsze zbuntowane dziecko, to to, nad którym się wczoraj znęcaliśmy.*
(Ronald Russell)

Wprowadzenie

Przemoc od zawsze była elementem ludzkiego doświadczenia. Jest zjawiskiem powszechnym. Co więcej, w wielu środowiskach staje się normą stosunków społecznych. Jest obecna w życiu codziennym, mediach. Nie omija też rodziny. Ofiarami przemocy bywają zarówno dorośli, osoby starsze, jak i dzieci. Szczególnie niebezpieczna jest przemoc wobec najmłodszych, których możliwości obrony przed krzywdzeniem są ograni-

czone. Należy też pamiętać, że rodzina jest podstawowym i jednym z najważniejszych środowisk życia człowieka. W rodzinie człowiek zaspokaja potrzeby, uczy się radzenia sobie w życiu. Rodzina jest środowiskiem, które winno zapewniać dziecku prawidłowe warunki do rozwoju fizycznego, społecznego, poznawczego i emocjonalnego. Tymczasem w rodzinie z problemem przemocy człowiek nie może się właściwie rozwijać ani zaspokajać najważniejszych potrzeb: miłości, bezpieczeństwa, szacunku itp. Sprawcami są bowiem najczęściej osoby zobowiązane do zapewnienia poczucia bezpieczeństwa, osoby bliskie. Dzieci kochają swych rodziców, nie chcą ich stracić nawet w sytuacji, gdy doświadczają z ich strony przemocy. Ponadto przemoc, jakiej doznaje dziecko w rodzinie, odciska piętno na całym jego życiu. Wiele badań¹ potwierdza związek między doświadczaniem przemocy w dzieciństwie a występowaniem i angażowaniem się dorosłego już człowieka w zachowania ryzykowane, jak choćby uzależnienia, czy występowaniem trwałych szkód psychicznych.

Problem przemocy wobec dzieci, szczególnie jeśli chodzi o jego skalę, nie jest do końca rozpoznany. Jest to problem ukrywany zarówno przez ofiary, jak i sprawców. Na światło dzienne wychodzą zazwyczaj przypadki najbardziej drastyczne². Przy czym trzeba pamiętać, że przemoc wobec

¹ Postrzeganie faktu bycia ofiarą przemocy w dzieciństwie jako czynnika ryzyka wielu chorób, szczególnie zaburzeń psychicznych czy problemów emocjonalnych, jest charakterystyczne dla wielu badaczy; zob. m.in.: J. Beitchman i in. 1991, 1992; M. Bendixen i in. 1994; Ch. Fergusson i in. 1996; D. Wolfe 1999; L. McCloskey i in. 1995; J. Edleson 1999; M. Ellsber i in. 2000 (za: M. Makara-Studzińska, *Dziecko jako ofiara przemocy domowej. Portret psychologiczny*, Lublin 2010, s. 40-41).

² Niemniej jednak oficjalne statystyki policji (mimo iż nie ukazują całej skali problemu, a jedynie przypadki zgłoszone w ramach procedury „Niebieskie Karty”) dotyczące przemocy w rodzinie są niepokojące. Dane w nich zawarte mówią o następującej liczbie dzieci będących ofiarami przemocy domowej: w 2015 r. – 17 392, w 2014 r. – 21 055, w 2013 r. – 19 254, w 2012 r. – 19 172; zob. *Przemoc w rodzinie*, <http://statystyka.policja.pl/st/wybrane-statystyki/przemoc-w-rodzinie/50863,Przemoc-w-rodzinie.html> (8 lutego 2016).

dzieci stała się ostatnio częstszym obiektem badań naukowych, zaczyna zmieniać się myślenie na ten temat, powoli upadają stare mity mówiące, że np. używanie pasa sprawi, że dziecko wyrośnie na przyzwoitego człowieka. Wzrasta świadomość dotycząca specyfiki krzywdzenia dzieci oraz pojawia się coraz więcej inicjatyw ze strony państwa i instytucji pozarządowych mających na celu ograniczenie tego problemu. Celem niniejszego artykułu jest zaprezentowanie możliwości reagowania w przypadkach przemocy w rodzinie, wskazanie działań, które są lub winny być podejmowane w celu zmniejszenia skali zjawiska krzywdzenia dzieci.

Czym jest przemoc wobec dziecka w rodzinie?

Przemoc jest zjawiskiem wieloaspektowym. Często sam termin narzęcza problemów związanych z jego precyzyjnym określeniem. Możemy spotkać definicje bardzo wąskie, które wykluczają pewne zachowania z kategorii „przemocy”, jak też podejścia bardzo szerokie. W polskich przepisach prawa przemoc wobec dziecka jest włączana przede wszystkim do kategorii „przemocy w rodzinie”. Ustawa o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie z dnia 29 lipca 2005 roku określa przemoc domową jako „jednorazowe albo powtarzające się umyślne działanie lub zaniechanie naruszające prawa lub dobra osobiste członka rodziny, w szczególności narażające te osoby na niebezpieczeństwo utraty życia, zdrowia, naruszające ich godność, nietykalność cielesną, wolność, w tym seksualną, powodujące szkody na ich zdrowiu fizycznym lub psychicznym, a także wywołujące cierpienia i krzywdy moralne”³.

Organizacje międzynarodowe, takie jak WHO, proponują szerokie ujęcie problemu, zgodnie z którym „przemoc wobec dziecka to wszel-

³ Ustawa z dnia 29 lipca 2005 r. o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie (Dz.U. 2005, nr 180, poz. 1493 z późn. zm.).

kie formy fizycznego i emocjonalnego złego traktowania, wykorzystania seksualnego, zaniedbywania lub niedbałego traktowania, komercyjnej bądź innej eksploatacji dziecka, które powodują rzeczywiste lub potencjalne zagrożenie dla jego zdrowia, przetrwania, rozwoju i godności, które mają miejsce w relacji odpowiedzialności za dziecko, zaufania lub przewagi”⁴. Józefa Brągiel z kolei proponuje, aby „przez przemoc wobec dziecka rozumieć wszelkie nieprzypadkowe działania wykraczające poza społeczne zasady wzajemnych relacji, a godzące w zdrowie, rozwój i wolność dziecka”⁵. Podsumowując, przemoc wobec dziecka odznacza się następującymi cechami: występuje w sprzeczności z istniejącymi standardami i normami postępowania, występuje tu nieprzypadkowość zachowań, wynika z przedmiotowego traktowania dziecka, powoduje rozwojowe szkody psychiczne i fizyczne, jest łamaniem podstawowych praw dziecka⁶. Przemoc można rozpatrywać w różnych perspektywach, czy to psychologicznej, czy prawnej, czy moralnej. W zrozumieniu przemocy, zwłaszcza domowej, istotna wydaje się perspektywa psychologiczna, która koncentruje się na cierpieniu i krzywdzie ofiar oraz roli wsparcia i pomocy innych ludzi czy instytucji w radzeniu sobie z tym problemem⁷.

Dla zrozumienia zjawiska przemocy wobec dziecka w rodzinie istotne jest poznanie czynników wyzwalających. Motywacje krzywdzenia dzieci były i są niezwykle złożone, wynikają z cech indywidualnych rodziców, sytuacji rodziny i ogółu warunków społecznych, kulturowych

⁴ E. Jarosz, A. Nowak, *Przemoc wobec dziecka w rodzinie – cechy zjawiska oraz standardy i problemy jego ograniczania*, w: tychże (red.), *Dzieci ofiary przemocy w rodzinie. Raport Rzecznika Praw Dziecka. Funkcjonowanie znowelizowanej Ustawy o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie*, Warszawa 2012, s. 19.

⁵ J. Brągiel, *Zrozumieć dziecko krzywdzone*, Opole 1996, s. 14.

⁶ E. Lisowska, *Przemoc wobec dzieci. Rozpoznanie i przeciwdziałanie*, Kielce 2005, s. 27-28.

⁷ K. Michalska, D. Jaszczak-Kuźmińska, *Przemoc w rodzinie*, Warszawa 2007, s. 5.

czy ekonomicznych. Podkreśla się też wpływ religii czy obyczajowości na zjawisko krzywdzenia dzieci⁸. W związku z tym wśród czynników sprzyjających stosowaniu przemocy wymienia się najczęściej: akceptację i częste pokazywanie przemocy w mediach, akceptację kar cielesnych jako metody wychowawczej, niski status ekonomiczny rodziny, brak wsparcia z zewnątrz, słabe więzi rodzinne, brak stabilności emocjonalnej dorosłych, brak umiejętności radzenia sobie ze stresem czy brak umiejętności rodzicielskich⁹. Nie sposób w tym artykule wymienić wszystkich teorii omawiających czynniki ryzyka przemocy wobec dzieci. Niemniej jednak należy pamiętać, iż tego zjawiska nie da się wyjaśnić poprzez analizę pojedynczego elementu. Czynniki ryzyka przemocy wobec dziecka warunkują się wzajemnie, jest to złożone i wielowymiarowe zjawisko, które wynika z korelacji, interakcji czynników indywidualnych, społecznych i środowiskowych.

Przemoc domowa, w tym również ta wobec dzieci, może przybierać różne formy. Wśród przejawów złego traktowania dziecka wymienia się na ogół: przemoc fizyczną, znęcanie psychiczne i emocjonalne, wykorzystywanie seksualne, zaniedbywanie. Te zróżnicowane formy nadużyć występują zazwyczaj łącznie. Przemoc fizyczna wiąże się z psychiczną, seksualną, obejmuje tak krzywdzenie fizyczne, jak i psychiczne¹⁰. Warto dodać, iż wpływ przemocy w rodzinie na dziecko może być bezpośredni – kiedy jest ono ofiarą, bezpośrednio styka się z wymienionymi formami krzywdzenia, ale i pośredni – poprzez bycie świadkiem przemocy, co

⁸ E. Jarosz, *Międzynarodowe standardy przeciwdziałania krzywdzeniu dzieci*, Warszawa 2008, s. 7.

⁹ B.M. Kałdon, *Przemoc wobec dziecka w rodzinie. Studium empiryczne z zakresu kryminologii i prawa*, Warszawa 2014, s. 82-83.

¹⁰ J. Mazur, *Przemoc w rodzinie. Teoria i rzeczywistość*, Warszawa 2002, s. 37-38.

może skutkować silnym urazem psychicznym¹¹. Sytuacja, gdy przemoc nie dotyka samego dziecka bezpośrednio, lecz dotyczy innego członka rodziny, osobą dziecku bliską, jest wysoce szkodliwa. Atmosfera towarzysząca przemocy uniemożliwia zaspokojenie potrzeby bezpieczeństwa, miłości i przynależności, rodzi konsekwencje psychiczne¹².

Diagnoza problemu przemocy w rodzinie wobec dziecka jest niezwykle trudna. Wymaga często pokonania wielu barier, chociażby tych o charakterze obyczajowym, obecnego wciąż stereotypu czy sposobu myślenia, że problemy rodziny winny być rozwiązywane w tzw. czterech ścianach. Ponadto trzeba pamiętać, że rodziny bronią się przed ingerencją w jej własne sprawy. Diagnoza krzywdzenia dziecka obejmuje objawy fizyczne (sińce, obrzęki itp.), emocjonalne (napiecie emocjonalne, „zamrożony strach”, izolacja, odrętwienie itp.), społeczne (nieufność wobec innych, nieumiejętność nawiązania kontaktu, wrogość itp.). W związku z tym możemy mówić o dewastacjach w sferze fizycznej, psychicznej i społecznej ofiary krzywdzenia¹³. Judith L. Herman podkreśla: „wielokrotne doświadczanie urazu przez dorosłego człowieka niszczy osobowość już ukształtowaną; uraz powtarzający się w dzieciństwie osobowość kształtuje i zniekształca”¹⁴. Dzieci wychowujące się w rodzinie z problemem przemocy żyją w stanie ciągłego lęku i napięcia. Nierzadko obwiniają się za sytuację rodzinną, mają niskie poczucie własnej wartości, nie potrafią nazwać i okazywać przeżywanych uczuć. Przy czym konsekwencje przemocy zależą od wieku dziecka. Dzieci krzywdzone we wczesnym okresie życia przejawiają

¹¹ W. Badura-Madej, A. Dobrzyńska-Mesterhazy, *Przemoc w rodzinie. Interwencja kryzysowa i psychoterapia*, Kraków 2000, s. 88.

¹² A. Śniegulska, *Możliwości przeciwdziałania przemocy w rodzinie*, w: Z. Frączek, B. Szluz (red.), *Koncepcje pomocy człowiekowi w teorii i praktyce*, Rzeszów 2006, s. 189.

¹³ E. Lisowska, dz. cyt., s. 54-56.

¹⁴ J.L. Herman, *Przemoc. Uraz psychiczny i powrót do równowagi*, przekł. A. Kacmająr, M. Kacmająr, Gdańsk 1998, s. 106.

więcej zaburzeń niż te doznające przemocy w wieku późniejszym. Ponadto następstwa przemocy zależą od poziomu wsparcia z zewnątrz¹⁵.

Instrumenty pomocy dziecku krzywdzonemu w rodzinie

Dziecko jako osoba zależna, słaba wymaga szczególnej ochrony. Gdy nie zapewnia jej najbliższe otoczenie, rodzina, istotne stają się uregulowania prawne mające na celu ochronę życia i zdrowia najmłodszych. W prawie międzynarodowym na ochronę dziecka zwracają szczególną uwagę Konwencja o prawach dziecka oraz Europejska konwencja praw człowieka. Polska jako państwo prawa ma również obowiązek stać na straży bezpieczeństwa swych obywateli, szczególnie tych najbardziej bezbronnych. Aktami prawnymi regulującymi kwestie ochrony dzieci przed przemocą, okrucieństwem i wyzyskiem są w naszym kraju:

- Kodeks karny z 1997 roku;
- Kodeks rodzinny i opiekuńczy z 1964 roku;
- Ustawa o pomocy społecznej z 2004 roku;
- Ustawa o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie z 2005 roku;
- Ustawa o zmianie ustawy o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie oraz niektórych innych ustaw z 2010 roku oraz następujące przepisy wykonawcze;
- Rozporządzenie Ministra Zdrowia z dnia 22 października 2010 roku w sprawie wzoru zaświadczenia lekarskiego o przyczynach i rodzaju uszkodzeń ciała związanych z użyciem przemocy w rodzinie;
- Rozporządzenie Ministra Pracy i Polityki Społecznej z dnia 18 stycznia 2011 roku w sprawie Zespołu Monitorującego do spraw Przeciwdziałania Przemocy w Rodzinie;

¹⁵ K. Michalska, D. Jaszczak-Kuźmińska, dz. cyt., s. 26.

- Rozporządzenie Ministra Pracy i Polityki Społecznej z dnia 22 lutego 2011 roku w sprawie standardu podstawowych usług świadczonych przez specjalistyczne ośrodki wsparcia dla ofiar przemocy w rodzinie, kwalifikacji osób zatrudnionych w tych ośrodkach, szczególnych kierunków prowadzenia oddziaływań korekcyjno-edukacyjnych wobec osób stosujących przemoc w rodzinie oraz kwalifikacji osób prowadzących oddziaływanie korekcyjno-edukacyjne;
- Rozporządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji z dnia 31 marca 2011 roku w sprawie procedury postępowania przy wykonywaniu czynności odebrania dziecka z rodziny w razie bezpośredniego zagrożenia życia lub zdrowia dziecka w związku z przemocą w rodzinie;
- Rozporządzenia Ministra Pracy i Polityki Społecznej z dnia 3 czerwca 2011 roku w sprawie nadzoru i kontroli nad realizacją zadań z zakresu przeciwdziałania przemocy w rodzinie;
- Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 13 września 2011 roku w sprawie procedury „Niebieskie Karty” oraz wzorów formularzy „Niebieska Karta”¹⁶.

W sytuacji zagrożenia przemocą, naturalną reakcją człowieka jest poszukiwanie wsparcia w rodzinie, wśród najbliższych. Tymczasem gdy to właśnie rodzina jest problemem, ważna staje się szczególnie pomoc ze strony państwa, różnych instytucji i organizacji powołanych do pomocy ofiarom przemocy czy do jej zapobiegania. Ofiara przemocy w rodzinie może zgłosić się i korzystać z pomocy takich instytucji, jak ośrodki pomocy społecznej, powiatowe centra pomocy rodzinie, ośrodki interwencji kryzysowej, ośrodki wsparcia, specjalistyczne ośrodki

¹⁶ Za: E. Jarosz, A. Nowak, dz. cyt., s. 44.

wsparcia dla ofiar przemocy w rodzinie, sąd rodzinny i opiekuńczy, placówki ochrony zdrowia, komisje rozwiązywania problemów alkoholowych, policja czy prokuratura¹⁷. Zgodnie z ustawą o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie, gmina ma obowiązek podejmowania działań na rzecz przeciwdziałania przemocy w rodzinie. Działania te mają być realizowane szczególnie w ramach tzw. zespołu interdyscyplinarnego. W skład takiego zespołu wchodzi przedstawiciele instytucji zobowiązanych do pomocy ofiarom przemocy, czyli m.in. jednostek organizacyjnych pomocy społecznej, policji, oświaty, ochrony zdrowia, komisji rozwiązywania problemów alkoholowych czy organizacji pozarządowych. Zespół interdyscyplinarny ma przede wszystkim za zadanie integrowanie i koordynowanie działań różnych podmiotów i specjalistów poprzez diagnozowanie problemu przemocy domowej, przeciwdziałanie jej, interweniowanie w środowisku dotkniętym przemocą¹⁸. Zespoły interdyscyplinarne winny budować lokalny system przeciwdziałania przemocy w rodzinie, prowadzić poradnictwo i interwencje w tym zakresie, jak również prowadzić profilaktyczną działalność informacyjną i edukacyjną adresowaną do społeczności lokalnej¹⁹.

W skład zespołu powinni też wchodzić przedstawiciele oświaty. Ma to szczególne znaczenie z punktu widzenia dziecka będącego ofiarą przemocy w rodzinie. W myśl ustawy, nauczyciele i wychowawcy, poza zadaniami dydaktyczno-wychowawczymi, mają dodatkowy obowiązek

¹⁷ K. Michalska, D. Jaszczak-Kuźmińska, dz. cyt., s. 35-37.

¹⁸ A.M. Michałowska, *Przeciwdziałanie przemocy w rodzinie w świetle Ustawy z dnia 29 lipca 2005 roku o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie i przepisów Kodeksu karnego z 1997 r.*, w: E. Kowalewska-Borys (red.), *Problematyka przemocy w rodzinie. Podstawowe środki prawne ochrony osób pokrzywdzonych*, Warszawa 2012, s. 125-126.

¹⁹ A. Kiełtyka, A. Ważny, *Przeciwdziałanie przemocy w rodzinie*, Warszawa 2015, s. 119-122.

związany z przeciwdziałaniem przemocy w rodzinie. Wynika to z faktu, iż to właśnie nauczyciele, zwłaszcza w przypadku najmłodszych dzieci, mają możliwość rozpoznania problemu oraz udzielenia szybkiej pomocy. Przy czym należy pamiętać, że ustawa o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie nakłada również na osoby, które – w związku z wykonywaniem swych obowiązków zawodowych (czyli np. nauczycieli, którzy nie są członkami zespołu interdyscyplinarnego) – powzięły podejrzenie o przestępstwie przemocy w rodzinie, obowiązek niezwłocznego zawiadomienia o tym policji bądź prokuratury²⁰. Współpraca interdyscyplinarna, w przypadku tak złożonego problemu, jakim jest przemoc wobec dzieci, jest szczególnie ważna. Polega ona na współdziałaniu specjalistów z różnych dziedzin, co umożliwia wzajemne korzystanie z dorobku, doświadczeń i kompetencji innych nauk czy profesji w celu skutecznego reagowania na doniesienia o krzywdzeniu dzieci. Członkowie zespołów interdyscyplinarnych wnoszą swą wiedzę, umiejętności, zdolności, doświadczenie, niemniej jednak są nadal odpowiedzialni przede wszystkim za realizację zadań wynikających z ich własnych ról zawodowych²¹.

Interwencja w stosunku do rodziny dotkniętej przemocą odbywa się w oparciu o procedurę „Niebieskie Karty”. Obejmuje ona czynności podejmowane i realizowane przez przedstawicieli jednostek organizacyjnych pomocy społecznej, policji, oświaty, ochrony zdrowia, gminnej komisji rozwiązywania problemów alkoholowych w związku z uzasadnionym podejrzeniem zaistnienia przemocy w rodzinie. Procedura jest inicjowana w sytuacji, gdy przedstawiciele jednego ze wskazanych wyżej

²⁰ A. M. Michałowska, dz. cyt., s. 127-128.

²¹ B. Kita, *Współpraca interdyscyplinarna na rzecz pomocy dziecku krzywdzonemu*, w: J. Zmarzlik (red.), *Przemoc w rodzinie wobec dziecka. Procedury interwencyjne w szkole*, Warszawa 2011, s. 89.

podmiotów w toku prowadzonych czynności służbowych powezmą podejrzenie stosowania przemocy wobec członków rodziny lub w wyniku zgłoszenia dokonanego przez członka rodziny lub przez osobę będącą świadkiem przemocy w rodzinie. Ważne jest, aby równoległe ze wszczęciem procedury podejmować działania mające na celu zapewnienie bezpieczeństwa osobie, która może być ofiarą przemocy w rodzinie. Kiedy służby podejrzewają, że ofiarą przemocy jest dziecko, procedura „Niebieskie Karty” powinna być inicjowana i realizowana w obecności rodzica (o ile to nie on stosuje przemoc) lub opiekuna prawnego czy też faktycznego²². W ramach procedury przedstawiciel oświaty m.in. diagnozuje sytuację i potrzeby osoby, co do której istnieje podejrzenie, że jest dotknięta przemocą w rodzinie, udziela kompleksowych informacji rodzicowi, opiekunowi prawnemu o możliwościach pomocy psychologicznej, prawnej, socjalnej i pedagogicznej oraz wsparcia rodziny²³. Zakończenie realizacji procedury możliwe jest w dwóch sytuacjach: kiedy przemoc ustała po zrealizowaniu indywidualnego planu pomocy lub kiedy brak jest zasadności podejmowanych działań²⁴.

Perspektywy ochrony dziecka krzywdzonego

Działania na rzecz wspierania dziecka i rodziny powinny koncentrować się na wzmacnianiu tzw. czynników ochronnych. Są to warunki związane z rodziną i najbliższym środowiskiem, które przyczyniają się do zapewnienia dziecku możliwości wszechstronnego i, co szczególnie

²² M. Kątna, K. Przyborowska, M. Dałek, D. Drab, *Monitorowanie losów dziecka – interdyscyplinarna ochrona dzieci przed krzywdzeniem i przemocą*, Warszawa 2015, s. 10-11.

²³ Ł. Radwanowicz, *Zagadnienia administracyjnoprawne dotyczące przemocy*, w: E. Kowalewska-Borys (red.), *Problematyka przemocy w rodzinie. Podstawowe środki prawne ochrony osób pokrzywdzonych*, Warszawa 2012, s. 183.

²⁴ M. Kątna, K. Przyborowska, M. Dałek, D. Drab, dz. cyt., s. 10-11.

ważne, bezpiecznego rozwoju. Wśród czynników ochronnych wymienia się najczęściej:

- właściwą opiekę i bezpieczną więź (adekwatna opieka i troska skutkuje rozwojem bezpiecznego stylu przywiązania, natomiast więź pomiędzy rodzicem a dzieckiem ma wpływ na tworzenie wszelkich relacji interpersonalnych);
- wiedza na temat rodzicielstwa i potrzeb wynikających z poszczególnych faz rozwoju dziecka;
- umiejętność radzenia sobie z trudnymi sytuacjami;
- więzi społeczne („siatka wsparcia społecznego”) wspierające środowisko;
- zaspokajanie podstawowych potrzeb rodziny (dzięki czemu możliwa jest realizacja potrzeb wyższych)²⁵.

Międzynarodowe standardy ochrony dzieci przed przemocą zakładają, że działania społeczne służące ograniczaniu zjawiska krzywdzenia dzieci muszą skupiać się na rodzinie, w której występuje problem, jak też muszą być ukierunkowane na dokonywanie zmian na poziomie społeczności lokalnej i, co równie ważne, całego społeczeństwa. Wynika stąd konieczność działania na kilku poziomach: indywidualnym, lokalnym i ogólnospołecznym.

Działania na poziomie indywidualnym dotyczą konkretnej rodziny. Realizowane są poprzez czynności drugo- i trzeciorzędowe, takie jak np. interwencja kryzysowa, treningi rodzicielstwa, programy wsparcia socjalnego, wsparcie w zakresie opieki i wychowania dzieci, terapie indywidualne czy rodzinne oraz całą gamę działań formalno-prawnych (np.

²⁵ Tamże, s. 24-25.

aresztowania, przymusowe terapie, eksmisja)²⁶. Działania na poziomie indywidualnym opisać można również jako swoisty proces czy procedurę działania:

- wczesne identyfikowanie występowania problemu w rodzinie,
- dogłębna interdyscyplinarna diagnoza sytuacji dziecka i rodziny,
- prewencja ryzyka rozwoju problemu krzywdzenia dziecka w rodzinie lub powstrzymanie krzywdzenia,
- minimalizowanie konsekwencji doświadczonej krzywdy i rehabilitacja psychospołeczna ofiar,
- rehabilitacja i reintegracja rodziców krzywdzących (sprawców),
- reintegracja społeczna rodzin krzywdzących,
- profilaktyka nawrotu problemu oraz transgeneracyjnego przeniesienia krzywdzenia (generacyjnego koła przemocy)²⁷.

Działania na poziomie lokalnym dotyczą społeczności lokalnych i obejmują przede wszystkim czynności zapobiegawcze (kampanie profilaktyczne i edukacyjne). Ważne jest tutaj podnoszenie świadomości w zakresie problemu, wzbudzanie gotowości ofiar i sprawców do poszukiwania pomocy, działania podejmowane przez różne podmioty (szkoły, poradnie, organizacje pozarządowe itp.) w zakresie zmiany społeczno-kulturowej, obyczajowej, służącej większemu wyczuleniu na prawa dzieci. Omawiając poziom lokalny, wspomnieć należy o konieczności szkoleń i treningów dla profesjonalistów mających styczność ze zjawiskiem przemocy (m.in. lekarzy, pracowników socjalnych, nauczycieli) w zakresie umiejętności i gotowości identyfikowania problemu

²⁶ E. Jarosz, *Przemoc wobec dzieci – przeciwdziałanie zjawisku w społeczeństwie i środowisku lokalnym*, w: J. Szymanowska (red.), *Wyzwania współczesnego dzieciństwa i rodzicielstwa. Praca socjalna w perspektywie działań wychowawczych*, Toruń 2014, s. 89.

²⁷ E. Jarosz, A. Nowak, dz. cyt., s. 52.

oraz procedur postępowania w takich sytuacjach. Najbardziej istotnym kierunkiem działań na poziomie lokalnym jest rozbudowa formalnego i nieformalnego wsparcia rodzin, czyli dążenie do przełamywania izolacji społecznej rodziny, tworzenie sieci powiązań między nią a lokalnymi instytucjami, grupami sąsiedzkimi itd. Na poziomie lokalnym należy też zadbać o współpracę między instytucjami interweniującymi w rodzinach z problemem przemocy wobec dzieci lub w rodzinach o podwyższonym ryzyku²⁸.

Działania na poziomie ogólnospołecznym mają najszerszy charakter i zmierzają do ograniczenia krzywdzenia dzieci poprzez ukierunkowanie ich na źródła występowania tego zjawiska. Chodzi tutaj o zapewnienie dzieciom i ich rodzinom warunków i środków do pełnego ich rozwoju. Zjawisko krzywdzenia dzieci można ograniczyć poprzez rozwiązania w obszarze edukacji, zatrudnienia, polityki socjalnej, działania redukujące występowanie nierówności, jak również tworzenie funkcjonalnych rozwiązań karnych i przepisów administracyjnych odnoszących się do problemu przemocy w rodzinie²⁹.

Generalnie, działania zmierzające do ograniczenia zjawiska przemocy w rodzinie wobec dzieci, niezależnie od poziomu czy skali przedsięwzięć, organizowane są na trzech płaszczyznach: działań interwencyjnych, terapeutyczno-leczniczych i profilaktycznych. Działania interwencyjne polegają na uniemożliwieniu dalszego krzywdzenia dziecka oraz na udzieleniu mu pierwszej pomocy. Szczególnie ważne jest tu zapewnienie wsparcia emocjonalnego i stworzenie sytuacji, która pozwoliłaby na redukcję lęku i przywrócenie poczucia bezpieczeństwa. Działania terapeutyczno-lecznicze zmierzają do minimalizowania i usuwania

²⁸ E. Jarosz, *Przemoc wobec dzieci...*, s. 89-90.

²⁹ Tamże, s. 90-91.

urazów i krzywd. Bardzo często wiąże się to z długotrwałymi zabiegami. Trzecią płaszczyzną jest profilaktyka. Pozwala ona zapobiegać przemocy wobec dzieci dzięki popularyzacji wiedzy na jej temat oraz wyrabianie nawyków przeciwstawiania się jej³⁰.

Istnieje kilka typów strategii interwencyjnej: pomocowo-edukacyjna, represyjno-kontrolująca i pomocowo-kontrolująca. Pierwsza polega na organizowaniu działań edukacyjnych i uświadamiających. Ważne jest tu kształtowanie odpowiednich postaw wobec problemu przemocy domowej, udzielanie pomocy rodzinie oraz kompensowanie czynników zagrożeń. Najczęściej podejmowane działania to terapia i konsultacje (telefony zaufania, grupy wsparcia, grupy samopomocy, pomoc socjalna). Adresowane są one do rodzin, które dobrowolnie zgłaszają się do różnych podmiotów, np. instytucji pomocy społecznej. Z kolei strategia represyjno-kontrolująca jest preferowana w przypadku drastycznej przemocy. Działania koncentrują się tutaj na odseparowaniu sprawcy, a czynności terapeutyczne występują dopiero w dalszej kolejności; w tym przypadku najważniejsze są radykalne środki o charakterze prawnym. Połączeniem wymienionych strategii jest strategia pomocowo-kontrolująca. Interwencje na poziomie *mikro* to szczególnie obszar działania takich instytucji, jak telefony zaufania, punkty konsultacyjne, ośrodki interwencji kryzysowej, schroniska dla ofiar przemocy, ośrodki pomocy społecznej, policja, prokuratura, instytucje służby zdrowia, oświaty czy komisja rozwiązywania problemów alkoholowych³¹. Interwencje makrosystemowe organizuje państwo i organizacje pozarządowe. Szczególnie aktywne w tym zakresie są: Komitet Ochrony Praw Dziecka, Fundacja „Dzieci Niczyje” czy Ogólnopolskie Pogotowie dla Ofiar Przemocy „Niebieska Linia”.

³⁰ A. Śniegulska, dz. cyt., s. 190-191.

³¹ E. Lisowska, dz. cyt., s. 68.

Drugą płaszczyznę przeciwdziałania przemocy stanowi terapia. Może ona obejmować zarówno ofiary, jak i sprawców. Czas terapii rodzin jest zróżnicowany i zależy od wielu czynników. Niektóre rodziny wymagają jedynie dostarczenia odpowiedniej wiedzy i pouczenia, jak z niej korzystać. Są też rodziny, które nie potrafią samodzielnie rozwiązywać swych problemów, skutkiem czego trzeba im ciągle świadczyć pomoc i usługi społeczne³². Ważnym elementem pomocy dzieciom będącym ofiarami i świadkami przemocy domowej są grupy terapeutyczne. Dzieci często przejawiają liczne objawy zaburzeń emocjonalnych i wymagają odpowiedniego wsparcia. Celem takich grup jest wzmacnianie poczucia wartości, odreagowanie lękowych przeżyć związanych z przemocą, kształtowanie umiejętności interpersonalnych, werbalizowanie swych praw, uczenie asertywnych zachowań oraz radzenie sobie z lękiem i złością. Spotkania takich grup pełnią rolę psychicznego wentyla bezpieczeństwa i dają możliwość odreagowania napięć emocjonalnych³³.

Trzecia płaszczyzna zapobiegania krzywdzeniu dzieci to profilaktyka. Można mówić o kilku poziomach działań profilaktycznych: pierwszorzędowa, drugorzędowa i trzeciorzędowa. Pierwsza z nich wiąże się z upowszechnianiem wiedzy psychopedagogicznej oraz realizacją celów polityki społeczno-socjalnej państwa, ukierunkowanych na szeroką pomoc rodzinie. Profilaktyka drugorzędowa skupia się na czynnikach ryzyka. Formy pomocy rodzinom ryzyka i rodzinom z problemem przemocy obejmują: wizyty pracowników pomocy społecznej i opieki zdrowotnej, włączanie rodziców do grup wsparcia, pomoc materialno-socjalną, pomoc w domu, edukację rodziców w zakresie opieki nad dzieckiem, uczenie bezprzemocowych metod wychowawczych, dostarczanie

³² Tamże, s. 73-74.

³³ W. Badura-Madej, A. Dobrzyńska-Mesterhazy, dz. cyt., s. 94.

im porad dotyczących radzenia sobie ze stresem i sposobów kontrolowania złości. Działania na trzecim poziomie podejmowane są po wykryciu krzywdzenia dziecka i służą mu ochronie przed dalszą przemocą. Mają one charakter interwencyjno-ratowniczy. W skrajnych przypadkach interwencja wiąże się z koniecznością umieszczenia dziecka w instytucjach opieki zastępczej. Profilaktyka trzeciorzędowa winna być kontynuowana po umieszczeniu dziecka w placówce opiekuńczo-wychowawczej. Działania te mają na celu ograniczanie negatywnych skutków przebywania w placówce poprzez zapewnienie wsparcia, podtrzymanie więzi z rodziną oraz przygotowanie rodziców do ponownego objęcia opieki nad dzieckiem, podjęcia na nowo roli rodzica³⁴.

Kluczowymi służbami inicjującymi procedurę w przypadku krzywdzenia dziecka są przedstawiciele pomocy społecznej, ochrony zdrowia i oświaty. Szczególna rola przypada tym pierwszym. W ramach ośrodków pomocy społecznej realizowane są następujące działania: diagnoza sytuacji dziecka i jego rodziny (w tym przemocy) w oparciu o wywiad środowiskowy i będącą jego załącznikiem „Niebieską Kartę” oraz, gdy zachodzi podejrzenie przemocy w rodzinie, kontakt m.in. z policją, placówką, do której uczęszcza dziecko, służbą zdrowia; przygotowanie planu pomocy dziecku i jego rodzinie; monitorowanie efektów podjętych działań; pomoc rodzinie w załatwieniu spraw bytowych, urzędowych; udzielenie bezpłatnego poradnictwa specjalistycznego, m.in. prawnego czy psychologicznego, lub wskazanie miejsc, gdzie taką pomoc można uzyskać; udzielenie interwencji kryzysowej, przekazanie informacji o przysługujących prawach, świadczeniach i możliwościach uzyskania pomocy; wskazanie miejsc (poradni, ośrodków, hosteli) oferujących

³⁴ E. Lisowska, dz. cyt., s. 77-79.

pomoc dzieciom i rodzinom, w tym z problemem przemocy; w uzasadnionych przypadkach – udzielenie pomocy finansowej (zasiłków), rzeczowej (odzieży, żywności, ciepłego posiłku, w tym obiadów szkolnych), usługowej (usług opiekuńczych dla osób niepełnosprawnych lub specjalistycznych dla chorych psychicznie i upośledzonych umysłowo); w miarę możliwości organizowanie i prowadzenie m.in. grup edukacyjno-rozwojowych dla rodziców, dzieci, grup wsparcia dla ofiar przemocy; w przypadku zagrożenia dla dziecka – powiadomienie sądu rodzinnego i nieletnich; w sytuacji podejrzenia popełnienia przestępstwa – organów ścigania; jeśli zagrożone jest zdrowie i życie dziecka, np. z powodu porzucenia, znęcania się nad nim, nietrzeźwości opiekunów prawnych/rodziców – wezwanie policji, która jest uprawniona umieścić dziecko bez ich zgody w pogotowiu rodzinnym lub placówce opiekuńczo-wychowawczej³⁵.

Z kolei w ramach powiatowych centrów pomocy rodzinie realizowane są działania takie, jak zapewnienie dzieciom pomocy pedagogicznej, psychologicznej i socjalnej w placówkach wsparcia dziennego (ogniskach wychowawczych, świetlicach środowiskowych, świetlicach socjoterapeutycznych), terapii dla osób doznających przemocy, pomocy o charakterze korekcyjno-edukacyjnym dla osób stosujących przemoc, zapewnienie dzieciom opieki i wychowania w rodzinach zastępczych lub placówkach (rodzinnych domach dziecka, domach małego dziecka, domach dziecka, pogotowiach rodzinnych, opiekuńczych – dotyczy dzieci do 13. roku życia), a w przypadku dzieci będących pod opieką tzw. niekrzywdzącego rodzica – w ośrodkach interwencji kryzysowej, hostelach³⁶.

³⁵ B. Kita, dz. cyt., s. 83.

³⁶ Tamże, s. 84.

Zakończenie

Przemoc przyczynia się do cierpienia i niszczy relacje międzyludzkie, zwłaszcza w sytuacji, gdy sprawcą jest osoba najbliższa: czy to współmałżonek, czy też rodzic. Problem przemocy nigdy nie rozwiązuje się sam. Bez interwencji z zewnątrz, osoby krzywdzone, ale i sprawcy nie potrafią wydostać się z wyniszczającej sytuacji. Działania zmierzające do ograniczenia przemocy domowej, w tym wobec dzieci, są niezwykle trudne, często długofalowe, tym niemniej trzeba pamiętać, że jednostkowe koszty niepodjęcia takich działań mogą być i będą w przyszłości ogromne. Świadomość tego faktu przyniosła w ciągu ostatnich lat wiele pozytywnych zmian. Dzieci są coraz lepiej chronione prawem polskim i międzynarodowym, wciąż rozbudowuje się i udoskonala system wsparcia ofiar. Przy czym należy pamiętać, iż ograniczanie skali problemu krzywdzenia dzieci wymaga działań podejmowanych na wielu poziomach: od ukierunkowanych na rodziny doznające przemocy aż do działań o charakterze ogólnospołecznym, nastawionych na zmianę sposobu myślenia.

Bibliografia

- Badura-Madej W., Dobrzyńska-Mesterhazy A., *Przemoc w rodzinie. Interwencja kryzysowa i psychoterapia*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2000.
- Bągiel J., *Zrozumieć dziecko skrzywdzone*, Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, Opole 1996.
- Herman J.L., *Przemoc. Uraz psychiczny i powrót do równowagi*, przekł. A. KacmAJOR, M. KacmAJOR, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 1998.
- Jarosz E., *Międzynarodowe standardy przeciwdziałania krzywdzeniu dzieci*, Wydawnictwo Akademickie „Żak”, Warszawa 2008.

- Jarosz E., *Przemoc wobec dzieci – przeciwdziałanie zjawisku w społeczeństwie i środowisku lokalnym*, w: J. Szymanowska (red.), *Wyzwania współczesnego dzieciństwa i rodzicielstwa. Praca socjalna w perspektywie działań wychowawczych*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2014, s. 81-93.
- Jarosz E., Nowak A., *Przemoc wobec dziecka w rodzinie – cechy zjawiska oraz standardy i problemy jego ograniczania*, w: tychże (red.), *Dzieci ofiary przemocy w rodzinie. Raport Rzecznika Praw Dziecka. Funkcjonowanie znowelizowanej Ustawy o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie*, Biuro Rzecznika Praw Dziecka, Warszawa 2012, s. 17-58.
- Kałdon B.M., *Przemoc wobec dziecka w rodzinie. Studium empiryczne z zakresu kryminologii i prawa*, Wydawnictwo Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego, Warszawa 2014.
- Kątna M., Przyborowska K., Dałek M., Drab D., *Monitorowanie losów dziecka – interdyscyplinarna ochrona dzieci przed krzywdzeniem i przemocą*, Centrum Rozwoju Zasobów Ludzkich, Warszawa 2015.
- Kiełtyka A., Ważny A., *Przeciwdziałanie przemocy w rodzinie*, Wolters Kluwer, Warszawa 2015.
- Kita B., *Współpraca interdyscyplinarna na rzecz pomocy dziecku krzywdzonemu*, w: J. Zmarzlik (red.), *Przemoc w rodzinie wobec dziecka. Procedury interwencyjne w szkole*, Ośrodek Rozwoju Edukacji, Warszawa 2011, s. 82-91.
- Lisowska E., *Przemoc wobec dzieci. Rozpoznanie i przeciwdziałanie*, Wydawnictwo Akademii Świętokrzyskiej, Kielce 2005.
- Makara-Studzińska M., *Dziecko jako ofiara przemocy domowej. Portret psychologiczny*, Wyższa Szkoła Ekonomii i Innowacji, Lublin 2010.
- Mazur J., *Przemoc w rodzinie. Teoria i rzeczywistość*, Wydawnictwo Akademickie „Żak”, Warszawa 2002.
- Michalska K., Jaszczak-Kuźmińska D., *Przemoc w rodzinie*, Wydawnictwo Edukacyjne Parpamedia, Warszawa 2007.
- Michałowska A.M., *Przeciwdziałanie przemocy w rodzinie w świetle Ustawy z dnia 29 lipca 2005 roku o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie i przepi-*

sów Kodeksu karnego z 1997 r., w: E. Kowalewska-Borys (red.), *Problematyka przemocy w rodzinie. Podstawowe środki prawne ochrony osób pokrzywdzonych*, Difin, Warszawa 2012, s. 121-145.

Przemoc w rodzinie, <http://statystyka.policja.pl/st/wybrane-statystyki/przemoc-w-rodzinie/50863,Prze-moc-w-rodzinie.html> (8 lutego 2016).

Radwanowicz Ł., *Zagadnienia administracyjnoprawne dotyczące przemocy*, w: E. Kowalewska-Borys (red.), *Problematyka przemocy w rodzinie. Podstawowe środki prawne ochrony osób pokrzywdzonych*, Difin, Warszawa 2012, s. 171-191.

Śniegulska A., *Możliwości przeciwdziałania przemocy w rodzinie*, w: Z. Frączek, B. Szluz (red.), *Koncepcje pomocy człowiekowi w teorii i praktyce*, Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, Rzeszów 2006, s. 187-194.

Ustawa z dnia 29 lipca 2005 r. o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie (Dz.U. 2005, nr 180, poz. 1493 z późn. zm.).

Pomoc i wsparcie w środowisku lokalnym osobom doświadczającym przemocy w rodzinie

Wprowadzenie

Przemoc domowa to problem będący doświadczeniem wielu współczesnych rodzin. Zachowania przemocowe wobec najbliższych oraz ich negatywne indywidualne i społeczne skutki powodują konieczność podejmowania działań mających na celu bezpośrednią pomoc ofiarom. Pomoc ta może być udzielana zarówno przez naturalne systemy wsparcia (rodzinę, przyjaciół, znajomych), jak i przez systemy instytucjonalne, reagujące profesjonalnie w sytuacjach kryzysowych. Zgodnie z ustawą z dnia 29 lipca 2005 roku o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie, realizacja większości działań pomocowych spoczywa na samorządzie

lokalnym. W zależności od posiadanych zasobów i rozpoznanych potrzeb, udzielana jest pomoc oparta na współpracy lokalnych instytucji i podmiotów powołanych do przeciwdziałania przemocy w rodzinie. Działania te mogą przybierać różnorodny charakter i być prowadzone na wszystkich poziomach profilaktyki. Na potrzeby niniejszego artykułu skupiono się na podejmowanych w środowisku lokalnym działaniach wspierających i interwencyjnych kierowanych do osób doświadczających przemocy domowej. Zwrócono uwagę na wsparcie w zakresie interwencji kryzysowej i udzielenia schronienia, poradnictwa prawnego i specjalistycznego oraz terapii i rehabilitacji osób po doświadczeniu przemocy.

Definicje i klasyfikacje przemocy w rodzinie

Według definicji Rady Europy z 1986 roku, przemocą w rodzinie jest „każde działanie jednego z członków rodziny lub zaniedbanie, które zagrażają życiu, cielesnej i psychicznej integralności lub wolności innego członka tej samej rodziny bądź poważnie szkodzą rozwojowi jego (jej) osobowości”¹. Z kolei Hanna D. Sasal za przemoc domową uznaje „zamierzone i wykorzystujące przewagę sił działanie skierowane przeciwko członkowi rodziny, które narusza prawa i dobra osobiste, powodujące cierpienie i szkody”². Definicja Jerzego Mellibrudy z 2000 roku dookreśla omawiane pojęcie, wskazując na „zamierzone działania bądź rażące zaniedbania dokonywane przez jednego z członków rodziny przeciwko pozostałym, wykorzystujące istniejącą lub stworzoną przez okoliczności

¹ K. Browne, M. Herbert, *Zapobieganie przemocy w rodzinie*, przekł. E. Bielawska-Batorowicz, Warszawa 1999, s. 21.

² Za: W. Koziół, *Instytucje wspierające ofiary przemocy w rodzinie*, „Auxilium Sociale” 2003, nr 1, s. 126.

przewagę sił czy władzy i powodujące u ich ofiar szkody lub cierpienie, naruszające ich prawa i dobra osobiste, a w szczególności – ich życie bądź zdrowie, zarówno fizyczne, jak i psychiczne”³.

Ustawa o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie definiuje ten rodzaj przemocy jako jednorazowe lub powtarzające się umyślne działanie lub zaniechanie naruszające prawa lub dobra osobiste członków rodziny (rozumianych jako osoby najbliższe, osoby wspólnie zamieszkujące lub gospodarujące), w szczególności narażające te osoby na niebezpieczeństwo utraty życia, zdrowia, naruszające ich godność, nietykalność cielesną, wolność, w tym seksualną, powodujące szkody na ich zdrowiu fizycznym lub psychicznym, a także wywołujące cierpienia i krzywdy moralne⁴. Pod pojęciem przemocy w rodzinie rozumiane są zachowania przemocowe nie tylko w rodzinie, której podstawą jest związek małżeński, ale i w związku nieformalnym, rodzinach formalnie rozwiedzionych lub pozostających w separacji. Dotyczy to także krewnych obu stron⁵.

Przemoc w rodzinie może dotyczyć każdego z jej członków. Kevin Browne i Martin Herbert dokonują podziału przemocy w rodzinie, wyróżniając przemoc, której sprawcami są:

- dorośli: przemoc wobec małżonka oraz przemoc wobec dziecka,
- dzieci: przemoc wobec rodziców, przemoc wobec rodzeństwa,
- dorośli i dzieci: przemoc wobec osób w podeszłym wieku⁶.

Przemoc w rodzinie opiera się na nierównej relacji stron, przedmiotowym traktowaniu innych oraz zachowaniach, zaniedbaniach lub

³ D. Rode, *Psychologiczne uwarunkowania przemocy w rodzinie. Charakterystyka sprawców*, Katowice 2010, s. 26.

⁴ Zob. art. 2 ustawy z dnia 29 lipca 2005 r. o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie (Dz.U. 2005, nr 180, poz. 1493 z późn. zm.) (dalej: u.p.p.r.).

⁵ E. Jarosz, *Przemoc w rodzinie*, w: E. Włodarczyk, I. Cytlak (red.), *Człowiek wobec krytycznych sytuacji życiowych. Z teorii i praktyki pracy socjalnej*, Poznań 2011, s. 112.

⁶ K. Browne, M. Herbert, dz. cyt., s. 22.

warunkach, które naruszają prawa, godność i dobra osobiste, powodują cierpienie i poczucie krzywdy, a także skutkują lub zagrażają wystąpieniem szkód w rozwoju i funkcjonowaniu jednostki⁷. Przemoc może występować w rodzinach należących do każdej warstwy społecznej. Ofiarami są najczęściej kobiety i dzieci, znacznie rzadziej – mężczyźni. Ci ostatni natomiast są na ogół sprawcami; zdecydowanie rzadziej przemoc stosują kobiety i dzieci. Przemoc bywa też kierowana wobec osób starszych, raczej kobiet niż mężczyzn⁸. Przemoc w rodzinie może przybierać różne formy. Literatura przedmiotu wskazuje przeważnie na przemoc fizyczną, psychiczną, seksualną, ekonomiczną i zaniedbywanie. Dodatkowymi kategoriami są znęcanie się nad ulubionymi zwierzętami oraz niszczenie własności⁹. Do przemocy kwalifikowana może być nadopiekuńczość¹⁰. W kontekście przemocy domowej wskazywane są ponadto specyficzne typy zachowań przemocowych wobec członków rodziny, jak syndrom Münchhausena, zespół nieprzypadkowej śmierci niemowlęcia i zespół Gardnera. Przemoc w rodzinie może mieć też formę pośrednią, gdy jednemu z członków rodziny wyrządzana jest niebezpośrednia krzywda; najczęściej w tej sytuacji jest dziecko, będące świadkiem przemocy w rodzinie¹¹.

⁷ E. Jarosz, dz. cyt., s. 113-114.

⁸ I. Pospiszyl, *Przemoc w rodzinie*, w: E. Milewska, A. Szymanowska (red.), *Rodzice i dzieci. Psychologiczny obraz sytuacji problemowych*, Warszawa 2000, s. 186-189.

⁹ W. Badura-Madej, A. Dobrzyńska-Mesterhazy, *Przemoc w rodzinie. Interwencja kryzysowa i psychoterapia*, Kraków 2000, s. 14.

¹⁰ J. Mazur, *Przemoc w rodzinie. Teoria i rzeczywistość*, Warszawa 2002, s. 40; zob. też. P.T. Nowakowski, *The problem of overprotectiveness*, „Journal of Educational Review” 2013, t. 6, nr 4, s. 559-563.

¹¹ E. Jarosz, dz. cyt., s. 112-113.

Wsparcie osób doświadczających przemocy w rodzinie

Aby zapobiegać negatywnym konsekwencjom doświadczania przemocy w rodzinie, niezbędne jest wspieranie osób poszkodowanych. Pierwszym działaniem powinno być powstrzymanie przemocy, co bywa bardzo trudne, gdyż wiele ofiar nie ujawnia problemu na zewnątrz. Przemoc w rodzinie bywa swoistym „tabu”, a nawet spotyka się z aprobatą. Przeszkodą w przełamaniu przemocy jest też często zależność ekonomiczna od sprawcy czy swoisty szantaż emocjonalny¹². W przypadku osób starszych trudność w przyznaniu się do bycia ofiarą pogłębia nie tylko brak sił fizycznych, ale i wstyd za złe wychowanie dziecka, które jest sprawcą. Brak pomocy może dodatkowo wiązać się z izolacją społeczną seniorów¹³. Wsparcie oferowane osobom poszkodowanym chroni je przed poczuciem alienacji oraz umożliwia im opanowanie trudnej emocjonalnie sytuacji¹⁴. W szerokim ujęciu autorstwa Heleny Sęk i Romana Cieślaka, wsparcie definiowane jest jako „pomoc dostępna dla jednostki w sytuacjach trudnych”¹⁵. Źródłem wsparcia może być rodzina (współmałżonek, dzieci, rodzice i rodzeństwo, dalsi krewni), przyjaciele i znajomi, sąsiedzi, współpracownicy i przełożeni, grupy wyznaniowe, towarzystwa i instytucje, profesjonalści przygotowani do udzielania pomocy (terapeuci, lekarze, pracownicy socjalni itp.) oraz grupy sa-

¹² J. Mazur, dz. cyt., s. 40.

¹³ W. Badura-Madej, A. Dobrzyńska-Mesterhazy, dz. cyt., s. 98.

¹⁴ A. Śniegulska, *Wspieranie osób potrzebujących powinnością moralną człowieka XXI wieku*, w: B. Szluz, Z. Frączek (red.), *W trosce o współczesnego człowieka*, Rzeszów 2006, s. 85.

¹⁵ H. Sęk, R. Cieślak, *Wsparcie społeczne – sposoby definiowania, rodzaje i źródła wsparcia, wybrane koncepcje teoretyczne*, w: tychże (red.), *Wsparcie społeczne, stres i zdrowie*, Warszawa 2012, s. 14. Wskazane ujęcie autorzy przytaczają za I.G. Sarasonem i B.R. Sarason (zob. *Concomitants of social support: attitudes, personality characteristics, and life experiences*, „Journal of Personality” 1982, t. 50, nr 3, s. 331-344).

mopomocy¹⁶. Wsparcie udzielane w naturalnych sieciach (rodzinnych i pozarodzinnych), a także instytucjonalnych i profesjonalnych może przybierać charakter:

- wsparcia emocjonalnego – przekazywanie emocji podtrzymujących, uspokajających, odzwierciedlających troskę i pozytywny stosunek do osoby wspieranej. Działania te mają na celu stworzenie poczucia przynależności, opieki i podwyższenie samooceny. Dzięki interakcji z drugim człowiekiem możliwe jest uwolnienie się od napięć, negatywnych emocji, wyrażenie własnych obaw i smutku. Ten rodzaj wsparcia wyzwala poczucie nadziei, poprawia samoocenę i samopoczucie. Jest również najpowszechniejszą formą wsparcia;
- wsparcia informacyjnego – wymiana informacji, pozwalająca na lepsze zrozumienie sytuacji, w której znalazła się osoba wspierana. Wsparcie tego rodzaju może odbywać się także w grupach samopomocy, wśród osób przeżywających podobne problemy i dzielących się własnym doświadczeniem;
- wsparcia instrumentalnego – instruktaż polegający na przekazywaniu informacji o konkretnych sposobach postępowania, modelowanie skutecznych zachowań zaradczych;
- wsparcia rzeczowego (materialnego) – pomoc materialna, rzeczowa i finansowa oraz bezpośrednio fizyczne działania na rzecz osób potrzebujących¹⁷.

Jadwiga Mazur, odnosząc się do pomocy osobom doświadczającym przemocy domowej, wskazuje na instytucjonalne i pozainstytucjonalne formy wsparcia. Zalicza do nich: pomoc instytucjonalną, realizowaną głównie przez pomoc społeczną, systemy indywidualnego radzenia so-

¹⁶ Tamże, s. 16.

¹⁷ Tamże, s. 19.

bie ze stresem oraz wsparcie naturalnych i nieprofesjonalnych systemów pomocy kryzysowej, telefony zaufania, punkty konsultacyjne dla osób uzależnionych i ofiar przemocy domowej, schroniska dla ofiar przemocy, fundacje i organizacje pozarządowe, placówki medyczne, szkoły, policję, a także lokalny system pomocy oparty na procedurze „Niebieskie Karty” oraz pomoc psychologiczną, specjalistyczną i terapię. Autorka zwraca szczególną uwagę na naturalny system wsparcia ze strony rodziny, przyjaciół czy znajomych, którzy oferując pomoc osobie pokrzywdzonej, pełnią również funkcję terapeutyczną. Pomoc udzielana w znany ofierze środowisku zwiększa jej poczucie bezpieczeństwa, sprzyjając wzmocnieniom pozytywnym w postaci potwierdzenia własnej wartości czy uświadomienia posiadanych zasobów. Wsparcie ze strony nieformalnych i instytucjonalnych form pomocy w środowisku lokalnym jest niezwykle ważne, gdyż to właśnie od reakcji społeczności zależy w dużym stopniu, czy osoba pokrzywdzona poradzi sobie z urazem. Mimo iż nikt nie może rozwiązać za drugiego człowieka jego problemów, czasem już samo podzielenie się z innymi ludźmi trudnym doświadczeniem stwarza możliwość kontynuacji działań na rzecz zmiany¹⁸.

Zgodnie z ustawą o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie, osobom jej doświadczającym zapewnia się bezpłatną pomoc w formie:

- poradnictwa (medycznego, psychologicznego, prawnego, socjalnego, zawodowego, rodzinnego),
- interwencji kryzysowej i wsparcia,
- ochrony przed dalszym krzywdzeniem (uniemożliwienie sprawcom przemocy korzystania ze wspólnie zajmowanego mieszkania, zakaz kontaktu i zbliżania się sprawcy do osoby pokrzywdzonej),

¹⁸ J. Mazur, dz. cyt., s. 144-150, 156-162.

- zapewnienia bezpiecznego schronienia w specjalistycznym ośrodku wsparcia dla ofiar przemocy w rodzinie,
- badania lekarskiego i wydania zaświadczenia lekarskiego w celu ustalenia przyczyn i rodzaju uszkodzeń ciała związanych z użyciem przemocy w rodzinie,
- zapewnienia pomocy w uzyskaniu mieszkania, jeśli osoba pokrzywdzona przemocą nie ma tytułu prawnego do lokalu zajmowanego wspólnie ze sprawcą przemocy¹⁹.

Ustawa wskazuje, iż wobec sprawców stosowane są środki uniemożliwiające im kontakt z osobami pokrzywdzonymi, a także przewiduje się oddziaływania korekcyjno-edukacyjne²⁰.

Funkcjonowanie lokalnego systemu pomocy ofiarom przemocy domowej na przykładzie Rzeszowa

Osoby doświadczające przemocy w rodzinie poszukują wsparcia głównie w środowisku lokalnym, stąd szczególną rolę odgrywają działania pomocowe podejmowane przez samorząd lokalny na poziomie gminy i powiatu. Zgodnie z ustawą o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie, gmina, w ramach zadań własnych, zobowiązana jest do prowadzenia poradnictwa i interwencji, w tym poprzez działania edukacyjne służące wzmocnieniu opiekuńczych i wychowawczych kompetencji rodziców w rodzinach zagrożonych przemocą, zapewnienie ofiarom miejsc w ośrodkach wsparcia, a także tworzenie zespołów interdyscyplinarnych podejmujących interwencję wobec rodziny dotkniętej przemocą. Działania winny być realizowane zgodnie z gminnym programem przeciwdziałania przemocy w rodzinie oraz ochrony ofiar przemocy.

¹⁹ Zob. art. 3.1 u.p.p.r.

²⁰ Zob. art. 4 u.p.p.r.

Z kolei powiat, w ramach zadań własnych, zapewnia osobom dotkniętym przemocą miejsce w ośrodkach wsparcia i ośrodkach interwencji kryzysowej, a w ramach zadań z zakresu administracji rządowej tworzy i prowadzi specjalistyczne ośrodki wsparcia dla ofiar oraz opracowuje i realizuje programy oddziaływań korekcyjno-edukacyjnych dla osób stosujących przemoc²¹.

Działania mające na celu pomoc osobom uwikłanym w przemoc domową podejmowane są w środowisku lokalnym przy pomocy zespołu interdyscyplinarnego, tworzonego przez gminę i działającego w oparciu o procedurę „Niebieskie Karty”²². W skład zespołu wchodzi przedstawiciele jednostek organizacyjnych pomocy społecznej, gminnej komisji rozwiązywania problemów alkoholowych, policji, oświaty, ochrony zdrowia, organizacji pozarządowych, a także kuratorzy sądowi, prokuratorzy i przedstawiciele innych podmiotów działających na rzecz przeciwdziałania przemocy domowej. W indywidualnych przypadkach, zespół interdyscyplinarny może tworzyć grupy robocze. Zadania członków zespołu i grup roboczych wykonywane są w ramach ich obowiązków służbowych lub zawodowych²³. Gdy w przemoc domową uwikłane jest dziecko znajdujące się w sytuacji bezpośredniego zagrożenia życia lub zdrowia, ustawa pozwala na odebranie go i umieszczenie poza środowiskiem rodzinnym. Decyzja może być podjęta przez pracownika socjalnego wspólnie z funkcjonariuszem policji oraz lekarzem lub ratownikiem medycznym lub pielęgniarką²⁴.

²¹ Zob. art. 6 u.p.p.r.

²² Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 13 września 2011 r. w sprawie procedury „Niebieskie Karty” oraz wzorów formularzy „Niebieska Karta” (Dz.U. 2011, nr 209, poz. 1245).

²³ Zob. art. 9a u.p.p.r.

²⁴ Zob. art. 12a u.p.p.r.

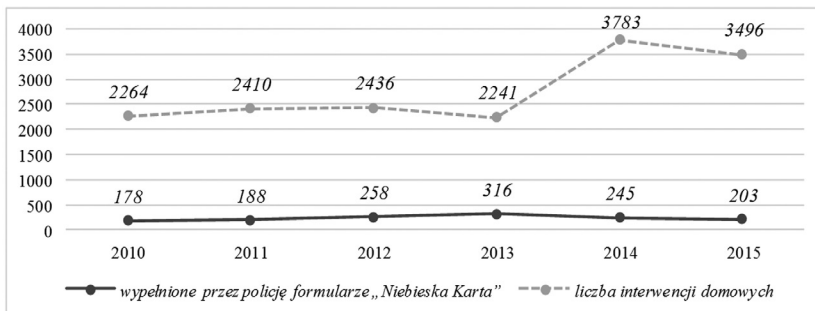
Zgodnie z Krajowym Programem Przeciwdziałania Przemocy w Rodzinie²⁵, działania podejmowane w tym zakresie powinny być dostosowane do specyfiki potrzeb występujących na danym terenie. Stąd jednostki samorządu terytorialnego wszystkich szczebli opracowują lokalne strategie i programy przeciwdziałania przemocy domowej i ochrony ofiar. W Rzeszowie instytucjonalna pomoc kierowana do osób pokrzywdzonych realizowana jest zgodnie z założeniami Miejskiego Programu Przeciwdziałania Przemocy w Rodzinie i Ochrony Ofiar Przemocy w Rodzinie²⁶. W oparciu o ogólnopolskie badania diagnostyczne, miasto szacuje, że na terenie Rzeszowa, zamieszkałego przez około 186 tys. osób, przemocy domowej może doświadczać około 4,5 tys. mieszkańców. Najczęściej będzie to przemoc psychiczna (2,5 tys. osób), w dalszej kolejności fizyczna (ponad 1 tys.), ekonomiczna (około 850) i seksualna (około 50)²⁷. Często do przypadków przemocy w rodzinie wzywana jest policja, jednak widoczna jest rozbieżność pomiędzy liczbą interwencji domowych podejmowanych przez funkcjonariuszy a liczbą przypadków przemocy w rodzinie, których rezultatem jest wypełnienie formularzy „Niebieskiej Karty” (zob. wykres 1).

²⁵ Zob. art. 5 pkt 4 *Krajowego Programu Przeciwdziałania Przemocy w Rodzinie na lata 2014-2020*, Warszawa 2014.

²⁶ Uchwała nr XXII/463/2011 Rady Miasta Rzeszowa z dnia 14 grudnia 2011 r. w sprawie przyjęcia Miejskiego Programu Przeciwdziałania Przemocy w Rodzinie i Ochrony Ofiar Przemocy w Rodzinie na lata 2012-2015; Uchwała nr XXI/445/2015 Rady Miasta Rzeszowa z dnia 29 grudnia 2015 r. w sprawie przyjęcia Miejskiego Programu Przeciwdziałania Przemocy w Rodzinie i Ochrony Ofiar Przemocy w Rodzinie na lata 2016-2020.

²⁷ *Miejski Program Przeciwdziałania Przemocy w Rodzinie i Ochrony Ofiar Przemocy w Rodzinie na lata 2016-2020*, Rzeszów 2015, s. 9.

Wykres 1. Liczba policyjnych interwencji domowych i liczba wypełnionych formularzy „Niebieska Karta” (lata 2010-2015)

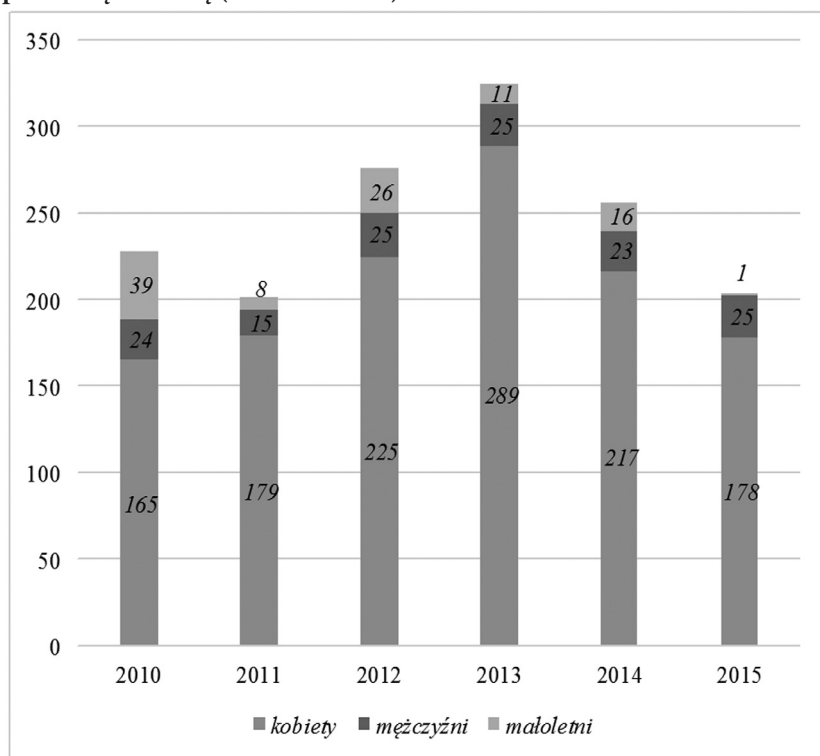
Źródło: dane statystyczne Komendy Miejskiej Policji w Rzeszowie (udostępnione 19 stycznia 2016).

Z danych Komendy Miejskiej Policji w Rzeszowie wynika, że osobami najczęściej doświadczającymi przemocy w rodzinie są kobiety, w dalszej kolejności mężczyźni, a najrzadziej dzieci (zob. wykres 2). Przeważnie sprawcami są mężczyźni, znacznie rzadziej kobiety, sporadycznie zaś dzieci. Nierzadko osoby stosujące przemoc wobec członków rodziny znajdują się pod wpływem alkoholu²⁸. Pomoc ofiarom udzielana jest w oparciu o lokalny interinstytucjonalny system wsparcia. W jego skład wchodzi Ośrodek Poradnictwa Specjalistycznego i Interwencji Kryzysowej (OPSiK) oraz Zespół Pracowników Socjalnych ds. Przeciwdziałania Przemocy w Rodzinie Miejskiego Ośrodka Pomocy Społecznej, Urząd Miasta Rzeszowa, Centrum Profilaktyki i Terapii Uzależnień, Miejska Komisja Rozwiązywania Problemów Alkoholowych, placówki oświatowe, Poradnia Psychologiczna-Pedagogiczna nr 2, placówki służby zdrowia, Komenda Miejska Policji, Prokuratura Rejonowa, Sąd Re-

²⁸ Dane Komendy Miejskiej Policji w Rzeszowie (udostępnione 19 stycznia 2016).

jonowy oraz organizacje pozarządowe zajmujące się przeciwdziałaniem przemocy domowej²⁹.

Tabela 2. Liczba osób, wobec których istnieje podejrzenie, że są dotknięte przemocą domową (lata 2010-2015)

Źródło: dane statystyczne Komendy Miejskiej Policji w Rzeszowie (udostępnione 19 stycznia 2016).

²⁹ *Miejski Program Przeciwdziałania Przemocy w Rodzinie i Ochrony Ofiar Przemocy w Rodzinie na lata 2012-2015*, Rzeszów 2011, s. 11-13; *Miejski Program Przeciwdziałania Przemocy w Rodzinie i Ochrony Ofiar Przemocy w Rodzinie na lata 2016-2020*, s. 8.

Pomoc ofiarom przemocy domowej realizowana jest przez poszczególne instytucje i podmioty w następujący sposób. Otóż Ośrodek Poradnictwa Specjalistycznego i Interwencji Kryzysowej (OPSiK) jest jednostką całodobową i całoroczną. Zapewnia wsparcie osobom doświadczającym przemocy poprzez: poradnictwo specjalistyczne (psychologiczne, prawne, rodzinne), interwencję kryzysową i schronienie w pokoju interwencyjnym. Osobom poszkodowanym zapewniane jest schronienie w części hostelowej ośrodka. OPSiK dysponuje 21 miejscami dla osób, które mogą w nim przebywać maksymalnie do 3 miesięcy. Przyjęcie odbywa się na podstawie rozmowy i rozeznania sytuacji rodzinnej, przy równoczesnym spełnieniu następujących warunków: 1) występuje przemoc „gorąca” (związana z biciem, szarpaniem, gwałtem, wybuchami gniewu, ograniczaniem wolności, pomocy medycznej, jedzenia, w sytuacji zagrożenia zdrowia), 2) osoba zgłaszająca się nie wymaga natychmiastowej pomocy lekarskiej i nie jest pod wpływem alkoholu. Z osobami przyjmowanymi na pobyt interwencyjny budowany jest plan pomocy oraz zawierany kontrakt (2-tygodniowy lub miesięczny), od wypełnienia którego uzależniony jest dalszy pobyt³⁰.

Zespół Pracowników Socjalnych ds. Przeciwdziałania Przemocy w Rodzinie – w zakresie wsparcia ofiar przemocy domowej – uruchamia w oparciu o procedurę „Niebieskie Karty” działania związane z interwencją kryzysową, a także udziela informacji o dostępie do pomocy prawnej, psychologicznej, pedagogicznej, socjalnej oraz o instytucjach i podmiotach świadczących pomoc na rzecz osób doświadczających przemocy domowej. W ramach wsparcia organizowane jest schronienie i pomoc medyczna. Członkowie zespołu realizują także pracę socjalną

³⁰ Ośrodek poradnictwa specjalistycznego i interwencji kryzysowej MOPS, <http://mopsrzeszow.pl/index.php/o-oroedku?layout=edit&id=88> (17 lutego 2016).

z rodzinami z problemem przemocy, uczestniczą w obradach zespołu interdyscyplinarnego i grup roboczych³¹. Centrum Leczenia Uzależnień w Rzeszowie w ramach wsparcia ofiar przemocy domowej świadczy usługi, takie jak diagnoza sytuacji w rodzinie, psychoterapia indywidualna i grupowa, rehabilitacja psychologiczna dla osób po traumie przemocy domowej, wsparcie psychologiczne i psychoterapia dziecka wykorzystywanego seksualnie i jego rodziny. Miejska Komisja Rozwiązywania Problemów Alkoholowych prowadzi punkt konsultacyjny dla ofiar przemocy oraz świetlice socjoterapeutyczne dla pokrzywdzonych dzieci. Placówki oświatowe zajmują się wczesnym rozpoznawaniem przemocy domowej wobec dzieci oraz wczesną interwencją. Placówki służby zdrowia świadczą pomoc medyczną dla osób doświadczających przemocy w rodzinie, zajmują się diagnozą, motywują do korzystania z profesjonalnej pomocy psychologicznej, wydają zaświadczenia lekarskie w sytuacji przemocy fizycznej³².

W ramach działań pomocowych mających na celu wsparcie osób doświadczających przemocy w rodzinie w latach 2012-2014 zapewniono:

- 1) W ramach interwencji kryzysowej oraz zapewnienia bezpieczeństwa w sytuacji zagrożenia zdrowia i życia osób doświadczających przemocy w rodzinie:
 - schronienie w pokojach interwencyjnych OPSiK (w 2012 roku – 30 osobom, w 2013 roku – 25 osobom, w 2014 roku – 19 osobom),
 - indywidualne i grupowe interwencje kryzysowe dla uczniów (w 2012 roku – 15 interwencji),

³¹ Zob. § 48 regulaminu organizacyjnego Miejskiego Ośrodka Pomocy Społecznej w Rzeszowie. Załącznik do zarządzenia nr 25/2015 dyrektora Miejskiego Ośrodka Pomocy Społecznej w Rzeszowie.

³² *Miejski Program Przeciwdziałania Przemocy w Rodzinie i Ochrony Ofiar Przemocy w Rodzinie na lata 2016-2020*, s. 13.

- pomoc w zakresie interwencji kryzysowej dla osób doświadczających przemocy w rodzinie (w 2012 roku – 59 osobom, w 2013 roku – 48 osobom, w 2014 roku – 43 rodzinom, w skład których wchodziły 133 osoby),
 - zapewnienie bezpieczeństwa dzieciom w sytuacjach zagrożenia z powodu problemów alkoholowych w rodzinie i doświadczającym przemocy (w 2014 roku – 3 osoby),
 - poradnictwo i wsparcie w kryzysie osób doświadczających przemocy i członków ich rodzin oraz informowanie o możliwościach uzyskania pomocy, mediacje rodzinne (w 2014 roku),
 - udzielanie pierwszej pomocy medycznej ofiarom przemocy w rodzinie oraz informowanie o możliwości uzyskania pomocy (w 2014 roku – 27 przypadków),
 - informowanie o możliwości uzyskania pomocy dla osób doświadczających przemocy w formie ogłoszeń we wszystkich placówkach oświatowych miasta (w 2014 roku).
- 2) W ramach pomocy prawnej dla osób doświadczających przemocy w rodzinie:
- wsparcie w zakresie poradnictwa prawnego (w 2012 roku – 667 osób, w 2013 roku – b.d., w 2014 roku – 720 osób),
 - wsparcie policji w zakresie poradnictwa prawnego i udzielania informacji o podmiotach świadczących pomoc ofiarom przemocy (w 2012 roku – 545 osób),
 - udzielanie porad prawnych przez funkcjonariuszy policji i prokuraturę w ramach kampanii „Tydzień Pomocy Osobom Pokrzywdzonym Przestępstwem” i stały dyżur prokuratorów w zakresie pomocy prawnej dla osób pokrzywdzonych (od 2015 roku),
 - poradnictwo prawne zapewniane przez organizacje pozarządowe.

- 3) W ramach terapii i poradnictwa specjalistycznego dla osób doświadczających przemocy w rodzinie:
 - specjalistyczna pomoc indywidualna i terapia rodzinna prowadzona w poradni psychologiczno-pedagogicznej (w 2012 roku – 20 konsultacji, 5 rodzin w terapii),
 - diagnoza i psychoterapia indywidualna i grupowa dla osób doświadczających przemocy w rodzinie oraz diagnoza i psychoterapia oferowana dzieciom wykorzystywanym seksualnie (w 2013 roku – 593 osób),
 - specjalistyczne poradnictwo rodzinne, prawne i psychologiczne (w 2012 roku – 975 osób, w 2013 roku – 1049 osób, w 2014 roku – 1045 rodzin, w skład których wchodziło 3165 osób),
 - poradnictwo specjalistyczne, w tym dla ofiar przemocy, oraz praca socjalna z rodzinami doświadczającymi przemocy (w 2012 roku – 258 rodzin, wobec których wszczęto procedurę „Niebieskie Karty”),
 - praca socjalna z rodzinami doświadczającymi przemocy (w 2013 roku – 411 osób),
 - indywidualna i grupowa terapia dla osób i rodzin doświadczających przemocy (w 2012 roku – 723 świadczenia).
- 4) W ramach terapii i rehabilitacji osób i rodzin po doświadczeniu przemocy:
 - specjalistyczna pomoc indywidualna dla osób po traumie przemocy (w 2012 roku – 10 osób),
 - specjalistyczna pomoc dla rodzin po doświadczeniu przemocy (w 2012 roku – 2 rodziny).
- 5) W ramach funkcjonowania Miejskiego Zespołu Interdyscyplinarnego:

- pomoc rodzinom dotkniętym przemocą w ramach grup roboczych (w 2012 roku – 31 grup, w 2013 roku – 246 grup, w 2014 roku – 312 grup),
- wdrożenie przez Miejski Zespół Interdyscyplinarny procedury „Niebieskie Karty” (w 2012 roku – 258 „Niebieskich Kart”, w 2013 roku – 304 „Niebieskie Karty”, w 2014 roku – b.d.)³³.

Dodatkowo, oprócz dotychczasowych działań wspierających osoby doświadczające przemocy domowej, przewidywane są następujące rodzaje pomocy: zapewnienie miejsc w specjalistycznych ośrodkach wsparcia dla ofiar przemocy, które nie chcą lub nie mogą korzystać z tej formy pomocy na terenie miasta; prowadzenie grup wsparcia dla osób doświadczających przemocy w rodzinie: wzmocnienie współpracy pracowników socjalnych, policji i służby zdrowia, służącej zapewnieniu bezpieczeństwa krzywdzonym dzieciom³⁴, a także podejmowanie współpracy służb, aby zminimalizować konieczność zabrania dziecka z rodziny; prowadzenie przesłuchań dzieci w przyjaznych pokojach, a osób dorosłych – w pomieszczeniach przygotowanych do tego celu; udzielanie informacji przez instytucje miejskie o telefonie zaufania prowadzonym przez Urząd Wojewódzki (tel. 987); funkcjonowanie całonocnego telefonu interwencyjnego OPSiK (tel. 17 863 53 89); uwzględnienie sytuacji rodzinnej osób doświadczających przemocy domowej

³³ Zestawienie na podstawie: *Monitoring i ewaluacja Miejskiego Programu Przeciwdziałania Przemocy w Rodzinie i Ochrony Ofiar Przemocy w Rodzinie na lata 2012-2015. Działania podejmowane w roku 2012*, Rzeszów 2013, s. 9-11; *Monitoring i ewaluacja Miejskiego programu Przeciwdziałania Przemocy w Rodzinie i Ochrony Ofiar Przemocy w Rodzinie w roku 2013*, Rzeszów 2014, s. 9-12; *Monitoring i ewaluacja realizacji w 2014 roku Miejskiego Programu Przeciwdziałania Przemocy w Rodzinie i Ochrony Ofiar Przemocy w Rodzinie na lata 2012-2015*, Rzeszów 2015, s. 14-18.

³⁴ W trybie art. 12a u.p.p.r.

w postępowaniach dotyczących przyznawania mieszkań socjalnych; pomoc prawna i socjalna ofiarom przemocy w rodzinie w zakresie dochodzenia praw alimentacyjnych i majątkowych, w tym zabezpieczających podstawowe potrzeby mieszkaniowe³⁵.

W kontekście udzielania pomocy osobom doświadczającym przemocy w rodzinie warto zwrócić uwagę na czynniki utrudniające jej efektywność. Z badań przeprowadzonych w 2014 roku w województwie podkarpackim wynika, że najczęstszymi przyczynami niezgłaszania przypadków przemocy domowej odpowiednim służbom czy instytucjom są strach i lęk (tak uważa 75 proc. respondentów) i wstyd (70 proc.). Wśród innych przyczyn wymieniane są: zależność finansowa ofiary od sprawcy (28 proc.), niezajomość procedur (20 proc.), przeświadczenie o nieskuteczności działań służb/instytucji (20 proc.) oraz poczucie winy (17 proc.)³⁶. W przekonaniu mieszkańców Podkarpacia, są to zatem w głównej mierze czynniki wewnętrzne, wskazujące na bierność i brak poszukiwania pomocy przez osobę poszkodowaną. Na poziomie lokalnych czynników utrudniających efektywną pomoc osobom doświadczającym przemocy w rodzinie wskazywane są z kolei: mała wiedza społeczności lokalnej na temat możliwości pomocy ofiarom przemocy, schematy myślowe i normy obyczajowe sprzyjające zachowaniom przemocowym, niechęć świadków przemocy do wtrącania się w sprawę rodziny, a także zróżnicowane zaangażowanie instytucji w zakładanie „Niebieskiej Karty”. Przeszkód upatruje się ponadto na pozio-

³⁵ *Miejski Program Przeciwdziałania Przemocy w Rodzinie i Ochrony Ofiar Przemocy w Rodzinie na lata 2016-2020*, s. 23-25.

³⁶ *Diagnoza zjawiska przemocy w rodzinie na obszarze województwa podkarpackiego. Raport z badania*, Rzeszów 2014, s. 26, http://ois.rops.rzeszow.pl/dokumenty/badania_analizy/raport_koncowy_diagnoza_zjawiska_przemocy_w_rodzinie_woj_podkarpackie.pdf (31 stycznia 2016).

mie działania i współpracy instytucji przeciwdziałających przemocy domowej i wspierających ofiary, a także na poziomie krajowych i lokalnych przepisów, zwłaszcza ze względu na brak unormowania prawnego dotyczącego zasad współpracy pomiędzy ościennymi gminami w zakresie przeciwdziałania przemocy domowej oraz na ograniczoną w czasie możliwość pobytu osoby poszkodowanej w pokoju interwencyjnym³⁷.

Podsumowanie

Pomoc osobom doświadczającym przemocy od najbliższych członków rodziny jest zadaniem bardzo trudnym. W pierwszej kolejności wymaga bowiem przełamania przez ofiarę bariery milczenia i zwrócenia się o pomoc do krewnych lub instytucji świadczących profesjonalne wsparcie w sytuacjach trudnych. Pomoc adresowana do osób pokrzywdzonych przemocą domową realizowana jest najczęściej w środowisku lokalnym, a jej formy dopasowywane są do specyfiki danej społeczności i istniejących zasobów. Pomoc świadczona w środowisku lokalnym niesie ze sobą konieczność podejmowania interinstytucjonalnych działań, których celem winno być przede wszystkim powstrzymanie przemocy domowej. Nieodzowne staje się zatem uruchomienie interdyscyplinarnej aktywności pomocowej o charakterze wspierającym i interwencyjnym, a także opiekuńczo-terapeutycznym, będących elementem lokalnego systemu przeciwdziałania przemocy w rodzinie: pomocy społecznej, policji, sądu, placówek oświatowych, służby zdrowia, jak też organizacji pozarządowych zapewniających wsparcie osobom pokrzywdzonym. Tylko wzajemna współpraca wszystkich podmiotów daje szansę na skuteczną pomoc osobom uwikłanym w problem przemocy w rodzinie.

³⁷ *Miejski Program Przeciwdziałania Przemocy w Rodzinie i Ochrony Ofiar Przemocy w Rodzinie na lata 2016-2020*, s. 14-16.

Bibliografia

Literatura

- Badura-Madej W., Dobrzyńska-Mesterhazy A., *Przemoc w rodzinie. Interwencja kryzysowa i psychoterapia*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2000.
- Browne K., Herbert M., *Zapobieganie przemocy w rodzinie*, przekł. E. Bielawska-Batorowicz, Państwowa Agencja Rozwiązywania Problemów Alkoholowych, Warszawa 1999.
- Jarosz E., *Przemoc w rodzinie*, w: E. Włodarczyk, I. Cytlak (red.), *Człowiek wobec krytycznych sytuacji życiowych. Z teorii i praktyki pracy socjalnej*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza, Poznań 2011, s. 109-128.
- Kozioł W., *Instytucje wspierające ofiary przemocy w rodzinie*, „Auxilium Sociale” 2003, nr 1, s. 126-133.
- Mazur J., *Przemoc w rodzinie. Teoria i rzeczywistość*, Wydawnictwo Akademickie Żak, Warszawa 2002.
- Nowakowski P.T., *The problem of overprotectiveness*, „Journal of Educational Review” 2013, t. 6, nr 4, s. 559-563.
- Pospiszyl I., *Przemoc w rodzinie*, w: E. Milewska, A. Szymanowska (red.), *Rodzice i dzieci. Psychologiczny obraz sytuacji problemowych*, Centrum Metodyczne Pomocy Psychologiczno-Pedagogicznej Ministerstwa Edukacji Narodowej, Warszawa 2000, s. 185-197.
- Rode D., *Psychologiczne uwarunkowania przemocy w rodzinie. Charakterystyka sprawców*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2010.
- Sarason I.G., Sarason B.R., *Concomitants of social support: Attitudes, personality characteristics, and life experiences*, „Journal of Personality” 1982, t. 50, nr 3, s. 331-344.
- Sęk H., Cieślak R., *Wsparcie społeczne – sposoby definiowania, rodzaje i źródła wsparcia, wybrane koncepcje teoretyczne*, w: H. Sęk, R. Cieślak (red.), *Wsparcie społeczne, stres i zdrowie*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2012, s. 11-28.

Śniegulska A., *Wspieranie osób potrzebujących powinnością moralną człowieka XXI wieku*, w: B. Szluz, Z. Frączek (red.), *W trosce o współczesnego człowieka*, Krośnińska Oficyna Wydawnicza, Rzeszów 2006, s. 83-91.

Źródła

Dane Komendy Miejskiej Policji w Rzeszowie (udostępnione 19 stycznia 2016).

Diagnoza zjawiska przemocy w rodzinie na obszarze województwa podkarpackiego. Raport z badania, Rzeszów 2014, http://ois.rops.rzeszow.pl/dokumenty/badania_analizy/raport_koncowy_diagnoza_zjawiska_przemocy_w_rodzinie_woj_podkarpackie.pdf (31 stycznia 2016).

Krajowy Program Przeciwdziałania Przemocy w Rodzinie na lata 2014-2020, Ministerstwo Sprawiedliwości, Warszawa 2014.

Miejski Program Przeciwdziałania Przemocy w Rodzinie i Ochrony Ofiar Przemocy w Rodzinie na lata 2012-2015, Rzeszów 2011.

Miejski Program Przeciwdziałania Przemocy w Rodzinie i Ochrony Ofiar Przemocy w Rodzinie na lata 2016-2020, Rzeszów 2015.

Monitoring i ewaluacja Miejskiego Programu Przeciwdziałania Przemocy w Rodzinie i Ochrony Ofiar Przemocy w Rodzinie na lata 2012-2015. Działania podejmowane w roku 2012, Rzeszów 2013.

Monitoring i ewaluacja Miejskiego programu Przeciwdziałania Przemocy w Rodzinie i Ochrony Ofiar Przemocy w Rodzinie w roku 2013, Rzeszów 2014.

Monitoring i ewaluacja realizacji w 2014 roku Miejskiego Programu Przeciwdziałania Przemocy w Rodzinie i Ochrony Ofiar Przemocy w Rodzinie na lata 2012-2015, Rzeszów 2015.

Ośrodek poradnictwa specjalistycznego i interwencji kryzysowej MOPS, <http://mopsrzeszow.pl/index.php/o-orodku?layout=edit&id=88> (17 lutego 2016).

Regulamin organizacyjny Miejskiego Ośrodka Pomocy Społecznej w Rzeszowie. Załącznik do zarządzenia nr 25/2015 dyrektora Miejskiego Ośrodka Pomocy Społecznej w Rzeszowie.

Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 13 września 2011 r. w sprawie procedury „Niebieskie Karty” oraz wzorów formularzy „Niebieska Karta” (Dz.U. 2011, nr 209, poz. 1245).

Uchwała nr XXII/463/2011 Rady Miasta Rzeszowa z dnia 14 grudnia 2011 r. w sprawie przyjęcia Miejskiego Programu Przeciwdziałania Przemocy w Rodzinie i Ochrony Ofiar Przemocy w Rodzinie na lata 2012-2015.

Uchwała nr XXI/445/2015 Rady Miasta Rzeszowa z dnia 29 grudnia 2015 r. w sprawie przyjęcia Miejskiego Programu Przeciwdziałania Przemocy w Rodzinie i Ochrony Ofiar Przemocy w Rodzinie na lata 2016-2020.

Ustawa z dnia 29 lipca 2005 r. o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie (Dz.U. 2005, nr 180, poz. 1493 z późn. zm.).

Rodzina z przemocą jako odbiorca wsparcia asystenta rodziny

Wprowadzenie

Współcześnie wiele mówi się o przejawach patologii i zagubieniu człowieka. Niestety, dotyczy to również dzisiejszych rodzin, które borykają się z licznymi trudnościami, jeśli chodzi o wywiązywanie się ze swych funkcji. Świadczy to o kryzysie, którego źródła tkwią zarówno w samej strukturze i sposobie funkcjonowania społecznego rodziny, jak i w czynnikach materialnych, ekonomicznych, politycznych czy społeczno-kulturowych. Zdrowa rodzina jest „zdrową glebą”, na której jej członkowie mogą wyrosnąć na dojrzałe istoty ludzkie. Cechuje ją przede wszystkim to, że zabezpiecza ich przetrwanie i rozwój, zaspokaja ich potrzeby emocjonalne, obejmujące tworzenie systemu równowagi pomiędzy autonomią i zależnością oraz nauką zachowań społecznych i sek-

sualnych, zapewnia wzrastanie jednostki, jest miejscem, gdzie rozwija się poczucie własnego „ja”, stanowi podstawową „jednostkę socjalizacji” i ma decydujące znaczenie dla przetrwania społeczeństwa¹.

Prowadzone od wielu lat, w Polsce i na świecie, badania dowodzą, że niezależnie od kontekstu historycznego, rodzina jest podstawowym elementem społecznym, a pełnione przez nią funkcje są nie do zastąpienia. W związku z tym kryzys przeżywany przez rodzinę jest najczęściej objawem jej dysfunkcjonalności. Większość problemów, z jakimi boryka się współczesna rodzina, dotyczy właśnie sposobu jej funkcjonowania i pełnienia ról przez jej członków. Rodzina dysfunkcyjna, według Johna Bradshawa, jest stworzona przez dysfunkcyjne małżeństwo. Takie małżeństwa zaś tworzą dysfunkcyjne osoby, które odnajdują się wzajemnie i wchodzić ze sobą w związki. Tragizm sytuacji pogłębia fakt, że osoby dysfunkcyjne prawie zawsze znajdują inną osobę, która działa albo na tym samym, albo na wyższym poziomie dysfunkcji. Główną cechą rodziny dysfunkcyjnej jest to, że stanowi ona część wielopokoleniowego procesu. Tkwi ona w swego rodzaju błędnym kole i nie umie się z niego wydostać, opierając się wyłącznie na własnych siłach².

Rodziną dysfunkcyjną jest niewątpliwie rodzina z problemem przemocy. Problem ten od lat stanowi przedmiot zainteresowania licznych dyscyplin naukowych. Współczesny świat naznaczony jest patologiami życia społecznego, które niejednokrotnie godzą w najcenniejsze ludzkie wartości, jakimi są życie i wolność, a przemoc i agresja niewątpliwie najbardziej zagrażają wolności i poszanowaniu godności człowieka. Życie w rodzinie z przemocą nie jest łatwe, zwłaszcza dla dzieci, bo wszystko,

¹ M. Prajsner, *Rodzina dysfunkcyjna*, „Remedium” 2002, nr 5, s. 18.

² J. Bradshaw, *Zrozumieć rodzinę: rewolucyjna droga odnalezienia samego siebie*, przekł. H. Szczepańska Warszawa 1994, s. 102.

co je spotyka, przyczynia się do zaburzenia rozwoju, negatywnych konsekwencji emocjonalnych i społecznych, niskiego poczucia wartości i braku odwagi na samodzielne pokonywanie trudności. Rodzina taka potrzebuje wsparcia, niejednokrotnie specjalistycznego, w uzdrowieniu relacji oraz nauki właściwego wypełniania ról społecznych. Niniejszy artykuł analizuje czynniki kryjące się za dysfunkcjonalnością rodziny, w szczególności zaś problem przemocy, który zaburza relacje wewnątrzrodzinne. W takiej sytuacji pojawia się rola asystenta rodziny, który jest dość nowym zawodem w obszarze pomocy społecznej. Poniżej omówimy jego rolę w kontekście wsparcia udzielanego rodzinom uwikłanym w przemoc domową.

Znaczenie rodziny w rozwoju dziecka

Rodzina stanowi podstawową komórkę życia społecznego, a więc pierwsze, najważniejsze środowisko odniesienia dla dziecka. Biorąc pod uwagę tę doniosłą rolę, można uznać, że jest ona wspólnotą niezwykłą, stanowiącą model dla wszystkich innych grup społecznych. Przypisywane rodzinie funkcje tworzą pewną organiczną całość. Są jednolite i złożone. Nie możemy ich realizować oddzielnie, lecz integralnie, łącznie. Jeśli tylko zaburzymy realizację choćby jednej z podstawowych funkcji rodziny, efektem będzie jej ogólna dysfunkcja³. *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku* wskazuje na następujące funkcje rodziny:

- a) Funkcja rodzicielstwa (prokreacyjna) – oznacza nie tylko wydanie na świat dziecka, ale przeżywanie i pełnienie przez kobietę i mężczyznę ról odpowiednio matki i ojca oraz uzyskiwanie z tego powodu gratyfikacji w postaci satysfakcji i nadziei na bezpieczną, spokojną, a nie samotną starość.

³ M. Łobocki, *Teoria wychowania w zarysie*, Kraków 2009, s. 298.

- b) Funkcja seksualna – rodzina sprzyja formowaniu się cech płciowości (głównie przez naśladowanie rodziców, innych dorosłych domowników), a także ich przejawiania i utrwalania przez pełnienie różnych ról (np. matki i ojca, żony i męża).
- c) Funkcja opiekuńcza – realizuje się przez sprawowanie opieki nad dzieckiem, jak też innymi członkami rodziny, polega na zaspokajaniu ich potrzeb ponadpodmiotowych, dokonuje się w ramach stosunku opiekuńczego, mającego charakter działania ciągłego, bezinteresownego, nasyconego emocjonalnością i opartego na odpowiedzialności opiekuna za podopiecznego.
- d) Funkcja socjalna (pomocowa) – realizowana jest w zakresie pomocy i wsparcia społecznego oferowanego członkom rodziny, stawianym często przez los w trudnych sytuacjach w postaci deprivacji potrzeb, przeciążenia, konfliktów, niewydolności i niedostatecznej sprawności psychosomatycznej, izolacji społecznej, nadmiernych ambicji, uzależnień, sytuacji losowych.
- e) Funkcja materialno-ekonomiczna – normalnie funkcjonująca rodzina stanowi dla jednostki zabezpieczenie materialne, zarówno w sytuacjach zwykłych, jak i losowych, trudnych, destabilizujących.
- f) Funkcja wychowawcza – rodzina jest podstawowym środowiskiem wprowadzającym dziecko w świat wartości kulturalnych i społecznych. Jednostka w rodzinie nabywa świadomości moralnej i stopniowo rozszerza jej zakres, przyswaja pojęcia moralne, uczy się oceniać z moralnego punktu widzenia postępowanie własne oraz innych osób.
- g) Funkcja socjalizacyjna – polega na wprowadzaniu jednostki do społeczeństwa poprzez przekazywanie języka, obyczajów, kształtowanie wartości moralnych oraz zasad właściwego funkcjonowania społecznego.

h) Funkcja kulturalna – specyfika rodziny jako swoistego „centrum” kultury wskazuje na udostępnianie każdemu z jej członków dorobku kulturalnego, uczynienie go dobrem wspólnym, zakorzenienie go w świadomości i uczynienie z niego naczelnego wątku integracji rodzinnej, wspólnotowej⁴.

Wśród najważniejszych funkcji rodziny znajdują się funkcje opiekuńcza i wychowawcza, zgodnie z którymi rodzina jest miejscem, gdzie kształtuje się psychika człowieka i następuje rozwój jego osobowości. Rodzice wyposażają dziecko w wiedzę i umiejętności potrzebne do funkcjonowania w życiu społecznym, przekazując wartości, normy, wzory zachowań i zasady uczestnictwa w społeczeństwie, do którego przynależy.

Instytucja asystenta rodziny

Mając na uwadze złożoność problemów i konieczność pomocy rodzinom niewydolnym wychowawczo, na mocy ustawy o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej⁵ wprowadzono instytucję asystenta rodziny. Ideą jej utworzenia było dążenie do szeroko rozumianego wsparcia rodziny, wzmocnienia jej sił i zdolności przewyższania problemów życiowych oraz odzyskiwania zdolności radzenia sobie w sprawach opiekuńczo-wychowawczych. Na powstanie asystentury rodziny w Polsce wpłynęło kilka czynników. Po pierwsze, duża liczba osób, które po transformacji polityczno-gospodarczej nie odnalazły się w nowej rzeczywistości oraz dalsze przeobrażenia w kraju i narastające problemy

⁴ F. Adamski, *Rodzina*, w: E. Różycka (red.), *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku*, t. 5, Warszawa 2006, s. 310-311.

⁵ Zob. ustawa z dnia 9 czerwca 2011 r. o wspieraniu rodziny i pieczy zastępczej (Dz.U. 2011, nr 149 poz. 887 z późn. zm.) (dalej: u.w.r.p.z.).

społeczne. Wielość deficytów występujących u części rodzin żyjących w ubóstwie i wynikające stąd problemy stwarzają niekorzystną sytuację do samodzielnego poradzenia sobie z nimi. Bywa że w rodzinach nie ma gotowości, by podjąć działania naprawcze, brak im też przekonania, że istnieje taka możliwość. Dlatego rodziny te wymagają pomocy i wsparcia, również w zakresie wychowawczym⁶. Po drugie, pojawiła się konieczność faktycznej pomocy rodzinie i dzieciom, zwłaszcza tym, które są samotne, niechciane, głodne, krzywdzone, molestowane, o czym pisano w literaturze z zakresu nauk społecznych oraz omawiano w gronie praktyków. Po trzecie, potrzeba wyodrębnienia stanowisk w zakresie istniejących już profesji społecznych lub, jak później się okazało, powołania nowej służby społecznej, która silnie wspierałaby rodzinę w radzeniu sobie z trudnościami⁷.

Asystentura jest więc skierowana do rodzin, którym dotychczasowy system pomocy nie był w stanie zapewnić odpowiedniego wsparcia. Jednocześnie koncepcja takiej formy pracy z rodziną jawnie wpisuje się w planowane zmiany w systemie pomocy społecznej, zakładające oddzielenie pracy socjalnej od wypłaty zasiłków i innych świadczeń pieniężnych. Tym sposobem umożliwiono pogłębioną pracę z rodziną. Asystentura rodziny polega na towarzyszeniu rodzinie z dziećmi w poszukiwaniu rozwiązań trudnej sytuacji życiowej z wykorzystaniem mocnych stron członków rodziny, zasobów rodziny pochodzenia i rodziny dalszej, społeczności lokalnej i zasobów instytucjonalnych. Głównym celem asystentury jest podniesienie umiejętności opiekuńczo-wychowawczych, prowadzenia gospodarstwa domowego, radzenia sobie

⁶ Za: I. Krasiejko, *Zawód asystenta rodziny w procesie profesjonalizacji. Wstęp do teorii i praktyki nowej profesji społecznej*, Toruń 2013, s. 18.

⁷ Tamże.

z problemami dnia codziennego przez rodziców lub opiekunów dzieci. Efektem będzie odzyskanie przez beneficjentów pomocy kontroli nad swym życiem, która wsparłaby ich samodzielność oraz nauczyła tak wypełniać rolę rodzica, aby środowisko rodzinne sprzyjało bezpieczeństwu i rozwojowi dzieci. Jest to możliwe do osiągnięcia przy współudziale rodziny na każdym etapie metodycznego działania: od oceny wstępnej, przez układanie planu pracy i jego realizację, po ocenę końcową. Ważne jest dostosowanie pracy do możliwości i kontekstu życia rodziny, co pozwoliłoby krok po kroku posuwać się naprzód⁸.

Adresatami wsparcia asystenta rodziny są najczęściej te środowiska, które zgodnie z założeniem ustawy o wspieraniu rodziny i pieczy zastępczej, mają „trudności w prawidłowym wypełnieniu funkcji opiekuńczo-wychowawczych”⁹. Praktyka wskazuje jednak, że rodziny wykazujące problemy opiekuńczo-wychowawcze posiadają na ogół wiele innych sprzężonych problemów, przez co pozostają długotrwale w systemie pomocy społecznej. Do tych problemów należą trudności z prowadzeniem gospodarstwa domowego, bezrobocie, wyuczona bezradność, dziedziczenie biedy, alkoholizm, długotrwała choroba lub niepełnosprawność, przestępczość i przemoc. Problemy te wpływają na nieprawidłowe wypełnianie funkcji, np. ekonomicznej, materialnej, a zwłaszcza socjalizacyjnej, kulturalnej i opiekuńczo-wychowawczej, co przejawia się m.in. w stosowaniu niewłaściwych metod wychowawczych. Asystent rodziny pojawia się w rodzinach niewydolnych wychowawczo, gdzie istnieje ryzyko wystąpienia zaniedbań wychowawczych, lub w rodzinach, których dzieci zostały umieszczone w pieczy zastępczej. W obu przypadkach praca asystenta

⁸ Tejże, *Idea asystentury rodziny*, <http://www.asystentrodziny.info/p,10,asystentura-rodziny> (10 czerwca 2016).

⁹ Zob. art. 8 ust. 1 u.w.r.p.z.

zmierza do stworzenia warunków sprzyjających prawidłowemu rozwojowi dzieci i ich pozostaniu w rodzinie biologicznej lub powrotowi do niej¹⁰.

Charakterystyka rodzin objętych wsparciem asystenta

Izabela Krasiejko, prowadząc badania nad pełnieniem funkcji asystenta rodziny, na podstawie analizowanej w tym zakresie dokumentacji, wyłoniła szereg najważniejszych cech rodzin objętych tym rodzajem wsparcia. Należą do nich:

- a) cechy świadczące o niskich umiejętnościach opiekuńczo-wychowawczych rodziców (niska wiedza o potrzebach i możliwościach dziecka, typowych zachowaniach na danym etapie jego rozwoju, nie-realne postrzeganie jego umiejętności i możliwości, czyli wymagania nieadekwatne do jego wieku, nieznajomość metod wychowawczych, preferowanie kar cielesnych, zaniedbywanie dziecka poprzez niedostateczne pilnowanie go itp.);
- b) cechy świadczące o niskich umiejętnościach prowadzenia gospodarstwa domowego (rzadkie gotowanie ciepłych posiłków, bałagan w mieszkaniu, niski poziom higieny, nieumiejętność gospodarowania budżetem domowym);
- c) cechy świadczące o niewysokim poziomie zaradności życiowej (brak umiejętności realizacji spraw urzędowych i innych na rzecz domu i rodziny oraz korzystania z usług, unikanie kontaktów z przedstawicielami służb społecznych, bierność na rynku pracy);
- d) cechy świadczące o zaburzonych relacjach małżeńskich/partnerskich (ubogie, powierzchowne relacje, liczne konflikty, nierównowaga sił, częsta zmiana partnerów itp.);

¹⁰ Zob. art. 4 pkt 1-2 u.w.r.p.z.

- e) cechy osobowościowe lub problemy psychologiczne rodziców (brak umiejętności radzenia sobie w sytuacjach trudnych, krzywdzące postawy wobec dzieci, brak zasad w funkcjonowaniu rodziny, wysoki poziom agresji, labilność emocjonalna, stany depresyjne, schizofrenia lub inne zaburzenia psychiczne, upośledzenia umysłowe, poważne ograniczenia fizyczne, które mogą uniemożliwić adekwatne funkcjonowanie w relacji rodzic–dziecko);
- f) cechy świadczące o niskiej dojrzałości społeczno-emocjonalnej rodziców (młody wiek, wyżej usytuowane potrzeby własne nad potrzebami rodziny, niepodejmowanie pracy zawodowej, dalszego kształcenia, uzależnienie od pomocy społecznej);
- g) cechy świadczące o trudnej sytuacji społecznej rodziców (nieobecność partnera, brak pomocy od dalszej rodziny, brak możliwości odpoczynku dla dzieci, wielodzietność);
- h) cechy świadczące o trudnościach dydaktyczno-wychowawczych dzieci (zaniedbywanie obowiązków szkolnych, zachowania ryzykowne, niewykonywanie poleceń dorosłych, ucieczki z domu i inne objawy niedostosowania społecznego dziecka);
- i) cechy świadczące o sytuacji kryzysowej związanej z etapami rozwoju rodziny lub zdarzeniami losowymi, negatywnie wpływającymi na jakość wspólnego pożycia domowników (np. urodzenie kolejnego dziecka czy śmierć członka rodziny);
- j) cechy świadczące o niewydolności materialnej rodziny (brak, niski lub nieregularny dochód, ubóstwo, zadłużenia, nieregulowane opłaty);
- k) cechy świadczące o trudnych warunkach mieszkaniowych (przeludnienie, brak zaplecza sanitarnego, niedobór lub uszkodzenia w podstawowym wyposażeniu mieszkania, niski poziom higieny, trudności z utrzymywaniem porządku, zagrożenie bezdomnością);

- l) cechy świadczące o niskiej pozycji społecznej rodziców (zamieszkanie w enklawach biedy, podstawowe wykształcenie);
- m) cechy świadczące o patologii społecznej w rodzinie (alkoholizm, narkomania, przemoc domowa, prostytutka, przestępczość)¹¹.

We wszystkich wymienionych powyżej sytuacjach najważniejsze jest bezpieczeństwo dzieci. Niejednokrotnie zachowania destrukcyjne rodziców zagrażają zdrowiu i życiu najmłodszych. Rodzic powinien wtedy pracować nad zmianą, by dziecko mogło pozostać w rodzinie lub do niej wrócić z krótkoterminowej pieczy zastępczej. Omówione cechy wskazują, że przemoc może być przyczyną przeżywanymi trudności przez rodzinę, a także ich skutkiem. Ważne jest zatem kompleksowe wsparcie i objęcie rodziny pomocą, co zwiększy szansę na uzyskanie pozytywnej zmiany polegającej na przywróceniu dzieciom warunków do rozwoju i wychowania w bezpiecznym, zdrowym środowisku, a rodzicom – na nabycie wiedzy i umiejętności umożliwiających prawidłową realizację ról i funkcji rodzicielskich.

Ustawowy katalog zadań asystenta rodziny jest stosunkowo szeroki, jednakże problemy rodzin są także niezwykle złożone. Podejmując pracę z daną rodziną, asystent opracowuje plan wsparcia, który jest konsultowany z pracownikiem socjalnym. Pomoc udzielana przez asystenta rodziny winna obejmować m.in.: wspieranie aktywności społecznej rodzin, nabywanie umiejętności prawidłowego prowadzenia gospodarstwa domowego i gospodarowania zasobami finansowymi, udzielanie pomocy w rozwiązywaniu problemów socjalnych, psychologicznych i wychowawczych z dziećmi, motywowanie członków rodzin do podnoszenia kwalifikacji zawodowych oraz udzielanie pomocy w poszuki-

¹¹ I. Krasiejko, *Zawód...*, s. 154-155.

waniu i podjęciu zatrudnienia, prowadzenie indywidualnych konsultacji wychowawczych dla rodziców, motywowanie rodziców do udziału w zajęciach mających na celu kształtowanie prawidłowych wzorców rodzicielskich i umiejętności psychospołecznych, podejmowanie działań interwencyjnych w sytuacji zagrożenia bezpieczeństwa dzieci i rodziny. Przy realizacji tych zadań asystent zobligowany jest do współpracy z instytucjami publicznymi i organizacjami pozarządowymi świadczącymi pomoc na rzecz dziecka i rodziny w danym środowisku społecznym¹². Podstawowym celem pracy asystenta rodziny jest osiągnięcie przez rodzinę podstawowego poziomu stabilności życiowej, który umożliwi jej wychowanie dzieci.

Rodzina dotknięta przemocą

W literaturze przedmiotu często przytacza się definicję przemocy w rodzinie zaproponowaną przez Irenę Pospiszyl, wedle której stanowi ona „wszystkie nieprzypadkowe akty naruszające osobistą wolność jednostki, które przyczyniają się do fizycznej albo psychicznej szkody drugiego człowieka i które wykraczają poza społeczne normy wzajemnych kontaktów międzyludzkich”¹³. Przez praktyków pracy socjalnej i pomocy społecznej przemoc domowa rozumiana jest zazwyczaj jako powtarzające się umyślne działanie na szkodę bliskiego lub zaniechanie działań koniecznych do ochrony zdrowia i życia najbliższych. Działania te naruszają prawa i dobra osobiste członka rodziny. Przemoc domowa w szczególności naraża osoby bliskie na ryzyko utraty życia, zdrowia, narusza ich godność osobistą, nietykalność cielesną, wolność i swobodę, w tym osobiste normy związane z życiem seksualnym. Powoduje

¹² Zob. art. 15 ust. 1 u.w.r.p.z.

¹³ I. Pospiszyl, *Razem przeciw przemocy*, Warszawa 1999, s. 16-17.

szkody na zdrowiu fizycznym, psychicznym, a także wywołuje cierpienie i krzywdy moralne u osób, które jej doznają¹⁴.

Tak więc przemoc w rodzinie:

- jest zjawiskiem wynikającym z działania człowieka,
- jest intencjonalna – zmierza do osiągnięcia jakiegoś celu,
- wykorzystuje przewagę sił, uniemożliwiając samoobronę, oraz opiera się na władzy i kontroli,
- narusza prawa i dobra osobiste krzywdzonego członka rodziny,
- powoduje cierpienie i szkody u osób, których dotyczy¹⁵.

Przemoc w rodzinie jest najczęściej procesem o długiej, nawet kilkunastoletniej historii. Ma tendencje do powtarzania się według zauważalnej prawidłowości. Cykl przemocy składa się zwykle z trzech następujących po sobie faz: 1) Faza narastającego napięcia – początek cyklu, który odznacza się wzrostem napięcia i natężeniem sytuacji konfliktowych. Dochodzi wówczas do rozmaitych incydentów, takich jak np. przejawy zazdrości, gniewu, kontrolowanie członków rodziny, używanie obraźliwych słów, poniżanie bliskiej osoby; 2) Faza ostrej przemocy – następuje wybuch gniewu i wyładowanie agresji. Sprawca wpada w szal, traci całkowicie kontrolę nad swym zachowaniem i może pobić, zranić, okaleczyć ofiarę, dokonać strasznych czynów, nie licząc się ze skutkami swych działań. Ta faza trwa stosunkowo krótko, ale może się zakończyć dramatycznie; 3) Faza miodowego miesiąca – jest to faza skruchy ze strony sprawcy i okazywania miłości. Agresor usprawiedliwia swe zachowanie, okazuje żal z powodu tego, co się stało i zaklina się, że to już się więcej nie powtórzy. Na nowo zdobywa zaufanie osoby, którą skrzywdził, staje się miły, uczynny. Na tym etapie istnieją

¹⁴ *Przemoc w rodzinie – informacje podstawowe*, w: M. Głuszak (red.), *Przemoc w rodzinie. Poradnik dla osób doznających przemocy w rodzinie*, Kraków 2006, s. 3.

¹⁵ Tamże.

szanse na to, że jeśli sprawca chcąc utrzymać związek podda się terapii, jego agresywne zachowania zostaną powstrzymane. Bez specjalistycznej pomocy, sprawca nie jest w stanie długo wytrzymać w spokoju. Ponownie wzrasta w nim napięcie i wszystko zaczyna się od nowa¹⁶. Jeśli w rodzinie występuje zjawisko przemocy, dotyka ono wszystkich członków. Cała rodzina uwikłana jest w przemoc i winna zostać objęta pomocą.

Przemoc domowa ma specyficzne uwarunkowania. Modele teoretyczne wyjaśniające jej wielorakie przyczyny można ogólnie podzielić na socjologiczne, kulturowe, psychologiczne i integracyjne¹⁷. Modele socjologiczne upatrują źródeł przemocy w czynnikach społecznych, które wywołują stres w rodzinie. Pośród tych czynników eksponuje się m.in.: niskie płace, bezrobocie, złe warunki mieszkaniowe, przeludnienie, izolację rodziny i warunki pracy powodujące poczucie wyobcowania. Inne podejście proponują modele kulturowe, które zakładają, że przemoc stanowi odzwierciedlenie relacji władzy w społeczeństwie. Przy tym przyjmuje się, że przemoc stosowana w rodzinie znajduje usprawiedliwienie w społecznych wzorcach kulturowych, a u podstaw nadużyć tkwi akceptacja przemocy jako sposobu rozwiązywania konfliktów¹⁸. Modele psychologiczne przemocy w rodzinie koncentrują się na cechach osobowości mogących wywoływać agresję oraz na interakcyjnym charakterze tego zjawiska. Modele integracyjne zaś podkreślają, że przemoc nie da się wyjaśnić jakimś pojedynczym czynnikiem, gdyż stanowi ona złożone, wielowymiarowe zjawisko. W wyniku działania

¹⁶ Tamże, s. 3-4; zob. także: K. Stanek, *Praca socjalna z osobą lub rodziną z problemem przemocy*, Warszawa 2014, s. 25-26.

¹⁷ K. Browne, M. Herbert, *Zapobieganie przemocy w rodzinie*, przekł. M. Babiuch, Warszawa 1999, s. 32-33, 44.

¹⁸ A. Witkowska-Paleń, *Przemoc w rodzinie. Na przykładzie dozorów kuratorskich nad osobami skazanymi za znęcanie się nad rodziną*, „Społeczeństwo i Rodzina” 2007, nr 13, s. 20.

zespołu czynników, rozwija się w rodzinie określony model interakcji, w ramach którego pojawiają się nadużycia.

Zgodnie z założeniami wieloczynnikowego modelu przemocy w rodzinie, czynniki stresowe, wpływy środowiskowe i czynniki związane ze statusem rodziny pośredniczą w wewnątrzrodzinnych relacjach interpersonalnych. Model ten zakłada istnienie czterech grup sytuacyjnych czynników stresowych. Są to: stosunki pomiędzy opiekunami (kłótnie między małżonkami), relacje z dziećmi i starszymi podopiecznymi (wielkość rodziny), stres strukturalny (bezrobocie) oraz stres wywołany przez podopiecznych (niechciane dziecko). O tym, czy działanie wymienionych czynników doprowadzi do przemocy, decydują interakcje w rodzinie. Gdy relacje nie dają poczucia bezpieczeństwa lub budzą lęk, nie spełniają funkcji bufora w sytuacji stresu, wywołane kłótnią bądź nieposłuszeństwem dziecka, mogą spowodować atak fizyczny lub emocjonalny¹⁹.

Przemoc ma negatywny wpływ na funkcjonowanie społeczne i emocjonalne członków rodziny, a w szczególności dzieci. Ich reakcje na przemoc mogą być skrajne: od wzrostu agresji i wrogości do postawy zimnego wyczekiwania i strachu. Niektóre dzieci popadają w depresję, izolując się od otoczenia. Nie można patrzeć na takie sytuacje obojętnie. Rodzina jest najważniejszym miejscem dla rozwoju jednostki, dlatego jeśli okaże się ona miejscem krzywdy i cierpienia, młody człowiek nie będzie w stanie odnaleźć się w otaczającej rzeczywistości, która przesiąka niejednokrotnie brutalnością i agresywnością. W związku z powyższym praca z rodziną dotkniętą przemocą wymaga przede wszystkim wnikliwej diagnozy i rozpoznania przyczyn problemu oraz długotrwałych i systematycznych wysiłków.

¹⁹ K. Browne, M. Herbert, dz. cyt., s. 35-44.

Metodyka pracy asystenta z rodziną dotkniętą przemocą

Najkorzystniejszym środowiskiem dla prawidłowego rozwoju dziecka jest rodzina. Jednak w sytuacji, gdy staje się ona niewydolna, by samodzielnie realizować swe zadania, gdy nie spełnia podstawowych funkcji, wymaga wsparcia. Współcześnie asystowanie rodzinie stało się rozwiązaniem organizacyjnie łatwym, gdzie zasadniczym celem jest poprawa warunków życia codziennego, a także wzmacnianie więzi rodzinnych. Ważne jest więc profesjonalne podejście osoby asystenta, które ma zapewnić atmosferę życzliwej i otwartej współpracy. Asystent rodziny realizuje działania w określonych etapach, które obejmują:

- 1) Etap diagnozy i zawiązania współpracy – który trwa maksymalnie do 6 miesięcy. Początkowe spotkania asystenta z rodziną poświęcone są nawiązaniu kontaktu i diagnozie sytuacji życiowej rodziny. W diagnozie asystent uwzględnia zarówno problemy i trudności, jak i potrzeby oraz mocne strony rodziny tkwiące w niej samej jako systemie²⁰, w jej członkach, w jej otoczeniu.
- 2) Etap współpracy – obejmuje okres od 3-6 miesięcy do około 1,5-2 lat. Na tym etapie, wspólnie z członkami rodziny, asystent tworzy indywidualny plan pracy uwzględniający cele, zadania i działania służące realizacji celów. Pomoc dotyczy przede wszystkim trzech obszarów: zapewnienia bezpieczeństwa socjalnego rodzinie (w tym podstawowych potrzeb dzieci), problemów zdrowotnych i trudności

²⁰ Warto nadmienić, że w pracy z rodzinami dysfunkcyjnymi postuluje się model pracy systemowej, opartej na założeniach systemowej teorii rodziny. W ujęciu tej teorii poszczególni członkowie rodziny ujmowani są jako „elementy” zintegrowanego systemu rodzinnego, wzajemnie na siebie oddziałujące, co sprawia, że „w konsekwencji można przyjąć, iż zmiana w funkcjonowaniu jednego elementu może zasadniczo wpływać na inne jego części, przez co również na cały system” (M. Małecka, *Praca systemowa z rodziną z problemem alkoholowym*, „Praca Socjalna” 2015, nr 6, s. 115).

psychologicznych. Po rozwiązaniu tych najbardziej dotkliwych kwestii następuje etap rozwijania umiejętności wychowawczych rodziców oraz realizowania obowiązków na rzecz domu i rodziny.

- 3) Etap zaawansowanej współpracy – realizowany w przez okres wynoszący około 1,5-2,5 roku. Na etapie tym, w ramach indywidualnych kontaktów, asystenci motywują i przygotowują klientów do większej aktywności społecznej, uzupełniania swych kwalifikacji oraz podejmowania pracy zawodowej.
- 4) Etap kończenia współpracy – obejmujący ostatnie 3-6 miesięcy. Po osiągnięciu zakładanej zmiany, asystent rodziny monitoruje jej stabilizowanie się i przygotowuje rodzinę do zakończenia współpracy²¹.

Etapy pracy z rodziną, zwłaszcza czas ich trwania, są płynne, czasem na siebie nachodzą, jeden trwa dłużej, drugi krócej. W pracy z każdą rodziną, w tym z rodziną dotkniętą przemocą, wszelkie działania związane są początkowo z koniecznością zapewnienia dzieciom bezpieczeństwa, również socjalnego. Wtedy zazwyczaj podejmuje się próbę rozwiązania problemów finansowych oraz ochrony dzieci przed atakami przemocy. Jeżeli przemoc przybierała do tej pory drastyczne symptomy, najbezpieczniej jest umieścić dzieci w krótkotrwałej pieczy zastępczej i podjąć intensywną pracę nad zmianą zachowań rodziców. Jednocześnie następuje regulowanie sytuacji mieszkaniowej i finansowej. Jeśli zaś dzieci pozostają w rodzinie, priorytetowym zadaniem jest uświadomienie problemu sprawcy przemocy i objęcie go specjalistycznym programem edukacyjno-korekcyjnym. Tylko wtedy istnieje realna szansa na osiągnięcie przez asystenta sukcesu w pracy z rodziną.

²¹ Za: I. Krasiejko, *Zawód...*, s. 219.

Po rozwiązaniu najpilniejszych spraw socjalnych, kolejne czynności dotyczą relacji między członkami rodziny, np. podnoszenia umiejętności opiekuńczo-wychowawczych czy niwelowania poważniejszych problemów, w tym nadużywania alkoholu i/lub stosowania przemocy. Działania te są niezbędne, by móc przejść do kolejnego etapu pracy z rodziną, związanego z podnoszeniem świadomości potrzeb wyższych, np. samorealizacji. W większości ośrodków pomocy społecznej preferowaną przez asystenta metodą pracy z rodziną jest metoda prowadzenia indywidualnego przypadku z elementami metody grupowej i metody organizowania środowiska lokalnego. Z kolei do najczęściej deklarowanych przez asystentów technik, którymi posługują się w swej pracy, można zaliczyć: towarzyszenie, przydzielanie zadań, pomoc materialną w postaci rzeczowej, tj. ubrań, mebli itp., informowanie, poradę, trening, rozszerzenie sieci kontaktów, ujawnianie możliwości, współpracę z innymi pracownikami służb społecznych, wyjaśnianie, wspieranie, podnoszenie poczucia własnej wartości, rozumienie siebie, kształtowanie umiejętności rozwiązywania problemów i podejmowania decyzji, podnoszenie świadomości, działania wychowawcze, wzmacnianie, modelowanie, negocjacje²². Praca z indywidualnym przypadkiem (*case work*) jest „sztuką opartą na nauce, zdolnością twórczego interpretowania i komponowania wiedzy w odniesieniu do danej jednostki i uwarunkowań środowiskowych jej sytuacji, które mogą służyć mobilizowaniu sił jednostki i uruchamianiu aktywności społecznej ratownictwa, opieki i wspierania rozwoju. Prowadzenie przypadku ma polegać także na stymulowaniu wzajemnego przystawania się jednostki i środowiska”²³. Zgodnie z założeniami działania metodycznego, praca meto-

²² Tamże, s. 222.

²³ A. Kamiński, *Funkcje pedagogiki społecznej*, Warszawa 1974, s. 260-261.

dą indywidualnego przypadku obejmuje diagnozę, opracowanie planu postępowania, prowadzenie przypadku i zakończenie pracy. Ważne jest zrozumienie, że dana osoba potrzebuje pomocy, i rozeznanie, jaka pomoc jest jej potrzebna. Wymaga to uwagi, zastanowienia, umiejętności aktywnego i twórczego słuchania, rozróżnienia tego, co istotne w wypowiedziach dotyczących czasem nieważnych „drobiazgów” i zawierających mieszane treści.

W pracy asystenta rodziny może pojawić się potrzeba udzielania porad dotyczących różnych spraw, jak np. wyboru zawodu przez dziecko, wyboru odpowiedniej dla niego szkoły, sposobów rozwiązywania konfliktów czy leczenia. Zakres tych zagadnień może być bardzo szeroki, wykraczający poza kompetencje osób pracujących z daną rodziną, jednak doświadczenie i świadomość miejsc, w których można uzyskać pomoc w poszczególnych dziedzinach, stawia asystenta na pozycji „specjalisty od spraw życia codziennego”. Ponadto w pracy asystenta z rodziną stosowane są nierzadko metody oparte na modyfikacji ról społecznych. Mają one zastosowanie wtedy, gdy z rolą społeczną (matki, ojca, żony, ucznia, pracownika) związane są napięcia powodujące zaburzenia w jej pełnieniu. Ich źródłem może być brak akceptacji roli, sprzeczne wymagania kierowane w stosunku do tejże roli, niedojrzałość lub nieodczuwanie odpowiedzialności. W takiej sytuacji rolę społeczną można wzmacniać (gdy osoba się z nią nie utożsamia, np. młodociana kobieta nie identyfikuje się z rolą matki). Działania praktyczne obejmują wtedy uczenie właściwych zachowań dla danej roli: wyjaśnianie, informowanie, tłumaczenie, dawanie przykładów odwoływanie się do posiadanych doświadczeń. Jest to niezwykle istotne w przypadku zaniedbywania dziecka przez rodzica bądź

rodziców (co uznaje się za formę przemocy względem małoletniego²⁴). Metoda pracy z indywidualnym przypadkiem w działaniach asystenta rodziny jest jednak z założenia tylko uzupełnieniem podejścia systemowego. W podejściu tym uwaga zostaje skupiona nie na osobie, lecz na osobach, wśród których jednostka żyje, czyli na rodzinie. Zakłada się, że problem osoby „zakotwiczony” jest w sposobie funkcjonowania systemu, z którego ona pochodzi i – zgodnie z teorią systemów – zmiana w systemie rodzinnym powinna spowodować zmianę w jego elementach, tj. poszczególnych członkach rodziny²⁵.

Przykład systemowego podejścia do rodziny stanowi metoda Konferencji Grupy Rodzinnej (KGR), której celem jest przede wszystkim zapewnienie bezpieczeństwa dzieciom, ale też starszym, chorym i niepełnosprawnym. Istotą KGR jest doprowadzenie do spotkania jak najszerszego grona członków danej rodziny (rodzice, dziadkowie, kuzyni i dalsi krewni), a także osób jej bliskich (przyjaciele, znajomi, sąsiedzi) po to, aby wspólnie rozwiązać sytuację problemową²⁶. KGR ma na celu przewrócenie rodzinie zdolności podejmowania decyzji dotyczących dziecka (lub innego jej członka) w sytuacjach trudnych. Pozwala stworzyć plan pomocy, wykorzystując potencjał tkwiący w środowisku rodzinnym. KGR stanowi więc „nowe spojrzenie” na rodzinę w systemie pomocy społecznej. Jest spotkaniem, w którym osoby bliskie podejmują próbę rozwiązania problemu. Opiera się na przekonaniu, że rodzina ma ku temu wystarczająco dużo siły i motywacji. Ale i posiada informacje,

²⁴ W literaturze przedmiotu wymienia się cztery typy zaniedbania dziecka, tj. fizyczne, emocjonalne, edukacyjne i wychowawcze; zob. szerzej: E. Lisowska, *Przemoc wobec dzieci. Rozpoznawanie i przeciwdziałanie*, Kielce 2005, s. 20-21.

²⁵ J. Janowska, *Poradnik asystenta rodziny*, Kraków 2013, s. 23.

²⁶ I. Krasiejko, *Metodyka działania asystenta rodziny. Podejście skoncentrowane na rozwiązywaniach w pracy socjalnej*, Katowice 2010, s. 123.

które dla osób z zewnątrz mogą być niedostępne. Nikt poza członkami rodziny nie zna lepiej dynamiki i historii rodzinnego problemu. W KGR rodzina jest postrzegana jako ekspert²⁷. Praca tą metodą ma uzasadnienie również w tym, że, jak podkreśla się w literaturze przedmiotu, stosowaniu przemocy sprzyja izolacja społeczna rodziny²⁸. Dodatkowo metoda KGR umożliwia poznanie i zrozumienie mechanizmów rządzących zachowaniem sprawcy, a dzięki zaangażowaniu większej liczby osób, stwarza się atmosferę bezpieczeństwa i możliwość „wyjścia” z problemem poza tzw. cztery ściany.

Fakt, że rodziny, z którymi pracuje asystent, są niejednokrotnie nazywane rodzinami wieloprotblemowymi, nie świadczy o tym, że nie posiadają one potencjału, który należy wykorzystać w procesie wychodzenia z kryzysu. Istotne może być zatem podejście związane z procesem *empowerment*, a więc pracą opartą na zasobach, które można zastosować w bezpośredniej pracy z rodziną i w jej współpracy z najbliższym otoczeniem, w tym lokalną społecznością. *Empowerment* (wzmocnienie) jest zarówno celem, jak i procesem. Jako cel, wzmocnienie definiuje stan ostateczny, tj. uzyskanie siły (mocy). W tym sensie poszczególne osoby, grupy, instytucje i społeczności mogą w sposób podobny walczyć o wzmocnienie. Jako proces, wzmocnienie oznacza ułatwienie, sprzyjanie lub promowanie zdolności do kompetentnego funkcjonowania. Ogólnie rzecz ujmując, *empowerment* określa uzyskanie siły, mocy. Tak rozumiane wzmocnienie odnosi się przede wszystkim do poczucia własnej wartości i kompetencji lub też odczuwania nad sobą władzy i kontroli. Proces wzmocnienia (*empowerment*) oraz jego cel znajdują

²⁷ J. Przeperski, *Konferencja Grupy Rodzinnej*, „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze” 2006, nr 2, s. 40-41.

²⁸ A. Lipowska-Teutsch, *Rodzina a przemoc*, Warszawa 1993, s. 14-15.

odzwierciedlenie w zwiększaniu wrażliwości instytucji społecznych na ludzkie potrzeby i dostępność szans oraz zasobów²⁹.

Pomoc rodzinie jest skuteczniejsza, jeśli angażowane są w nią różne instytucje i partnerzy społeczni. W większości społeczności funkcjonuje szereg służb odpowiedzialnych za rodziny potrzebujące wsparcia. Nierzadko mamy do czynienia z sytuacją, kiedy każda z tych instytucji podejmuje działania wobec tej samej rodziny. Jednocześnie każda z nich ma wielu klientów oczekujących pomocy, więc nie jest w stanie całkowicie zaangażować się w pomoc jednej rodzinie, wskutek czego nie ma możliwości prowadzenia całościowych i perspektywicznych działań, przez co nie udaje się doprowadzić rodziny do ostatecznego wyjścia z problemu. Stąd tak ważna jest współpraca lokalnych służb i instytucji na rzecz danej rodziny, w którą zaangażowany jest także asystent rodziny, do zadań którego – jak precyzuje ustawa o wspieraniu rodziny i pieczy zastępczej – należy także „współpraca z jednostkami administracji rządowej i samorządowej, właściwymi organizacjami pozarządowymi oraz innymi podmiotami i osobami specjalizującymi się w działaniach na rzecz dziecka i rodziny”³⁰. Jeśli określony „wycinek” pracy realizowany przez daną instytucję wpisuje się w szerszą koncepcję pracy z daną rodziną, wówczas możliwy jest sukces. Nie traci się czasu na powielanie działań, diagnoz, pomysłów rozwiązania problemu. Rodzina ma poczucie, że jest otoczona wszechstronną, ale i skoordynowaną pomocą. W przypadku rodzin dotkniętych przemocą, przykładem takiej współpracy, w którą aktywnie włączać się może asystent rodziny, jest współpraca z gminnymi zespołami interdyscyplinarnymi i grupami roboczy-

²⁹ *Podręcznik trenera. Wskazówki do wdrażania „Zintegrowanego Podejścia AMM” (wersja polska)*, b.m.w., sierpień 2012, s. 5-6.

³⁰ Zob. art. 15 ust 1 pkt 18 u.w.r.p.z.

mi funkcjonującymi w lokalnym systemie przeciwdziałania przemocy w rodzinie³¹.

Podsumowanie

Praca asystenta rodziny ma specyficzny charakter. Asystent spotyka się z rodziną w jej środowisku zamieszkania i nierzadko towarzyszy jej członkom podczas wizyt w różnego rodzaju instytucjach. Współpracuje z pracownikami instytucji dla dobra całej rodziny, przede wszystkim mając na uwadze dobro dziecka. Asystent pomaga rodzinie w realizacji jej podstawowych celów i zadań, również tych wymaganych przez służby społeczne. Jednak pomaga tylko w tym, co jest możliwe do osiągnięcia. O tym, jak ważna jest praca asystenta rodziny, świadczyć mogą badania nad jej efektywnością (zrealizowane w wybranych gminach), które dowiodły, że w większości rodzin objętych opieką asystencką poprawie uległy umiejętności opiekuńczo-wychowawcze rodziców, wzrósł poziom umiejętności prowadzenia gospodarstwa domowego oraz samodzielności w realizacji własnych spraw, a ponad połowa usamodzielnionych rodzin przestała korzystać ze świadczeń pomocy społecznej w wyniku podjęcia pracy zarobkowej przez jej członka³².

Praca z rodziną dotkniętą przemocą nie będzie się zasadniczo różnić od pracy z rodzinami obciążonymi innymi problemami, gdyż specjalistyczną pomoc dla sprawców i ofiar przemocy pozostawia się odpowiednio do tego przygotowanym specjalistom. Asystent rodziny w takiej

³¹ Zob. art. 15 ust 1 pkt 19 u.w.r.p.z.

³² I. Krasiejko, A. Imielińska, *Efektywność asystentury rodziny na przykładzie badań realizowanych w Miejskim Ośrodku Pomocy Społecznej w Częstochowie*, w: M. Szpunar (red.), *Asystentura rodziny analiza efektywności specjalizacji pracy socjalnej w kontekście projektu systemowego MOPS w Gdyni „Rodzina bliżej siebie”*, Gdynia 2011, s. 203-204.

sytuacji zajmie się głównie stworzeniem warunków do wychowywania i rozwoju dziecka, o ile poziom świadomości problemu u rodziców na to pozwoli. Zaznaczmy, iż wszelkie oddziaływania winny być podejmowane w ścisłej współpracy z całą rodziną, a jednocześnie z rozwagą i poczuciem odpowiedzialności. Asystent rodziny działa na pograniczu kilku ról zawodowych, co wymaga od niego odpowiednich kwalifikacji, które umożliwią empatyczny, oparty na akceptacji kontakt z rodziną.

Bibliografia

- Adamski F., *Rodzina*, w: E. Różycka (red.), *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku*, t. 5, Wydawnictwo Akademickie „Żak”, Warszawa 2006, s. 306-311.
- Bradshaw J., *Zrozumieć rodzinę: rewolucyjna droga odnalezienia samego siebie*, przekł. H. Szczepańska, Instytut Psychologii Zdrowia i Trzeźwości, Warszawa 1994.
- Browne K., Herbert M., *Zapobieganie przemocy w rodzinie*, przekł. M. Babiuch, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 1999.
- Janowska J., *Poradnik asystenta rodziny*, Regionalny Ośrodek Polityki Społecznej, Kraków 2013.
- Kamiński A., *Funkcje pedagogiki społecznej*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1974.
- Krasiejko I., *Idea asystentury rodziny*, <http://www.asystentrodziny.info/p,10>, asystentura-rodziny (10 czerwca 2016).
- Krasiejko I., *Metodyka działania asystenta rodziny. Podejście skoncentrowane na rozwiązaniach w pracy socjalnej*, Wydawnictwo Naukowe „Śląsk”, Katowice 2010.
- Krasiejko I., *Zawód asystenta rodziny w procesie profesjonalizacji. Wstęp do teorii i praktyki nowej profesji społecznej*, Wydawnictwo Edukacyjne „Akapit”, Toruń 2013.
- Krasiejko I., Imielińska A., *Efektywność asystentury rodziny na przykładzie badań realizowanych w Miejskim Ośrodku Pomocy Społecznej w Częstochowie*,

- w: M. Szpunar (red.), *Asystentura rodziny analiza efektywności specjalizacji pracy socjalnej w kontekście projektu systemowego MOPS w Gdyni „Rodzina bliżej siebie”*, Miejski Ośrodek Pomocy Społecznej, Gdynia 2011, s. 165-206.
- Lipowska-Teutsch A., *Rodzina a przemoc*, Państwowa Agencja Rozwiązywania Problemów Alkoholowych, Warszawa 1993.
- Lisowska E., *Przemoc wobec dzieci. Rozpoznawanie i przeciwdziałanie*, Wydawnictwo Akademii Świętokrzyskiej, Kielce 2005.
- Łobocki M., *Teoria wychowania w zarysie*, Oficyna Wydawnicza „Impuls”, Kraków 2009.
- Małecka M., *Praca systemowa z rodziną z problemem alkoholowym*, „Praca Socjalna” 2015, nr 6, s. 109-124.
- Podręcznik trenera. Wskazówki do wdrażania „Zintegrowanego Podejścia AMM” (wersja polska)*, Wydawnictwo Sztuka Czyni Człowieka, b.m.w., sierpień 2012.
- Popiszyl I., *Razem przeciw przemocy*, Wydawnictwo Akademickie „Żak”, Warszawa 1999.
- Prajsner M., *Rodzina dysfunkcyjna*, „Remedium” 2002, nr 5, s. 18-20.
- Przemoc w rodzinie – informacje podstawowe*, w: Głuszak M. (red.), *Przemoc w rodzinie. Poradnik dla osób doświadczających przemocy w rodzinie*, Regionalny Ośrodek Polityki Społecznej, Kraków 2006, s. 3-7.
- Przeperski J., *Konferencja Grupy Rodzinnej*, „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze” 2006, nr 2, s. 39-41.
- Stanek K., *Praca socjalna z osobą lub rodziną z problemem przemocy*, Centrum Rozwoju Zasobów Ludzkich, Warszawa 2014.
- Ustawa z dnia 9 czerwca 2011 r. o wspieraniu rodziny i pieczy zastępczej (Dz.U. 2011, nr 149, poz. 887 z późn. zm.).
- Witkowska-Paleń A., *Przemoc w rodzinie. Na przykładzie dozorów kuratorskich nad osobami skazanymi za znęcanie się nad rodziną*, „Społeczeństwo i Rodzina” 2007, nr 13, s. 15-28.